

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ
ОЛЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗАРІЧНЯК АНДРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК [338.45+658.6]:662.76

ДИСЕРТАЦІЯ
ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ
08.00.03 – економіка та управління національним господарством

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текетів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
Зарічняк А.П.

Науковий керівник: Перевозова І.В. доктор економічних наук, професор

*Всі примірники
дисертації є
ідентичними
вчений секретар
Ф.Н. 08.05
В.В. Ірина Кручинська*
 Луцьк – 2024

АНОТАЦІЯ

Зарічняк А.П. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024.

Дисертація присвячена розробці теоретико-методологічних та практичних рекомендацій, спрямованих на відновлення туристично-рекреаційної сфери України після пандемії COVID-19 та в умовах повоєнної відбудови.

Здійснено огляд існуючих підходів до визначення дефініцій «туризм», «рекреація» та «туристично-рекреаційний потенціал». Із врахуванням необхідності надати економічного, соціального та екологічного обґрунтування розвитку дефініції, запропоновано розглядати туристично-рекреаційний потенціал як сукупність природних, культурних, історичних, соціально-економічних та інших ресурсів, які можуть бути використані для регіонального розвитку та залучення туристів з дотриманням умов сталого розвитку.

Визначено основні теоретико-економічні засади з відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, які мають ґрунтуватися на: економічній спроможності, маркетингу та брендуванню, сталості та інфраструктурі, міжнародному співробітництву та маркетинговій синергії, збереженню та промоції культурної спадщини, розвитку туризму з урахуванням екологічних вимог, участі громадянського суспільства, інноваційному розвитку, врахуванню регіональної специфіки, освіті та підвищенні кадрового потенціалу.

Розглянуто негативні наслідки впливу пандемії COVID-19 на туристичну галузь України. Узагальнено пріоритетні напрями відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу в межах сталого розвитку туризму в Україні в постковідний період. Реалізація концепції сталого розвитку туризму в Україні задля відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу дозволить опанувати

інструменти та механізми побудови моделі сталого розвитку, створить сприятливі передумови для концентрації наявних організаційних, фінансових, інтелектуальних, матеріально-технічних та інших ресурсів для вирішення проблем у цій сфері, розвитку природних територій та культурної спадщини, забезпечення захисту економічних інтересів держави від реальних та потенційних загроз у сфері туризму на світовому туристичному ринку.

В дослідженні проаналізовано ключові аспекти негативного впливу активної фази російсько-української війни (після 24 лютого 2022 року) на туристично-рекреаційний потенціал України. Розглянуто прямі збитки сектору культури, туризму та спорту внаслідок бойових дій (2,1 млрд. грн. станом на листопад 2022 року), зміни в доходах державного бюджету від туристичного сектора. Розглянуто особливості функціонування туристичної галузі в умовах війни.

Здійснено огляд нормативно-правового забезпечення розвитку галузі, визначено роль законодавчої бази в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19 та російсько-українською війною. Акцентовано увагу на недоліках існуючої законодавчої бази у сфері туристично-рекреаційної діяльності. Серед ключових — недостатня регуляторна прозорість; відсутність належної координації між органами влади; відсутність ефективних механізмів стимулювання інвестицій; низька ефективність у сфері охорони природи та історико-культурної спадщини.

В дослідженні обґрунтовано необхідність комплексного моніторингу стійкості до системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу України та запропоновано чотирьохкомпонентну модель такого моніторингу. Для характеристики соціальної та економічної компонент стійкості туристично-рекреаційного потенціалу запропоновано враховувати показники динаміки податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності, кількість активних суб'єктів туристичної діяльності по регіонах, структуру зайнятості в туризмі та гостинності, залежність обсягів валового регіонального продукту та обсягів туристичного збору в регіонах України. За результатами розрахунків визначено,

що у 21 із 24 проаналізованих регіонів України спостерігається пряма регресійна залежність між обсягами валового регіонального продукту та туристичним збором.

Охарактеризовано екологічну компоненту стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України через три показники: площу рекреаційних територій на душу населення регіонів, відсоток заповідності території регіонів, відсоток площі громад в регіонах, які не мають об'єктів ПЗФ. На основі узагальнених коефіцієнтів здійснено рейтингування областей України за рівнем природного туристично-рекреаційного потенціалу. Визначено, що найвищий рейтинг за рівнем екологічної стійкості мають Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та Запорізька області.

На основі аналізу соціально-економічної та екологічної стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України та її регіонів, запропоновано заходи для поступового відновлення туристичного сектору, які розподілені на п'ять блоків: фінансова підтримка; регіональна оптимізація туристичних потоків; секторальна оптимізація (кластерні ініціативи); покращення маркетингу шляхом створення Національної організації туристичного маркетингу та її дочірніх підприємств; типологічний розвиток туризму в Україні.

За результатами дослідження сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери визнано одним із механізмів розвитку регіональної економіки України при збереженні культурно-історичних, природних, еколого-пізнавальних ресурсів та забезпеченні їх раціонального використання.

Використовуючи відповідні статистичні дані та метод кореляційно-регресійного аналізу, розроблено кореляційно-регресійну модель інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічних стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Результати розрахунків свідчать, що найбільший вплив на туристично-рекреаційну сферу має інвестиційне забезпечення відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. Застосовуючи запропоновану модель, можна спрогнозувати

подальші зміни рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України.

Важливою складовою відновлення туристично-рекреаційного потенціалу є інноваційно-інвестиційне забезпечення. Цей динамічний процес впровадження інновацій передбачає реалізацію комплексу заходів техніко-технологічного, організаційно-управлінського, фінансового, соціально-психологічного та нормативно-правового характеру, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємств та збереження і відтворення їх природно-ресурсного та історико-культурного потенціалу.

Доведено, що у постковідний та повоєнний періоди в Україні необхідним є розробка та впровадження в державне управління інноваційних механізмів формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Основними завданнями цього процесу є інституційне забезпечення вказаного процесу за рівнями управління та розвиток екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури.

З метою відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України запропоновано реалізацію комплексу заходів, серед яких пріоритетними визначено: цілеспрямовану підтримку малого та середнього бізнесу в туристичній сфері; створення веб-платформи суб'єктів ринку турпослуг; запровадження комплексної системи статистики туризму; збільшення кількості регіональних представників влади у розробці основної національної стратегії; зміну туристичного законодавства держави з метою кращого відображення нової ситуації в регіонах та потреб туристично-рекреаційної індустрії; розробку системних управлінських рішень для малого та середнього бізнесу у сфері туризму та рекреації, враховуючи їхню важливу роль у збільшенні зайнятості у регіонах України.

Ключові слова: туристично-рекреаційний потенціал, туристична інфраструктура, інноваційно-інвестиційне забезпечення, сталий розвиток туризму, туристичний збір, російсько-українська війна, пандемія, COVID-19.

SUMMARY

Zarichnyak A.P. Restoration of Tourist-Recreational Potential of Ukraine in the conditions of crisis phenomena. - Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Economic sciences, specialty 08.00.03 – Economics and Management of the National Economy. Lesia Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2024.

The dissertation is devoted to the development of theoretical, methodological and practical recommendations aimed at restoring the tourist and recreational sphere of Ukraine after the COVID-19 pandemic and in the conditions of post-war reconstruction.

The review of the existing approaches to the definition of «tourism», «recreation» and «tourist and recreation potential» was carried out. Given the necessity to provide economic, social and environmental justification development of the definition, it is proposed to consider tourist and recreational potential as a set of natural, cultural, historical, social, economic and other resources that can be used for regional development and attraction of tourists in compliance with the conditions of sustainable development.

The negative consequences of the impact of the COVID-19 pandemic on tourism branch of Ukraine are considered, priority directions for the recovery of recreational tourism potential within the sustainable development of tourism in Ukraine in post covid period are summarized.

Implementation of the concept of sustainable development of tourism in Ukraine in order to restore the recreational and touristic potential will allow mastering tools and mechanisms for building a model of sustainable development, will create favorable conditions for the concentration of existing organizational, financial, intellectual, material and technical and other resources for the solution problems in this area, development of natural areas and cultural heritage, ensuring the protection of the state's

economic interests from real and potential threats in the field of tourism in the world tourist market.

The study analyzed the key aspects of the negative impact of active phase of the Russian-Ukrainian war (after February 24, 2022) on tourism and recreation potential of Ukraine. Direct losses of culture, tourism and sports as a result of hostilities (2.1 billion hryvnias as of November 2022), changes in state budget revenues from tourism sector are considered. The peculiarities of the functioning of the tourist industry in the war conditions are considered.

A review of the regulatory and legal support for the development of the industry was carried out, the role of the legislative framework in the conditions of the crisis caused by the COVID-19 pandemic and the Russian-Ukrainian war is determined. The attention is focused on disadvantages of existing legislative framework in the field of tourist and recreational activities. The main - insufficient regulatory transparency; lack of proper coordination between authorities; lack of effective mechanisms of investment stimulation; low efficiency in the field of nature protection and historical and cultural heritage.

The research justifies the need for comprehensive monitoring of the resistance to systemic threats to the tourist and recreational potential of Ukraine and a four-component model of such monitoring is proposed. For characteristics of the social and economic component of sustainability of tourism recreational potential, it is proposed to take into account the indicators of dynamics of tax revenues from subjects of tourist activity, quantity active subjects of tourist activity by region, employment structure in tourism and hospitality, the dependence of the volumes of the gross regional product and volumes of tourist tax in the regions of Ukraine. According to the results of calculations it was determined that in 21 out of 24 analyzed regions of Ukraine it is observed the direct regressive dependence between the volumes of gross regional product and tourist tax.

The ecological component of sustainability of tourism recreational potential of Ukraine according to three indicators is characterized: recreational area territory per capita of the regions, the percentage of protected territory of the regions, percentage of

the area of communities in regions that do not have NRF (nature reserve fund) facilities. Based on generalized coefficients, the regions of Ukraine were ranked according to the level of natural tourist and recreational potential. It was determined that the highest rating by level of environmental sustainability have Volynsk, Ivano-Frankivsk, Ternopil, Khmelnytskyi and Zaporizhzhia regions.

Based on the analysis of socio-economic and environmental sustainability of tourism and recreation potential of Ukraine and its regions, the activities for the gradual recovery of the tourism sector are suggested, which are distributed to five blocks: financial support; regional optimization of tourism streams; sectoral optimization (cluster initiatives); improvement marketing through the creation of the National Tourism Organization marketing and its subsidiaries; typological development of tourism in Ukraine.

According to the results of the study, constantly developing Sphere of the tourism and recreation industry is recognized as one of the mechanisms of development of the regional economy of Ukraine while preserving cultural and historical, natural, ecological and educational resources and ensuring their rational use.

Using relevant statistical data and the method of correlation regression analysis, the correlation-regression model of innovative investment support for the formation of economic recovery strategies for tourism and recreation potential of the regions of Ukraine is developed.

Calculation results testify that the greatest impact on the tourism and recreation sphere has investment support for the restoration and development of tourism and recreation potential. Using the proposed model, it is possible to predict further changes in the level of development of the tourism and recreation sphere in the regions of Ukraine.

The innovation and investment support is an important component of restoring the tourist and recreational potential. This dynamic process of innovation implementation provides the implementation of a complex of measures of technical and technological, organizational and managerial, financial, social and psychological

and legal nature increasing the competitiveness of enterprises and preservation and reproduction of their natural-resource and historical-cultural potential.

It has been proven that in the post covid and post-war periods in Ukraine in the state administration it is necessary to develop and implement the innovative mechanisms of formation of an economic strategy for the restoration of tourism and recreation potential of the regions of Ukraine. The main tasks of this process are: institutional support of the specified process by management levels and development of ecologically oriented innovative infrastructure.

In order to restore the tourist and recreational potential of Ukraine the implementation of a set of measures is proposed among which priority defined: targeted support of small and medium-sized businesses in tourism sector; creation of a web platform of subjects of the market of tourism services; introduction of a comprehensive system of tourism statistics; increase in number of regional government representatives in the development of the main national strategy; changing the tourism legislation of the state for the purpose of better reflection the new situation in the regions and the needs of the tourism and recreation industry; development of system management solutions for small and medium-sized businesses in the field of tourism and recreation, given their important role in increasing employment in regions of Ukraine.

Keywords: tourist and recreational potential, tourism infrastructure, innovation and investment support, sustainable development of tourism, tourist tax, Russian-Ukrainian war, pandemic, COVID-19.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз

1. Sakhno A., Salkova I., Petruk N., Popovych Y., Vychivskyi P., Zarichniak A., Abuselidze G. The efficiency evaluation of providing excursion services in the tourist activity of Ukraine. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2023. Vol. 574. P. 1216–1224. DOI: 10.1007/978-3-031-21432-5_129. (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено результати діяльності суб'єктів туристичної діяльності із надання екскурсійних послуг в областях України в 2019 р. - 0,05 друк. арк.). Scopus (Q4).
2. Breus S., Bielialov T., Denysenko M., Zarichniak A., Al-Tmeizi A. Strategic Management of Deployment of Innovation Projects at the Enterprise. *Academy of Strategic Management Journal*. 2019. Vol. 18, Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/strategic-management-of-deployment-of-innovation-projects-at-the-enterprise-8713.html> (дата звернення: 01.08.2023). (0,2 друк. арк., особистий внесок: розглянуто основні етапи інноваційного процесу на підприємстві - 0,04 друк. арк.). Scopus (Q2).
3. Зарічняк А.П. Напрями стратегії відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України із залученням інвестицій. Академічні візії. 2023. Вип. 18. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/875/790> (дата звернення: 10.01.2024). (0,3 друк. арк.)
4. Зарічняк А.П. Основні підходи до визначення ефективності подієвого туризму як інструменту економічного розвитку регіону. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2015. №6–7. С. 156–162. (0,30 друк. арк.)
5. Зарічняк А.П., Шикеринець В.В. Міжнародні туристичні виставкові заходи як інструмент розвитку туристичної галузі. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2017. №9. С. 179–187. (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено світовий досвід проведення виставково-

- ярмаркових заходів на прикладі провідних івентів, з'ясовано ключові аспекти впливу виставкових заходів на розвиток туристичної галузі - 0,2 друк. арк.).*
6. Калущкий І.Ф., Зарічняк А.П. Сучасні проблеми рекреаційного лісокористування в Горгіанах (на прикладі ДП «Осмолодське лісове господарство»). *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2019. №1–2 (12–13). С. 136–145. (0,35 друк. арк., особистий внесок: охарактеризовано рекреаційні ресурси ДП «Осмолодське лісове господарство» - 0,2 друк. арк.).
 7. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Вплив кризових процесів на туристично-рекреаційний потенціал України: ретроспективний аналіз даних 2014–2022 рр. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Т. 34. С. 296–305. (0,4 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано кількісні показники діяльності туристичних підприємств України за період 2019-2020 рр. - 0,15 друк. арк.).
 8. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Вплив російської агресії на екосистемну безпеку туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 12. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/127/116> (дата звернення: 01.06.2023). (0,25 друк. арк., особистий внесок: узагальнено основні дані щодо туристично-рекреаційного потенціалу областей, що частково знаходяться під окупацією або розташовані поблизу зони бойових дій - 0,1 друк. арк.).
 9. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Особливості впливу пандемії COVID-19 на безпеку світового туристично-рекреаційного потенціалу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2021. Вип. 30. С. 298–307. (0,35 друк. арк., особистий внесок: наголошено на феномені зростання ВВП за доходами туристичної галузі у окремих державах внаслідок COVID-19 і на основі аналізу Індексу конкурентоспроможності подорожей та туризму охарактеризовано докризові показники цих держав; здійснено ранжування

держав, які зазнали найбільшого впливу від туристичної кризи на ВВП у 2020 р. - 0,1 друк. арк.).

10. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Стан туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах російського вторгнення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2022. Вип. 35. С. 65–73. (0,35 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано динаміку збитків внаслідок війни, узагальнено втрати та виконано попередню оцінку потреб секторів туристичної сфери внаслідок воєнної агресії РФ проти України - 0,15 друк. арк.).
11. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Візія стратегії екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. *Академічні візії.* 2022. Вип. 8-9. С. 124–131. (0,35 друк. арк., особистий внесок: визначено основні напрямки майбутньої стратегії екосистемного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України - 0,2 друк. арк.).
12. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Екосистемна безпека як парадигма державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу (на прикладі кризи COVID-19). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична.* 2022. Вип. 32. С. 339–346. (0,35 друк. арк., особистий внесок: розглянуто особливості державної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу; конкретизовано ключові аспекти трансформації посткризової політики відновлення туристично-рекреаційних ресурсів, котра повинна базуватися на основі екосистемної парадигми; обґрунтовано створення територіально-рекреаційних систем як одного з напрямків відновлення туристично-рекреаційної галузі - 0,2 друк. арк.).
13. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Ідентифікація загроз екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час. *Академічні візії.* 2023. Вип. 16. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/137/125> (дата звернення: 01.12.2023). (0,35

друк. арк., особистий внесок: узагальнено основні перешкоди розвитку туризму в умовах війни; визначено обмежуючі фактори відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час - 0,15 друк. арк.).

14. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Нормативно-економічні принципи екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 10-11. С. 67–74. (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено критеріїв класифікації туристично-рекреаційних ресурсів - 0,2 друк. арк.).
15. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Пріоритетні цілі екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у довгостроковій перспективі. *Академічні візії*. 2022. Вип. 13. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/128/117> (дата звернення: 15.03.2023). (0,35 друк. арк., особистий внесок: розглянуто зміни у структурі туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах активної фази російсько-української війни; - 0,15 друк. арк.).
16. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Ретроспективний аналіз політики екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу у період кризи (на прикладі світової пандемії COVID-19). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 33. С. 223–229. (0,3 друк. арк., особистий внесок: узагальнено нормативно-правові аспекти подолання наслідків COVID-19 в Україні - 0,15 друк. арк.).
17. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Розвиток туристичного потенціалу у воєнний час: міжнародний досвід і перспективи України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/129/118> (дата звернення: 15.03.2023). (0,3 друк. арк., особистий внесок: висвітлено закордонний досвід (на прикладі Хорватії, Кіпру, Ізраїлю та Грузії) відновлення туристично-рекреаційного потенціалу в умовах повоєнної відбудови - 0,15 друк. арк.).

18. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Стратегічне планування екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2023. Вип. 15. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/130/119> (дата звернення: 15.10.2023). (0,35 друк. арк., особистий внесок: запропоновано схему планування розвитку туристичного потенціалу в межах реалізації стратегії відновлення та розбудови післявоєнної України - 0,15 друк. арк.).
19. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Шляхи удосконалення економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі загрози COVID-19. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2021. Вип. 31. С. 200–205. (0,25 друк. арк., особистий внесок: викладено основні компоненти теоретичної моделі розвитку туристично-рекреаційної потенціалу на мікрорівні, обґрунтовано неможливість його ефективного і безпечного функціонування без участі суб'єктів мезо- і макrorівня - 0,15 друк. арк.).
20. Shykerynets V.V., Polyova L.V., Zarichniak A.P. Peculiarities of implementation by state authorities of state policy in the sphere of culture at the regional level. *Public management*. 2020. №5 (25). P. 259–271. (0,45 друк. арк., особистий внесок: визначено пріоритетні завдання та можливості регіональної політики у сфері культури, розглянуто можливі негативні наслідки децентралізації - 0,1 друк. арк.).

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

21. Зарічняк А.П. Реалізація державної підтримки національної туристичної галузі в період пандемії COVID-19. *Інновації у маркетингу та менеджменті: погляд молоді*: тези доп. І Всеукр. наук.-практ. конф., (10 листопада 2023 р., м. Хмельницький). Хмельницький : ХКТЕІ, 2023. С. 49–51. (0,15 друк. арк.).
22. Зарічняк А., Лозинська О. Концепція креативного туризму: генеза та основні компоненти. *Сталий розвиток економіки, суспільства та підприємництва* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 27-28 квітня 2023 р. / За ред. І. Перевозової. Львів : Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023. С. 723–726.

(0,15 друк. арк., особистий внесок: узагальнено основні підходи до визначення дефініції - 0,1 друк. арк.).

23. Капко О.А., Зарічняк А.П. Характеристика ресурсного потенціалу міста Львів як дестинації сентиментального туризму. *The current state of development of world science: characteristics and features* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference (December 15, 2023). Lisbon : International Center of Scientific Research, 2023. Р. 30–35. (0,25 друк. арк., особистий внесок: охарактеризовано пам'ятки єврейської та вірменської культури у Львові - 0,1 друк. арк.).
24. Кузь Д.В., Зарічняк А.П., Солонець І.Ф. Портрет споживача гастрономічного туризму в Одеській області. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Boston (December 22, 2023). Boston – Vinnytsia : Primedia eLaunch & European Scientific Platform, 2023. Р. 34–39. (0,25 друк. арк., особистий внесок: визначено та обґрунтовано критерії для формування портрету споживача - 0,05 друк. арк.).
25. Філюк С.М., Зарічняк А.П., Худик Н.І. Сучасний стан сільського, зеленого туризму на території Яремчанської міської ради. *Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України» (Івано-Франківськ, 6 грудня 2022 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / гол. редкол. – проф. Володимир Клапчук. Івано-Франківськ, 2022. С. 408–413. (0,25 друк. арк., особистий внесок: охарактеризовано складові регіонального турпродукту - 0,1 друк. арк.).
26. Polova L., Zarichniak A. Corporate governance: new time requirements. *International Conference on Corporate Management*. 2020. Р. 133–135. URL: <https://conf.scnchub.com/index.php/ICCM/ICCM-2020/paper/view/136> (дата

звернення: 01.08.2023). (0,15 друк. арк., особистий внесок: розглянуто актуальні моделі державного фінансування культури - 0,05 друк. арк.).

27. Shykerynets V., Polova L., Zarichniak A. Bases of modern paradigm of state administration are in sphere of culture (aspect of respectability). *International Conference «Academic integrity in public administration and educational institutions»*. Scientific Center of Innovative Researches. Kyiv-Tallinn. March, 2020. P. 24–28. (0,2 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано існуючі моделі державної політики у сфері культури - 0,05 друк. арк.).
28. Шикеринець В.В., Зарічняк А.П. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики в сфері культури. *Сучасні тенденції розвитку туризму* : Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ», 2019. С. 39–42. (0,2 друк. арк., особистий внесок: сформульовано рекомендації щодо вдосконалення існуючого механізму фінансової підтримки сфери культури - 0,05 друк. арк.).
29. Шикеринець В., Польова Л., Зарічняк А. Застосування зарубіжного досвіду та особливостей реалізації державної політики в сфері культури. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : матеріали 17-ї регіон. наук-практ. конф. 14 травня 2020 р., Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 345–348. (0,2 друк. арк., особистий внесок: узагальнено європейський досвід державного регулювання в сфері культури - 0,05 друк. арк.).

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ	27
1.1 Теоретико-економічні засади відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України	27
1.2 Туристично-рекреаційний потенціал як детермінанта розвитку України в постковідний та воєнний час	38
1.3 Системний підхід до відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України	59
<i>Висновки до розділу 1</i>	70
РОЗДІЛ 2. МОНІТОРИНГ СТАНУ ТА АНАЛІЗ ЗМІН У ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОМУ ПОТЕНЦІАЛІ УКРАЇНИ В ПОСТКОВІДНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ	73
2.1 Аналіз змін у туристично-рекреаційному потенціалі України в умовах пандемії COVID-19	73
2.2 Аналіз впливу російсько-української війни на туристично-рекреаційний потенціал України	84
2.3 Модель моніторингу впливу системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу України	99
<i>Висновки до розділу 2</i>	119
РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ У ПОСТКОВІДНИЙ ТА ПОСТВІЙСЬКОВИЙ ПЕРІОДИ	122
3.1. Система інноваційно-інвестиційних заходів економічної стратегії для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України	122
3.2. Моделювання інноваційно-інвестиційного забезпечення відновлення туристично-рекреаційного потенціалу	130

3.3 Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери України після пандемії Covid-19 та війни в межах антисипативного управління для його відновлення	146
<i>Висновки до розділу 3</i>	162
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ	192

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Туристична галузь є надзвичайно динамічним та чутливим середовищем. На її розвиток впливають не лише природні умови чи розміщення територій, але особливо глобальні кризи та політичні катаклізми. В 2020–2023 рр. туристична галузь України зіткнулася одразу з двома глобальними викликами – пандемією COVID-19 та активною фазою російсько-української війни, котра стала наймасштабнішим воєнним конфліктом на континенті з часів завершення Другої світової війни. Пандемія передусім вплинула на скорочення та переорієнтацію туристичних потоків під впливом санітарно-епідеміологічних обмежень. В свою чергу війна радикально і негативно вплинула на туристично-рекреаційний потенціал держави: втрат зазнали не лише люди та підприємства на окупованих територіях та в зоні бойових дій, також були знищені або привласнені природно-рекреаційні ресурси, об'єкти історико-культурної спадщини, елементи туристичної інфраструктури. Внаслідок війни не лише було втрачено можливості для розвитку України як дестинації міжнародного туризму, але й мають місце суттєві обмеження внутрішнього туризму, котрі обумовлені постійними загрозами ракетних атак, замінуванням значних територій, загрозою повторних інтервенцій, падінням доходів населення.

Війна радикально змінила пріоритети у функціонуванні держави – в умовах масштабних руйнувань військової та цивільної інфраструктури, смертей та каліцтв військових і цивільного населення, масової міграції громадян внаслідок бойових дій окремі політичні, економічні та екосистемні питання втратили своє значення та відійшли на другий план. З одного боку, формування можливих сценаріїв розвитку туристично-рекреаційного потенціалу держави в умовах війни значно ускладнюється фактором непрогнозованих або слабкопрогнозованих ризиків політичного та воєнного характеру. Існує реальна загроза мілітаризації економіки, нестабільності валютного курсу, обмеження прав та свобод громадян, посилення бюрократичного регулювання тощо. Ці всі

фактори мають негативний вплив на туристичну галузь держави, котра є стороною у масштабному геополітичному конфлікті. Активні бойові дії на території України негативно впливають на її безпековий імідж і унеможливають розвиток в'їзного туризму (особливо за умови відсутності державної іміджевої стратегії). З іншого боку, відчувається брак системних підходів у формуванні державної політики у туристичній галузі під час війни. Це зумовлює особливу актуальність питань, пов'язаних з формуванням наукового підґрунтя відбудови економіки та екосистемного потенціалу України, що у перспективі стане запорукою сталого розвитку нашої держави, успішної європейської та євроатлантичної інтеграції.

Вплив пандемії COVID-19 на туристичну галузь проаналізували у своїх дослідженнях зокрема Бейдик О.О., Бессонова С.І., Горюнова К.А., Головка А.А., Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Кукліна Т.С., Лупішко О.В., Машіка Г.В., Перевозова І.В., Саркісян Г.О., Тарабарова І.В., Филипенко А.О., Химинець В.В., Філюк С.М., Цвілій С.М., Шаповал М.В., Altschuler B., Liang Z., Li X.R., McCartney G., Porada-Rochon M., Škare M., Soriano D.R., Yang Y. Особливості функціонування туристично-рекреаційної сфери в умовах війни висвітлені в публікаціях Безуглої Л.С., Белобородової М.В., Бондаренко Л., Гончарової А.В., Добрянської Н.А., Кучера А.В., Перевозової І.В., Романової А.А., Філюк С.М. та інш.

Однак, попри значну кількість робіт на цій науковій царині залишається потреба подальшого дослідження теоретичних та методичних підходів до стратегічного планування екосистемного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у довгостроковій перспективі. Важливість та невідкладність окреслених проблем обумовили формулювання мети та завдань дослідження.

Зв'язок дисертаційної роботи з науковими програмами, планами і темами. Дисертація виконувалась у межах комплексної науково-дослідницької роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: «Управління соціоекологоекономічною безпекою (державний реєстраційний

номер 0117U002302); у Прикарпатському національному університету імені Василя Стефаника за темами «Рекреаційне природокористування, шляхи інтенсифікації та сталого розвитку в умовах Українських Карпат» (державний реєстраційний номер 0118U006620) та «Інноваційні підходи до розвитку туризму та дозвілля» (державний реєстраційний номер 0118U006616), згідно яких автором виконано опрацювання концептуальних положень інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у розробці теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо реалізації комплексу заходів з відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії COVID-19 та завершення російсько-української війни.

Для досягнення визначеної мети контуроване коло завдань є наступним:

- дослідити теоретико-економічні основи відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії Covid-19 та російсько-української війни;
- визначити на засадах системного підходу можливості відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України;
- провести моніторинг стану та аналіз змін у туристично-рекреаційному потенціалі України в постковідний та воєнний періоди;
- сформулювати модель моніторингу впливу системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу України;
- розробити систему інноваційно-інвестиційних заходів економічної стратегії для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України;
- провести моделювання інноваційно-інвестиційного забезпечення відновлення туристично-рекреаційного потенціалу;
- оцінити потенціал розвитку туристично-рекреаційної сфери України після пандемії Covid-19 та війни в межах антисипативного управління для його відновлення.

Об'єктом дослідження виступають процеси відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ.

Предмет дослідження – теоретико-методичні та практичні аспекти реалізації відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії COVID-19 та завершення російсько-української війни.

Методи дослідження. При визначенні економічної сутності туристично-рекреаційного потенціалу України було використано методи *аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, аналогії, індукції та дедукції*.

В процесі дослідження ефективності туристично-рекреаційної діяльності України було використано *регресійний аналіз та модель Scatter Plot*. Такий підхід дав змогу дослідити як впливають на ВВП України туристичний збір та сукупні інвестиції. Для моделювання взаємозв'язку валового регіонального продукту та туристичного збору використовувалась двохфакторна лінійна регресійна залежність. Розроблена кореляційно-регресійна модель інноваційно-інвестиційної діяльності сприяє створенню економічних стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Використання регресійного аналізу дозволило застосувати *методи прогнозування* для визначення динаміки туристичного збору та інвестицій в туристичну сферу на період до 2025 року.

Інформаційну базу досліджень склали офіційні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства культури та інформаційної політики України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Міністерства інфраструктури України, Державного агентства розвитку туризму України, публікації вітчизняних та зарубіжних науковців, а також результати власних наукових досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження. У дослідженні викладені теоретико-методичні і практичні рекомендації щодо реалізації комплексу заходів з відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії COVID-19 та завершення російсько-української війни. Найбільш

важливими науковими результатами, що характеризуються новизною, є наступні положення:

вперше:

- сформовано концептуальні положення, методичні підходи оцінювання та моделювання інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу в контексті підвищення конкурентоспроможності всієї туристично-рекреаційної сфери країни за рахунок використання соціально-економічного, інноваційно-інвестиційного, природно-екологічного, інфраструктурного й культурно-історичного потенціалів;

удосконалено:

- понятійно-категоріальний апарат теорії управління туристично-рекреаційними системами на основі введення в термінологічний обіг поняття інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу як сукупності сприятливих умов, ресурсів і заходів, необхідних для реалізації інноваційних процесів у туристично-рекреаційній сфері, яке, на відміну від існуючих, враховуватиме туристичні потоки, стан природно-ресурсного та культурно-історичного потенціалів, психологічний, емоційний та фізичний стан населення країни;

- методику оцінювання рівня конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери у регіонах України, що, на відміну від інших, передбачає відбір, систематизацію та нормування статистичних показників, обрахунок часткових індикаторів та визначення інтегрального індексу, на основі якого формується рейтинг регіонів та здійснюється їх групування за рівнем конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери;

- науково-методичний підхід до рейтингування регіонів України за рівнем екологічної стійкості, яка, на відміну від існуючих, характеризується як середнє арифметичне часткових рейтингів регіонів за такими показниками: площа рекреаційних територій на душу населення, відсоток заповідності території, відсоток площі громад, які не мають об'єктів природно-заповідного фонду, що

дозволяє здійснювати комплексний моніторинг системних екологічних загроз природному туристично-рекреаційному потенціалу України;

- методологічний підхід до обґрунтування взаємозв'язку туристичного збору та ВВП держави, який, на відміну від існуючих, ґрунтується на пріоритетах повоєнного та постковідного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу через врахування екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури та інвестиційного забезпечення розвитку туристично-рекреаційної системи.

набули подальшого розвитку:

- модель моніторингу стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України, яка, на відміну від існуючих, враховує інноваційно-інвестиційну компоненту через оцінку впливу інвестицій в туристичну сферу та туристичного збору на ВВП України, а також включає в себе три інші компоненти – економічну, соціальну, екологічну, для кожної із яких виокремлено часткові показники для моніторингу;

- аналітичний інструментарій оцінювання регіонів України на основі врахування інтегрального показника конкурентоспроможності їх туристичної сфери, який дозволяє комплексно охарактеризувати регіональні умови функціонування туристично-рекреаційної системи.

Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці пропозицій щодо реалізації комплексу заходів спрямованих відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії COVID-19 та війни. Основні положення та висновки дисертації характеризуються прикладним характером, пройшли апробацію та активно використовуються в процесі діяльності наступних організацій та установ: Департаменту міжнародного співробітництва та євроінтеграції громад Івано-Франківської обласної державної адміністрації (Довідка №75/03.7-06/2-24 від 01.02.2024 р.), Департаменту інвестиційної політики, проєктів, міжнародних зв'язків, туризму та промоції міста Івано-Франківської міської ради (Довідка №123/01-20/23в від 01.02.2024 р.), Департаменту економічного розвитку, екології та енергозбереження Івано-Франківської міської ради (Довідка №11/40-11/35в від 06.02.2024 р.),

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Довідка №01-23/45 від 20.02.2024), Івано-Франківського регіонального відділення Асоціації міст України (Довідка №08/2024 від 07.02.2024), ТОВ «Едельвейс Тревел» (Довідка №0009 від 05.12.2023 р.), ТА «Світи» (Довідка №0012 від 07.12.2023 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним та завершеним науковим дослідженням. Усі наукові результати, викладені в дисертації, одержані автором особисто й опубліковані в наукових працях. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистої роботи здобувача. Особистий внесок автора вказано у переліку публікацій.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися та отримали схвальні відгуки на 9 міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інновації у маркетингу та менеджменті: погляд молоді» (10 листопада 2023 р., м. Хмельницький); Міжнародній науково-практичній конференції «Сталий розвиток економіки, суспільства та підприємництва» (27–28 квітня 2023 р., м. Івано-Франківськ); VI International Scientific and Theoretical Conference «Interdisciplinary research: scientific horizons and perspectives» (15 грудня 2023 р., м. Лісабон, Португалія); V International Scientific and Practical Conference «Scientific practice: modern and classical research method» (22 грудня 2023 р., м. Бостон, США); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України» (6 грудня 2022 р., м. Івано-Франківськ); International Conference on Corporation Management (ICCM, 03–05 грудня 2020 р., м. Таллінн, Естонія); International Conference «Academic integrity in public administration and educational institutions» (березень 2020 р., м. Таллінн, Естонія); XVII регіональний наук-практичній конференції «Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України» (14 травня 2020 р., м. Дніпро); VII

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму» (30–31 жовтня 2019 р., м. Миколаїв).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано у 29 наукових працях загальним обсягом 8,35 друк. арк., з яких особисто автору належить 3,89 друк. арк. У тому числі, 20 статей у наукових фахових виданнях (з них 2 статті – у закордонних виданнях, що індексуються у міжнародній наукометричній базі Scopus), 9 публікацій у матеріалах й збірниках тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 239 сторінок машинописного тексту, з них основний текст складає 149 сторінок, анотація – 14 сторінок, додатки – 43 сторінки, список використаних джерел – 20 сторінок. Робота містить 47 таблиць та 43 рисунки.

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

1.1 Теоретико-економічні засади відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України

Згідно висновків Всесвітньої туристичної організації (World Tourism Organization – UNWTO), туризм є одним із найбільш динамічних секторів економіки в глобальному, регіональному та локальному вимірах [160].

Розглядаючи розвиток туристичного сектору України в сучасних умовах, можна відзначити наступні особливості:

- низьке усвідомлення регуляторними органами ролі та значення туризму в соціально-економічному розвитку держави;
- відсутність якісних сформованих туристичних продуктів, невизначеність напрямів їх розвитку та зростання;
- неефективне використання унікальних природних та історико-культурних ресурсів;
- повільні темпи розвитку туристичної галузі;
- відсутність державної інвестиційної політики в туристичній сфері та належної підтримки розвитку пріоритетних видів туризму;
- відсутність належного прогнозування та планування розвитку туризму відповідно до наявного ресурсного потенціалу; поверхневий підхід до розробки та реалізації національних програм розвитку туризму;
- реалізаційні невідповідності правових та організаційних механізмів державної політики у сфері туризму;
- проблемна координація та порушена взаємодія між об'єднаними територіальними громадами та органами державної влади.

Туристично-рекреаційна сфера відіграє ключову роль у відновленні економіки України в постковідний та повоєнний періоди, сприяючи відновленню робочих місць, психологічно-емоційного стану населення, збільшенню доходів і підтримці підприємств у галузі гостинності та туризму. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу також сприяє підтримці місцевих громад і збереженню культурної спадщини. Залежно від ситуації з COVID-19 та воєнними діями на території України, розвиток туризму може вимагати прийняття нових стратегій, таких як забезпечення умов безпеки, надання привабливіших пропозицій на внутрішньому туристичному ринку та підтримки малих і середніх підприємств, які зайняті у сфері туризму.

Дослідженнями туристично-рекреаційного сфери займалися вітчизняні та закордонні вчені-науковці, а саме: Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І., Кифяк В.Ф., Смаль В.В., Горин Г.В., Огієнко А.В., Огієнко М.М., Борблік К.Е., Самодай В., Безугла Л.С., Бондаренко Л.А., Белобородова М.В., Писаревський І.М., Мелешко К.К., McCartney G., Yang Y., Altschuler B., Liang Z., Li X.R., Behsudi A., Škare M., Soriano D.R., Porada-Rochon M. та ін.

Дослідження наукових підходів щодо сутності та структури туристично-рекреаційного потенціалу потребує визначення дефініцій категоріального апарату, а саме «туризм», «рекреація», які розкривають його зміст.

Наукові підходи до визначення понять туризм та рекреація включають:

- *функціональний підхід*: визначення туризму та рекреації з урахуванням їх функцій для суспільства та індивідуумів, таких як відпочинок, розваги, культурний обмін, економічний розвиток і т.д.;
- *психолого-педагогічний підхід*: аналіз впливу туризму та рекреації на психологічний та педагогічний розвиток людини, зокрема їх роль у підвищенні якості життя, здоров'ї та відпочинку;
- *соціологічний підхід*: розгляд соціальних аспектів туризму та рекреації, таких як взаємодія між культурами, формування ідентичності та спільноти, вплив на соціальні структури тощо;

- *економічний підхід*: аналіз економічних аспектів туризму та рекреації, таких як створення робочих місць, збільшення доходів, розвиток інфраструктури та інвестицій в галузь;
- *екологічний підхід*: розгляд впливу туризму та рекреації на довкілля та природні ресурси, включаючи питання збереження природи, екологічної стійкості та розвитку екотуризму.

Таблиця 1.1.

Тлумачення дефініцій «туризм», «рекреація» науковцями

Автор/автори	Трактування
<i>ТУРИЗМ</i>	
Закон України «Про туризм» [76]	«тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає»
Бернекер П. [122]	«сукупність взаємовідносин і послуг, пов'язаних із тимчасовою і добровільною зміною мандрівником місця проживання через некомерційні або непрофесійні причини»
Лейпер Н. [137]	«просторова різнопланова діяльність, яка стосується багатьох аспектів життя та різних сфер економіки»
Бондаренко М. [3]	«сукупність різних напрямів економічної діяльності, взаємодія яких, прямо чи опосередковано, задовольняє потреби туристичного потоку та виступає каталізатором сучасних суспільно-економічних процесів»
<i>РЕКРЕАЦІЯ</i>	
Смаль І.В. [88]	«система заходів, пов'язана з використанням вільного часу людей для їх оздоровчої, культурно-ознайомчої і спортивної діяльності на спеціалізованих територіях, які знаходяться поза їх постійним помешканням»
Кифяк В.Ф. [31]	«багатогранне явище, тісно пов'язане з економікою, історією, географією, архітектурою, медициною, культурою, спортом та іншими науками»
Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. [42]	«вид рекреації, пов'язаний із виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними і культурно-розважальними цілями»
Шиверс Д. [149]	«добровільне проведення дозвілля з метою задоволення власних потреб, або задоволення як засобу досягнення релаксації або відновлення організму»

Джерело: сформовано та узагальнено автором за [3; 31; 42; 76; 88; 122; 137; 149]

Окремі підходи узагальнено в табл. 1.1. Вони допомагають зрозуміти різні аспекти туризму та рекреації, їхнє значення для суспільства та людей.

Таким чином, туризм та рекреація відрізняються за термінами: рекреація включає короткочасний відпочинок, а туризму властива зміна звичайного середовища, звичного способу життя. Зміст цих понять також відрізняється стосовно ділових поїздок (ділового туризму) – у випадку туризму вони є його невід’ємною частиною, а рекреація не включає цей вид діяльності. Отже, під рекреацією розуміється відпочинок, оздоровлення, відновлення фізичних і психологічних сил, тоді як туризм виступає як форма та елемент відпочинку [63, с. 151].

Щодо потенціалу, то це в першу чергу сукупність ресурсів, а також можливостей ефективно використовувати ці ресурси для досягнення певного економічного ефекту в конкретній сфері діяльності на визначеній території в теперішньому і майбутньому часі [119, с. 59].

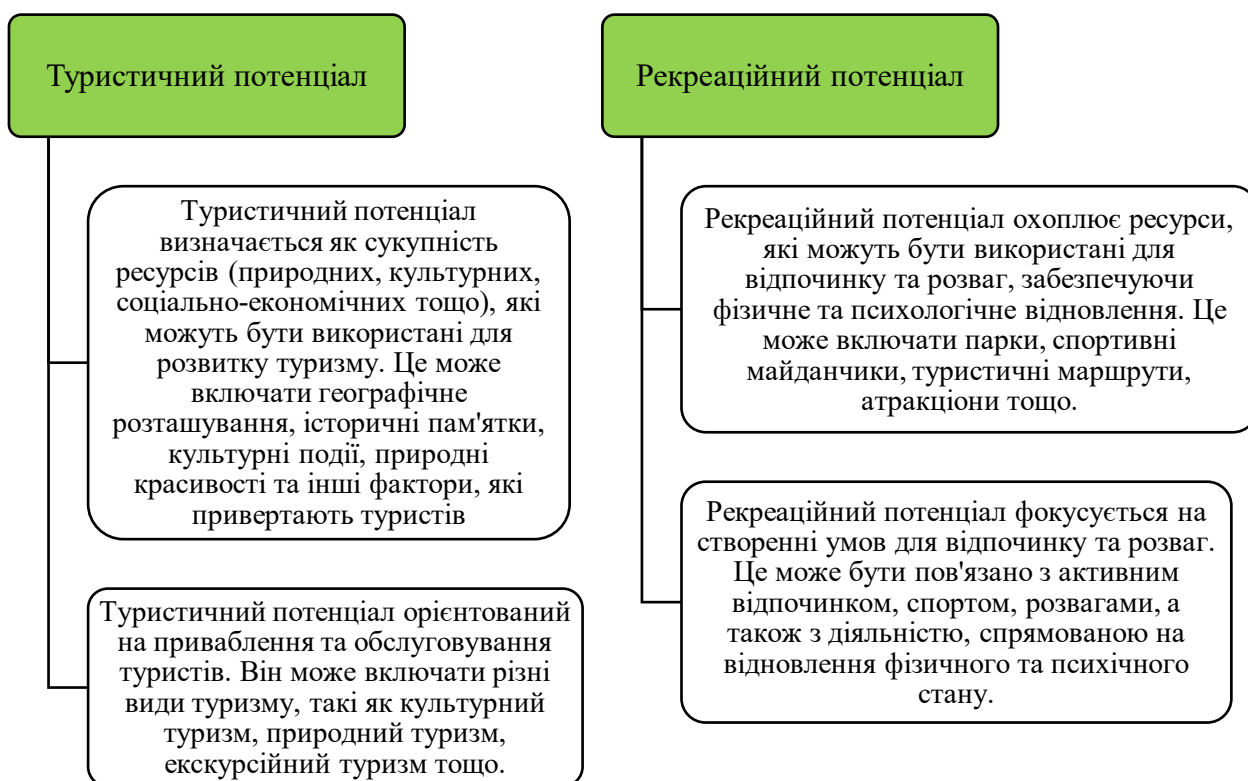

Рис. 1.1. Особливості понять «туристичний потенціал» та «рекреаційний потенціал»

Джерело: сформовано автором

Терміни «туристичний потенціал» і «рекреаційний потенціал» мають свої певні особливості, але вони часто використовуються взаємозамінно або в поєднанні, оскільки туризм та рекреація часто доповнюють один одного. Розглянемо їх відмінності на рис. 1.1.

Ці терміни можуть бути взаємозалежними, інколи їх використовують для позначення схожих аспектів розвитку територій чи об'єктів, вони вказують на різні аспекти. Туристичний потенціал більше пов'язаний із залученням та обслуговуванням туристів, тоді як рекреаційний потенціал акцентує увагу на можливостях для відпочинку та розваг.

Вивчаючи категоріальне поняття «туристично-рекреаційний потенціал», науковці пропонують різні підходи до його визначення, враховуючи функціональну складову (табл. 1.2.).

Таблиця 1.2.

Тлумачення дефініції «туристично-рекреаційний потенціал»

Автори	Трактування
Дутчак С.В. [13]	«туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов»
Сич В.А. [85]	«здатність території прийняти певну (граничну) кількість туристів (рекреантів), при якій не відбувається порушення стану природної та екологічної рівноваги»
Горин Г.В. [8]	«сукупність всіх наявних ресурсів (природно-ресурсні, виробничі, трудові, фінансово-інвестиційні, технологічні, інформаційні та екологічні) і можливостей відповідного регіону, які можуть використовуватися або використовуються в цілях виконання фізіологічного існування людини (відпочинок, оздоровлення та туризм)»
Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П.	«відношення між фактичною та гранично можливою чисельністю туристів, яка визначається виходячи з наявності туристично-рекреаційних ресурсів»

Поняття «туристично-рекреаційний потенціал» є багатограним, дискусійним та значно ширшим, аніж просто узагальнена характеристика ресурсних можливостей у тій чи іншій сфері діяльності. Це системне утворення, зміст і функції якого розкриваються у процесі взаємозв'язку та взаємодії його складових частин, реалізація яких у процесі життєдіяльності людини призводить до певних особистих досягнень, що мають велике значення для суспільства загалом та для особистості зокрема [55, с. 35].

Туристично-рекреаційний потенціал – це досить ємна концепція, яка містить численні детермінанти, що визначають туристичну та рекреаційну привабливість певної території. Враховуючи сприятливі умови для туристичної діяльності та зважаючи на значні прибутки для потреб соціально-економічного розвитку, більша частина території України успішно намагається розвивати ринки туристичних послуг, вступаючи в конкурентну боротьбу за потік туристів [63, с. 148].

Ресурсний потенціал туристично-рекреаційної сфери варто розглядати з різних сторін (рис. 1.2.).

Головне, що об'єднує різні потенціали у тлумаченнях учених, – певний набір можливостей чи здібностей у тій галузі, до якої відноситься «потенціал». Варто зазначити, що весь спектр наявних варіантів визначення туристичного потенціалу орієнтований на досягнення конкретних цілей. Тому тлумачення потенціалу означає наявність прихованих можливостей або здатність діяти і розвиватися в певних сферах. У науковій літературі часто ототожнюють терміни «потенціал» та «ресурси» [55, с. 33].

Враховуючи вищенаведену інформацію вважаємо за доцільне надати економічного, соціального та екологічного обґрунтування розвитку дефініції «туристично-рекреаційний потенціал» та додатково посилити його вплив на соціальну відповідальність як туристів так і установ, які беруть участь в даному

процесі. Таким чином, туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність природних, культурних, історичних, соціально-економічних та інших ресурсів, які можуть бути використані для регіонального розвитку та залучення туристів з дотриманням умов сталого розвитку.

Рис. 1.2. Ресурсний потенціал туристично-рекреаційної сфери

Джерело: побудовано автором на основі [8; 55; 59; 81; 85]

Значний потенціал національної економіки для розвитку туризму та курортно-рекреаційної сфери демонструють наступні ключові показники (на момент початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.):

- значна територія (603 500 кв. км) з населенням близько 32 млн осіб;

- спільний сухопутний кордон з сімома європейськими державами (Словацька Республіка, Угорщина, Республіка Польща, Румунія, Республіка Молдова, Республіка Білорусь, рф), виходи до Чорного та Азовського морів;
- інтеграція в світові торгівельні зв'язки між Європою, Азією та Близьким Сходом через укладення 17 угод про вільну торгівлю із 47 державами світу (в тому числі, участь в Поглибленій і всеохопній зоні вільної торгівлі (DCFTA) з ЄС);
- розвинена мережа автомобільних доріг (з них протяжність державних доріг становила 170 тис. км);
- сформована залізнична інфраструктура протяжністю 22 тис. км;
- розвинена портова інфраструктура (18 морських портів, із яких 5 розташовані на території тимчасово окупованого Кримського півострова; потужність морських терміналів та портів складала 313,3 млн. тон). Розвитку мореплавства сприяла довжина берегової лінії (понад 2 тис. км), а також та обставина, що Чорне та Азовське моря через Босфор і Дарданелли з'єднані із Середземним морем;
- сформована інфраструктура пасажирських авіаперевезень. На момент російської інтервенції її складали 19 аеропортів та аеродромів. Абсолютна більшість пасажиропотоків (98%) проходила через 7 найбільших аеропортів в Борисполі, Києві, Одесі, Львові, Харкові, Запоріжжі та Дніпрі;
- сучасна мережа мобільного зв'язку на основі 4G покриття.

Щоб прискорити відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України під час зростання епідемічних ризиків Національний інститут стратегічних досліджень запропонував ряд заходів на рівні Міністерства охорони здоров'я, Міністерства культури та інформаційної політики, Міністерства соціальної політики, Міністерства інфраструктури, а також на рівні місцевих та регіональних адміністрацій [117]. Аналізуючи запропоновані заходи, варто відзначити наступні рекомендації:

Міністерство охорони здоров'я пропонувало, зокрема:

- сформувати та впровадити методичні рекомендації для зміцнення потенціалу (персоналу, обладнання) закладів охорони здоров'я та надання медичної допомоги в районах з великими сезонними напливами;
- сприяти розробці та впровадженню спеціальних комплексних програм охорони здоров'я, орієнтованих на людей, які належать до груп ризику.

Міністерству соціальної політики було запропоновано сприяти запровадженню механізмів співфінансування путівок, при цьому пріоритет надавати дітям, представникам груп ризику та реабілітації осіб, які перенесли важкий перебіг COVID-19.

Міністерство інфраструктури отримало рекомендації співпрацювати з туристичними спільнотами з метою сприяння організації пакетних транспортних послуг, що дозволить економити.

Місцевим адміністраціям та органам місцевого самоврядування було рекомендовано зробити це за підтримки та під керівництвом Мінекономрозвитку.

Громадам та регіонам було запропоновано запровадити оцінку стійкості до епідемій у своєму просторовому плануванні (наприклад, регіональних просторових планах, генеральних планах населених пунктів, детальних планах територій тощо), поступово реконструюючи та будуючи нові громадські простори, які враховують необхідність уникнення небажаного надмірного фізичного контакту.

Значна частина цих рекомендацій може бути застосована не лише з огляду на медичні та соціальні загрози, але й з метою екологічного відновлення безпеки туризму та рекреаційних можливостей загалом, а їх реалізація сприятиме підвищенню стійкості галузі та досягненню довіри до неї з боку туристів та інвесторів, що допоможе.

Вважаємо, що теоретичною базою відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України є наступні економічні складові:

- *економічна спроможність*: відновлення туристичного сектора потребує великих інвестицій. Тому ефективне використання ресурсів та залучення інвестицій є ключовою економічною засадою. Створення сприятливого інвестиційного клімату та партнерство з приватним сектором є важливими елементами;
- *маркетинг та брендування*: розвиток ефективної маркетингової стратегії та брендування України як туристичної дестинації має велике значення. Це включає в себе створення унікального образу держави, акцент на її культурних, природних та історичних особливостях;
- *сталість та інфраструктура*: стабільність і безпека є основними чинниками, які впливають на рішення туристів щодо вибору місця подорожі. Зокрема, важливо покращувати і зберігати інфраструктуру, включаючи готелі, транспорт, розваги та інші туристичні зручності;
- *міжнародне співробітництво та маркетингова синергія*: важливо розглядати туризм як галузь, яка може об'єднати зусилля різних галузей економіки. Міжнародне співробітництво, створення маркетингових альянсів та спільних промо-кампаній можуть зміцнити позиції України на світовому туристичному ринку;
- *збереження та промоція культурної спадщини*: культурна спадщина України є важливим ресурсом для туризму. Збереження та ефективна промоція культурних надбань держави може привертати туристів, які цінують унікальність та історичність;
- *розвиток туризму з урахуванням екології*: розвиток туризму повинен враховувати принципи сталого розвитку та екологічної відповідальності. Збереження природних ресурсів та екосистем важливо для забезпечення тривалості туристичної діяльності;
- *участь громадянського суспільства*: активна участь громадянського суспільства, включаючи місцеві громадські організації та ініціативи, може сприяти розвитку туризму. Це включає в себе взаємодію з

місцевими громадами, врахування їхніх потреб та думок, а також спільні проекти з розвитку туристичних напрямів;

- *інноваційний розвиток*: застосування інноваційних підходів, таких як використання технологій в туризмі (мобільні додатки, віртуальна реальність, інтерактивні тури), може зробити туристичний продукт більш привабливим та конкурентоспроможним;
- *регіональна специфіка*: врахування регіональних особливостей та потенціалу допоможе створити індивідуальні туристичні пропозиції для кожного регіону. Розноманітний туристичний продукт доможе залучати різноманітні групи туристів;
- *освіта та кадри в галузі туризму*: розвиток туризму вимагає наявності кваліфікованих кадрів. Освіта та тренінги в сфері туризму сприяють підвищенню рівня обслуговування, розвитку нових туристичних продуктів та покращанню загального досвіду туристів.

Ці теоретико-економічні засади є важливими для створення стійкої та конкурентоспроможної туристичної індустрії в Україні, спрямованої на задоволення потреб туристів, підтримку місцевого розвитку та збереження природних та культурних ресурсів.

1.2 Туристично-рекреаційний потенціал як детермінанта розвитку України в постковідний та воєнний час

Туристично-рекреаційна галузь – це сфера міжнародної діяльності, яка останнім часом все більше зазнає збитків від збройних конфліктів та терористичних актів (атаки в готелях, аеропортах, громадському транспорті, викрадення туристів, утримання заручників тощо). Погоджуємося з думкою Романової А.А., що тероризм і збройні конфлікти є серйозними проблемами для міжнародного туризму. Зокрема, терористичні інциденти в різних частинах світу викликали побоювання, що жоден туристичний напрям на землі не є безпечним.

Активізація терористичної діяльності також сприяла скороченню потоку туристів до Західної Європи [79, с. 95].

Розвитку туристично-рекреаційної галузі суттєвої шкоди завдала військова агресія рф проти України. Саме зниження рівня безпеки в державах, в яких відбуваються збройні конфлікти, часті терористичні акти, спричиняє збитки від руйнацій туристично-рекреаційної системи держави, зниження іміджу безпечності подорожу тощо.

З 2014 року Україна стала епіцентром міжнародної геополітики у зв'язку з посиленням розбіжностей із росією, анексією Автономної Республіки Крим і тимчасовою окупацією частини Донецької та Луганської областей. 24 лютого 2022 року російські війська розпочали відкрите повномасштабне вторгнення в Україну. Слід зазначити, що через значний рівень міжнародної туристичної інтеграції російсько-українська війна в серці Європи не може бути локалізована. Згідно з висновками експертів Європейської комісії з туризму (ЕТС), розв'язана рф війна проти України створила значні перешкоди для відновлення європейського туристичного сектору після пандемії, спонукаючи туристів шукати альтернативні напрями в інших державах [135].

Війна росії проти України, серед інших катастрофічних наслідків для світової економіки та безпеки, спричинила суттєву турбулентність на міжнародному туристичному ринку. Особливо негативно це позначилося на Європейському туристичному ринку. За даними Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ), російська інтервенція являє собою серйозну перешкоду для відновлення туристичної індустрії континенту після пандемії. Аналіз шести найперспективніших міжнародних туристичних ринків Європи показує, що мандрівники з Канади, США, Японії, Китаю та Бразилії значно скоротили свою присутність у Європейському просторі. Основними причинами цього є погіршення безпеки, зростання вартості життя та вартості подорожі в євро [12]. Відтак, з початком військової агресії рф до України з 2014 року та з широкомасштабним наступом в 2022 року, за наслідками чого введені санкції до громадян рф та Білорусі, виникли проблеми з авіаперельотами та перевезеннями,

зросли ціни на паливо, і як результат відбувається скорочення туристичних потоків в Європу.

Детальна інформація щодо руйнації об'єктів тимчасового розміщення осіб в туристичних цілях, що формують основу туристично-рекреаційного потенціалу країни, відсутня. Однак, загальне уявлення про масштаби таких втрат можемо оцінити за руйнацією житлового фонду країни. Так, областями з найбільшими руйнуваннями житла є Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська, Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька, Херсонська та Миколаївська. У Донецькій області, наприклад, було зруйновано 78,7 тис. будинків на суму 14,3 млрд грн. У Київській області збитки від руйнування та пошкодження понад 22 800 будинків склали 8,2 млрд грн. У столиці під час війни було зруйновано або пошкоджено 348 будинків, переважно багатоквартирних, на суму 900 млн доларів США. У Луганській області було пошкоджено 11 200 будинків на суму 7,1 мільярда доларів США. І ці суми від пошкоджень кожного дня зростають. Перелік найбільш постраждалих від війни регіонів України наведено на рис. 1.3.

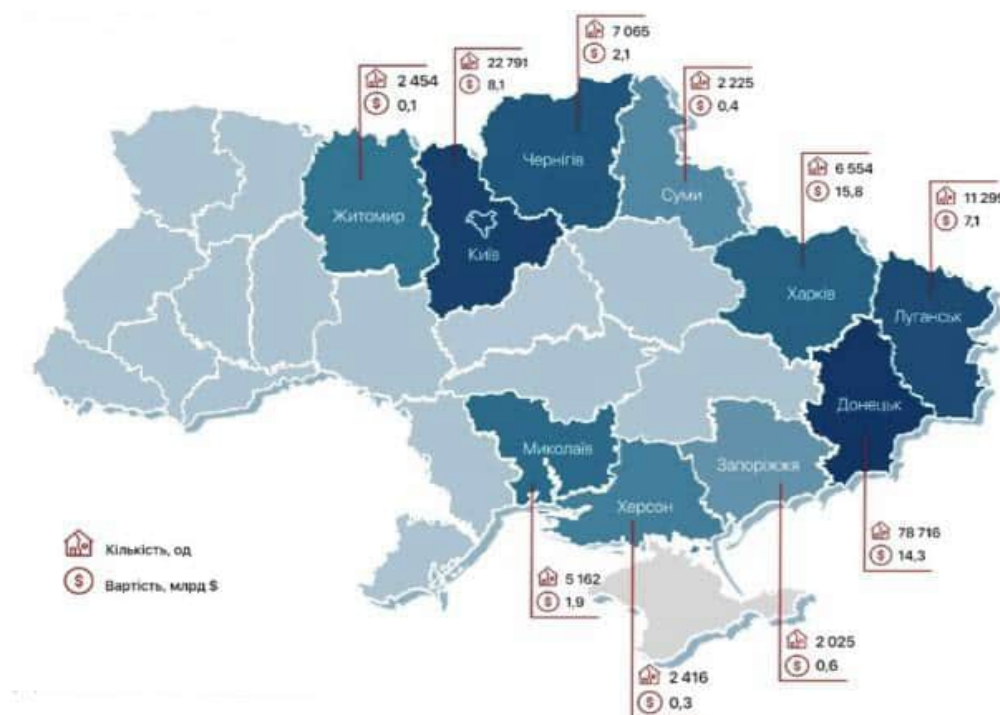

Рис. 1.3. Карта максимально зруйнованих регіонів України внаслідок російсько-української війни (станом на листопад 2022 р.)

Джерело: [50]

Інфраструктура є наступним за важливістю елементом туристично-рекреаційного потенціалу. У листопаді 2022 року збитки на об'єктах інфраструктури зросли до 35,6 млрд доларів США, що становить 26,2% від загальної суми. З них 26,6 млрд доларів США були безпосередньо пов'язані з руйнуванням доріг [50].

Станом на осінь 2022 року значно зросли збитки у сферах охорони здоров'я, культури, туризму та спорту. Серед найбільш постраждалих галузей варто відзначити енергетичну інфраструктуру, промисловість, державні та приватні підприємства. Загальна сума збитків, завданих енергетичній інфраструктурі, сягнула 6,8 млрд доларів США (див. табл. 1.3).

У листопаді 2022 року збитки сектору культури, туризму та спорту становили 2,1 млрд грн, або 1,55% від загальних збитків.

Таблиця 1.3.

Динаміка збитків внаслідок війни станом на вересень-листопад 2022 р.

Тип майна	На вересень 2022 р.		На листопад 2022 р.		Відхилення, +/-	
	\$ млрд.	частка в загальному обсязі, %	\$ млрд.	частка в загальному обсязі, %	\$ млрд.	частка в загальному обсязі, %
Житлові будівлі	50,5	39,76	52,5	38,63	2,0	-1,13
Інфраструктура	35,3	27,8	35,6	26,2	0,3	-1,6
Активи підприємств, промисловість	9,9	7,8	13,0	9,57	3,1	1,77
АПК та земельні ресурси	6,6	5,2	6,6	4,86	0,0	-0,34
Соціальна сфера	0,2	0,16	0,2	0,15	0,0	-0,01
Транспорт	2,7	2,13	2,9	2,13	0,2	0,01
Освіта	7,0	5,51	8,2	6,03	1,2	0,52
Торгівля	2,4	1,89	2,4	1,77	0,0	-0,12
Енергетика	3,6	2,83	6,8	5,0	3,2	2,17
Охорона здоров'я	1,6	1,26	1,7	1,25	0,1	-0,01
ЖГК	2,3	1,81	2,3	1,69	0,0	-0,12
Культура, туризм, спорт	2,0	1,57	2,1	1,55	0,1	-0,03
Адміністративні будівлі	0,8	0,63	0,8	0,59	0,0	-0,04
Цифрова інфраструктура	0,6	0,47	0,6	0,44	0,0	-0,03
Фінансовий сектор	0,1	0,08	0,1	0,07	0,0	-0,01

Екологія	1,5	1,18	14,0	10,3	12,5	9,12
Разом	127,0	100,0	135,9	100,0	8,9	

Джерело: сформовано автором на основі [50]

Загалом на території України знаходиться 170 000 пам'яток, 65 історико-культурних заповідників та 6 об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Туристична галузь України приваблює туристів лікувальними водами Закарпаття, гірськими пам'ятками Буковини, історичними місцями Полтави, соляними шахтами Донецька, лікувальними грязями та пляжними курортами Херсона та Одеси.

В рамках «Формули Аррія» ООН скликала засідання Ради Безпеки ООН на тему «Знищення культурної спадщини як наслідок російської агресії проти України». У засіданні взяли участь постійні представники ООН з різних держав, а також представники ЮНЕСКО та Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS) [49]. З початку військової окупації російські війська скоїли 423 злочини проти української культурної спадщини, хоча ця цифра не є точною, оскільки військовий конфлікт триває і руйнація нерухомої культурної спадщини фіксується вже в 15 областях держави. Руйнується як історична, так і природна спадщина. Серед пошкоджених: 128 об'єктів нерухомої культурної спадщини зі статусом офіційних пам'яток, 147 культових споруд (50 з них занесені до переліку пам'яток історії, архітектури чи містобудування або цінних історичних пам'яток), 136 будівель, що належать християнським громадам (125 православних, 10 католицьких, 2 католицьких), 4 доісламські, 6 іудейських, 46 пам'ятників на честь історичних діячів чи подій 19 – початку 21 століття. 33 музеї та заповідники, 59 культурних центрів, театрів і кінотеатрів, 40 бібліотек [112].

Втрачені природні туристичні об'єкти на тимчасово окупованих територіях: Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінбурнська коса, Джарилгач, узбережжя Азовського моря (Генічеськ, Рожеве озеро, Кирилівка, Скадовськ, Бердичів, Очаків, окремі скіфські кургани). Прикордонні райони України з Білоруссю також були тимчасово заміновані, що унеможливило відпочинок на

озерах Волинської області та сплави по річках у Національному парку «Прип'ять-Стохід».

Не звертаючи уваги на релігійні пам'ятки на українській території, окупаційні війська дали зрозуміти, що вони повністю нехтують мораллю і відкидають загальнолюдські цінності. За даними прес-служби Міністерства культури та інформаційної політики, з початку широкомасштабної окупації російські агресори зруйнували щонайменше 183 релігійні споруди в Україні. Зі 183 будівель, що постраждали від російських атак, п'ять є мусульманськими, п'ять – юдейськими, а решта 173 – християнськими. Найбільше культових споруд було зруйновано в Донецькій (45) і Луганській (40) областях, далі йдуть Київ (34) і Харків (25) [80]. Найвідомішими об'єктами сакрального туризму, що постраждали від конфлікту, є Святогірська лавра та собори в Чернігівській області (Чернігівська дитяча церква та історична церква, Спасо-Преображенський собор 11 ст., Катерининська церква 18 ст., Борисоглібський собор 12 ст., Єлецький Богородичний Вознесенський монастир 11 ст. та ін.). Чорнобильський регіон, який раніше приваблював велику кількість вітчизняних та іноземних туристів, зацікавлених у темному туризмі, став недоступним. Значного ушкодження зазнала готельна інфраструктура в Чернігові, Одесі.

Однак найгірша ситуація наразі склалася з транспортною інфраструктурою, яка є частиною туристичного сектору і без належного функціонування якої неможливо організувати будь-яку туристичну діяльність, окрім пішохідного туризму. Транспортна інфраструктура в Київській, Житомирській, Чернігівській, Сумській, Харківській та інших областях пошкоджена і не в змозі надавати належні послуги туристам. За оцінкою ЦГЕ, підтриманою Офісом Президента України, Міністерством економіки, Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, Міністерством інфраструктури та регіонального розвитку, пошкодження інфраструктури включають 23,8000 км доріг (29,8 млн доларів США, необхідних для ремонту), 11 аеропортів (6,8 млн доларів США), 6,6 000 км залізничних колій та 41 залізничний міст (3,6 млн доларів США), 295 дорожніх розв'язок та мостів

(1,6 млн доларів США), а інша транспортна інфраструктура, така як водна інфраструктура, ще не була оцінена. Особливо постраждали водні порти в Одесі та на окупованих територіях [24].

Руйнування культурної та природної спадщини під час конфлікту негативно впливає на туристичний сектор України в цілому та знижує його економічну ефективність.

Урядовий аудит збитків від війни станом на червень 2022 року показав, що значна частина культурної спадщини України була зруйнована або пошкоджена (див. табл. 1.4.).

В Україні офіційно запрацював сайт «Карта руйнувань та відновлення», який доступний на українській та англійській мовах. Ресурс забезпечує накопичення інформації про всі частково пошкоджені чи зруйновані внаслідок російського вторгнення в Україну об'єкти цивільної інфраструктури, а також відомості щодо відновлювальних робіт [30].

З початку російсько-української війни, станом на листопад 2022 року було пошкоджено, зруйновано або захоплено понад 84,2 тис. одиниць сільськогосподарської техніки, 153 об'єкти соціальної сфери, 2692 дошкільні, середні та вищі навчальні заклади, 305 АЗС, 27 торговельних центрів, 144 тис. одиниць громадського транспорту, 1948 тис. приватних автомобілів, 330 лікарень, 880 закладів культури, 94 релігійні установи, 157 туристичних об'єктів, 595 адміністративних будівель та приміщень органів державної влади та місцевого самоврядування (див. табл. 1.4.).

Регіональні дані щодо руйнувань культурної спадщини доступні станом на травень 2022 року (рис. 1.4.). Найбільша кількість руйнувань культурної спадщини зафіксована у Харківській (96), Донецькій (75) та Київській (70) областях. З об'єктів культурної спадщини держави 51 об'єкт зазнав серйозних пошкоджень, а 117 – помірних. Ці дані наведені станом на травень 2022 року. Слід підкреслити, що з того часу кількість пошкоджень значно зросла і продовжуватиме зростати, допоки війна не завершиться.

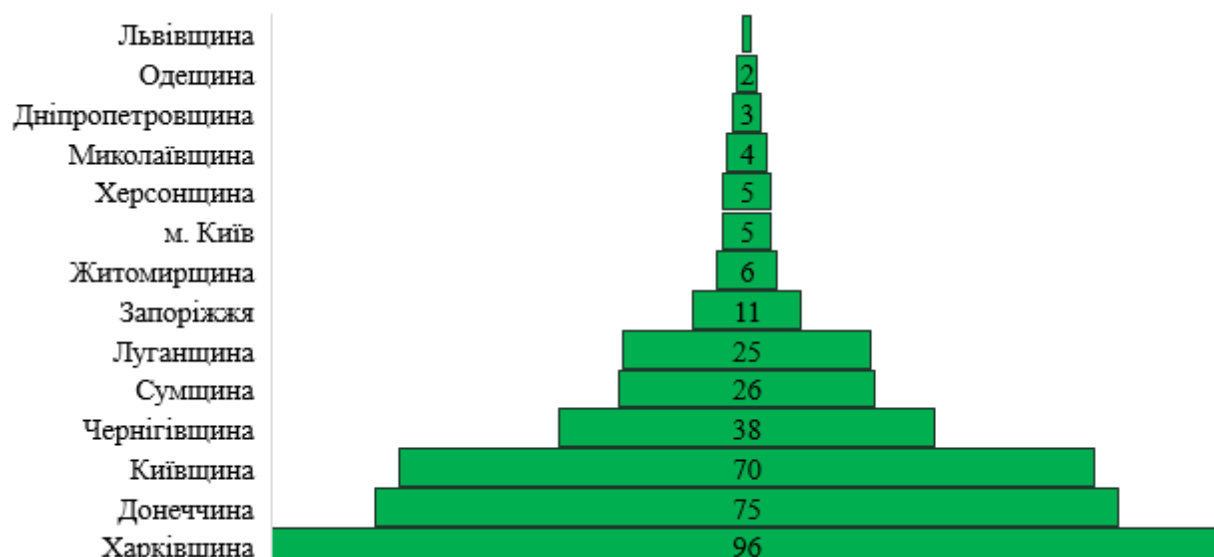

Рис. 1.4. Кількість руйнувань об'єктів культурної спадщини за регіонам, станом на травень 2022 р.

Джерело: сформовано автором на основі [50]

Таблиця 1.4.

Втрати внаслідок воєнної агресії РФ проти України та попередня оцінка потреб туристичної сфери, станом на червень 2022 р.

Види втрат	Одиниця кількості	Первісна кількість об'єктів	Кількість пошкоджених об'єктів	Оцінка втрат, млрд грн	Оцінка втрат, млрд дол США
<i>Прямі збитки інфраструктури</i>					
<i>Зруйновано</i>					
Релігійні установи	од.	н.д.	17	1,4	0,1
Спортивна культура	од.	1656	24	2,4	0,1
Молодіжні центри	од.	н/д	5	0,01	0,00
Культурна сфера	од.	2135	280	9,6	0,4
Туристична сфера	од.	1876	28	0,3	0,0
<i>Пошкоджено</i>					
Релігійні установи	од.	н.д.	19	0,8	0,0
Спортивна культура	од.	1656	71	1,7	0,1
Молодіжні центри	од.	н/д	23	0,01	0,0
Культурна сфера	од.	2135	247	5,6	0,2
Туристична сфера	од.	1876	21	0,1	0,0
Загальні прямі збитки інфраструктури			683	21,9	0,7
<i>Непрямі втрати економіки</i>					

Зменшення доходів галузі культури та спорту	x	x	x	15,5	0,5
Зменшення доходів туристичної галузі	x	x	x	110,8	3,8
Загальні непрямі втрати галузі	x	x	x	126,3	4,3
<i>Потреба у відновленні</i>					
Ремонт та відбудова пошкоджених активів у сфері культури	x	x	x	20,7	0,7
Ремонт та відбудова пошкоджених активів у спортивній сфері	x	x	x	4,9	0,1
Ремонт та відбудова пошкоджених релігійних об'єктів та установ	x	x	x	3,0	0,1
Ремонт та відбудова об'єктів туристичної галузі	x	x	x	0,4	0,0
Компенсація частини непрямих втрат на підтримку та відновлення підприємств культурної сфери	x	x	x	3,1	0,1
Компенсація частини непрямих втрат на підтримку та відновлення підприємств туристичної сфери	x	x	x	11,1	0,4
Витрати на обстеження прибережної туристичної зони з розмінування	га	x	2000000	0,9	0,0
Витрати на розмінування прибережної туристичної зони	га	x	200000	4,4	0,2
Загальна потреба у відновленні галузі	x	x	x	48,5	1,6

Джерело: [50]

За даними Державного агентства розвитку туризму, станом на 1 жовтня 2022 року через наслідки війни доходи державного бюджету від туристичного сектору зменшилися з 1 778 924 тис. грн до 1 185 884,8 тис. грн, тобто на 593 036,2 тис. грн або на 33,34% порівняно з аналогічним періодом 2021 року (рис. 1.5.) [111].

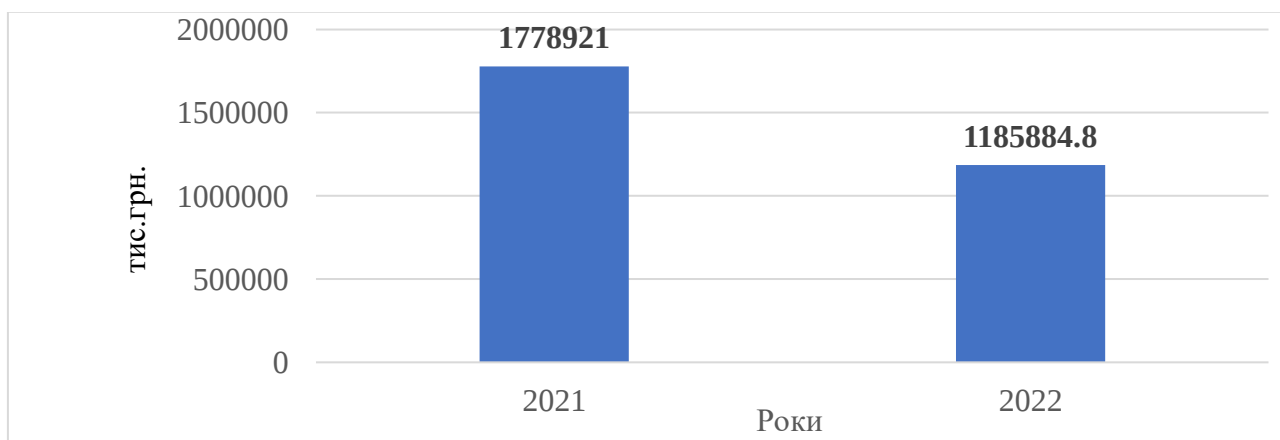

Рис. 1.5. Динаміка надходження до державного бюджету від туристичної галузі у 2021 та 2022 роках

Джерело: сформовано автором на основі [111]

Також є дані Державного агентства розвитку туризму про суму податків, яку державний бюджет України недоотримав від туристичного сектору через війну.

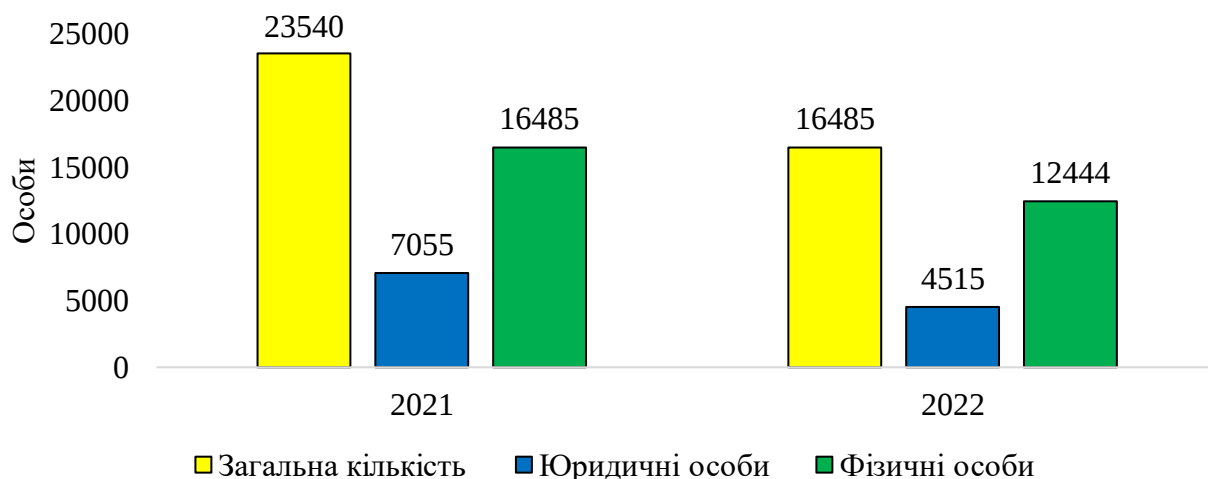

Рис. 1.6. Динаміка кількості платників податків-суб'єктів туристичної діяльності у 2021 та 2022 роках

Джерело: сформовано автором на основі [16]

Так, за дев'ять місяців 2022 року від туристичного сектору в Україні було сплачено на 33,34% менше податків, ніж за аналогічний період 2021 року [111]. Загальна кількість платників податків, які здійснюють діяльність у сфері туризму, за дев'ять місяців 2022 року зменшилася в середньому на 27,97%, тобто з 23540 осіб у 2021 році до 16957 осіб у 2022 році (рис. 1.6.).

У розрізі видів туристичної діяльності динаміку надходження до державного бюджету представлено у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5.

Надходження до державного бюджету за КВЕД у галузі туризму
(дані 01.10.2021–01.10.2022 рр.)

КВЕД	На 01.10.2021 р.		На 01.10.2022 р.		Відхилення, +/-	
	тис. грн.	частка у загальному	тис. грн.	частка у загальному	тис. грн.	%

		обсязі, %		обсязі, %		
Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	1030891,78	57,06	672141,44	56,75	-358750,34	-34,80
Діяльність туристичних агентств	185313,35	10,26	175491,74	14,82	-9821,61	-5,30
Діяльність туристичних операторів	184426,25	10,21	125409,85	10,59	-59016,40	-32,00
Діяльність засобів розміщування на період відпустки та іншого тимчасового проживання	334908,58	18,54	110854,74	9,36	-224053,84	-66,90
Діяльність інших засобів тимчасового розміщування	70982,53	3,93	100582,24	8,49	29599,71	41,70
Разом	1806522,48	100,00	1184480,01	100,00	-622042,47	34,43

Джерело: сформовано автором на основі [50]

За дев'ять місяців 2022 року найбільша частка надходжень до державного бюджету надійшла від готелів – 672 141 тис. грн, на другому місці – податки від туристичних агентств, які за аналогічний період 2022 року склали 175 491,74 тис. грн, з 185313,35 тис. грн за дев'ять місяців 2021 року, тобто відбулося зменшення на 5,3%. На третьому місці – податки від діяльності туроператорів, сума яких зменшилася з 184426,25 тис. грн за дев'ять місяців 2021 року до 125409,85 тис. грн за аналогічний період 2022 року, тобто на 59016,40 тис. грн, або на 32,0% [62, с. 71]. Динаміка податкових надходжень більш наочно показана на рис. 1.7.

Рис. 1.7. Динаміка надходжень до державного бюджету від галузі туризму за КВЕД, в період з 01.10.2021 по 01.10.2022 рр.

Джерело: сформовано автором на основі [50]

Водночас на 41,7% у 2022 році зросли податкові відрахування від хостелів та гуртожитків, що пов'язано з їх використанням як тимчасового притулку для людей, які були змушені покинути свої домівки через війну. При цьому частка цього ПДФО в загальній структурі податкових надходжень у 2022 році склала 8,49%, що на 4,56% більше, ніж за аналогічний період 2021 року.

Аналізуючи географічну структуру податкових платежів, можна побачити, що приріст податкових платежів у січні–вересні 2022 року забезпечили такі області як Львівська (197 млн грн проти 151 млн грн минулого року), Івано-Франківська (136 млн грн проти близько 104 млн грн), Київська (120 млн грн проти близько 89 млн грн) (рис. 1.8.).

Рис. 1.8. Максимальні надходження до державного бюджету у галузі туризму за регіонами станом на 01.10.2022 р.

Джерело: [50]

Частка податків, сплачених від діяльності туристичних закладів, кемпінгів та дитячих оздоровчих таборів, зменшилася майже на 66,90% – сплачено 110 854,74 тис. грн податків проти 334 908,58 тис. грн за аналогічний період 2021 року. Частка в загальній структурі зменшилася з 18,54% у 2021 році до 9,36% у попередньому році. Водночас значне скорочення податкових надходжень – на 78% та 43% відповідно – було зафіксовано в Київській та Одеській областях.

На рис. 1.9. проаналізовано структуру збитків в українському туристичному секторі внаслідок воєнних дій.

Рис. 1.9. Структура загальних збитків економіки України
(з урахуванням потреби у відновленні) станом на 01.10.2022 року

Джерело: [24]

Витрати на відновлення туристичної галузі можна розподілити на прямі витрати (наприклад, ремонт і реконструкція туристичних об'єктів, часткова компенсація непрямих витрат на втрачені субсидії та відновлення туристичних підприємств, витрати на розмінування прибережних туристичних зон, прямі витрати на розмінування тощо) та непрямі витрати (наприклад, відновлення і будівництво доріг, мостів та аеропортів – об'єктів туристичної галузі, які не працюють належним чином). Прогнозовані витрати для відновлення туристичного сектору є вищими, оскільки вони також містять витрати на відновлення багатьох інших секторів в Україні.

Основними регіонами, які приваблюють українських туристів, залишаються Львівська, Івано-Франківська та Закарпатська області. Поїздки в Карпати також користуються високим попитом. Почали працювати екскурсійні тури до замків і музеїв, які тривалий час були закриті через воєнний стан. Також зростає інтерес до турів до Києва та Полтавської області [24]. Поступово відкриваються дитячі табори. Найбільше їх працює на заході України, у

Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях. Що стосується відпочинку на морі, то він є недоступним зі зрозумілих причин.

Західна Україна залишається відносно безпечним місцем для туристів. Популярністю користуються Буковель, Трускавець, Моршин, Східниця та Шацькі озера. Війна також вплинула на перспективні напрями оздоровчого туризму, такі як зміцнення здоров'я, репродуктивне здоров'я та стоматологія. Натомість, попри страх іноземних туристів приїзду в охоплену війною Україну, переобладнання частини санаторіїв в реабілітаційні центри для поранених, туристичний потенціал держави залишається достатньо високим.

Варто зазначити, що до війни багато українських туроператорів і туристичних агентств продавали виїзні тури до Туреччини влітку, Єгипту взимку і Західної Європи цілий рік. Сектор виїзного туризму був удвічі більшим за сектор в'їзного туризму. В сучасних реаліях в Україну приїжджають лише журналісти, співробітники міжнародних гуманітарних організацій та іноземні солдати, які воюють на знак солідарності. Виїзний туризм у воєнний час також має свої особливості. Багато українців виїжджають за кордон не для відпочинку, а для того, щоб залишити небезпечні райони. Повне закриття повітряного простору над Україною ускладнює подорожі до інших держав. Проте на початку літнього сезону виїзний туризм почав потроху відновлюватися. Для цього українцям доводиться самостійно добиратися до аеропортів сусідньої Польщі, Румунії, Угорщини, Молдови.

Під час повномасштабного вторгнення туристичні та готельні компанії спрямували свої активи на гуманітарну роботу в трьох основних напрямках:

- по-перше, приймали, розміщували біженців із зони безпосередніх бойових дій, а також допомагали їм в облаштуванні в більш спокійних регіонах України або за кордоном;
- по-друге, доставляли гуманітарні вантажі (їжу, медикаменти, засоби гігієни, одяг тощо), що надходили з різних держав;
- по-третє, інформували партнерів про реальну ситуацію, в тому числі через традиційні маркетингові канали.

Перспективи розвитку туризму в Україні після закінчення російсько-української війни можуть бути багатограними та залежати від різних факторів (див. табл. 1.6.).

Таблиця 1.6.

Напрями та впливові фактори розвитку туризму в Україні в повоєнному відновленні

Напрямок	Фактор
<i>Відновлення інфраструктури</i>	Закінчення війни може призвести до необхідності відновлення та розширення туристичної інфраструктури в зонах конфлікту. Це включає відновлення готелів, ресторанів, транспортних мереж, пам'яток культури та інших об'єктів.
<i>Маркетинг</i>	Важливим етапом буде розвиток ефективної маркетингової стратегії та брендування України як туристичної дестинації. Важливо підкреслити унікальність культурних, природних та історичних ресурсів держави.
<i>Сприяння регіональному розвитку</i>	Розвиток туризму може стати інструментом для підтримки локальних громад та підприємців, особливо в регіонах, що потерпіли від конфлікту. Сприяння місцевим ініціативам та підприємствам може підвищити економічну стійкість.
<i>Туризм як інструмент міжнародної співпраці</i>	Туризм може стати механізмом для підтримки міжнародної співпраці та взаєморозуміння. Розвиток туризму може сприяти зміцненню дипломатичних та економічних відносин з іншими державами.
<i>Збереження культурної спадщини</i>	Може бути ефективним способом збереження та презентації культурної спадщини України. Зацікавленість туристів може стимулювати заходи з збереження та реставрації історичних пам'яток.
<i>Екологічний туризм</i>	З розвитком екологічної свідомості в світі, екологічний туризм може мати великий потенціал. Унікальна природа та екосистеми України можуть привертати туристів, які цінують природний різноманіття.
<i>Туризм як засіб діалогу</i>	Може сприяти відкритому діалогу та взаєморозумінню між національностями та культурами. Це може сприяти мирному співіснуванню та обміну досвідом.
<i>Безпека та інформаційна прозорість</i>	Забезпечення безпеки для туристів та збільшення інформаційної прозорості стосовно туристичних можливостей та умов подорожі є важливими для залучення туристів.

Джерело: сформовано автором на основі [53; 56; 64; 78; 120; 123]

Загалом, розвиток туризму в Україні в повоєнному відновленні можемо розглядати як вектор позитивного впливу на економіку, соціокультурний розвиток та міжнародні відносини держави. При цьому важливо враховувати різноманітні аспекти та потреби різних регіонів. Враховуючи досвід держав, що

пройшли через випробування війною, перед Україною мають відкритись нові можливості для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму [104].

У всьому світі держави, котрі залежать від туризму, працюють над фінансуванням широкого спектра політичних заходів, спрямованих на пом'якшення наслідків різкого падіння доходів від туризму для домогосподарств та підприємств. У різних державах були застосовані такі інструменти, як прямі грошові перекази, гранти, податкові пільги, підтримка заробітної плати та гарантії за кредитами. В окремих випадках банки також зупиняли виплати за кредитами. Деякі держави зосередили зусилля на підтримці працівників у сфері неформальної зайнятості, які, як правило, у значних кількостях працюють у секторі туризму та дуже вразливі.

Аналіз туристичної галузі, проведений міжнародною консалтинговою компанією McKinsey&Company, свідчить, що багаторічне відновлення туристичного попиту до рівня 2019 вимагатиме експериментів з новими механізмами фінансування [127].

У таблиці 1.7. нами узагальнено висновки кількох наукових робіт, присвячених прогнозуванню процесу відновлення, які можна передбачити після завершення кризи COVID-19. Ці дослідження присвячені різним регіонам світу, в тому числі, і Україні.

В різних куточках світу в різний час держави намагалися повернути собі туристичні потоки. Рішення варіюювалися від пропозиції розкішних послуг для надбагатих туристів для усамітнення на приватних яхтах до створення умов, що дозволяють туристам залишатися довше і працювати віддалено.

У першій частині 2020 року чисельність туристів у світі зменшилася більш ніж на 65%, а з квітня 2020 р. дослідники констатували практично стагнацію туристичного попиту. Ці показники виглядають особливо промовисто на фоні 8% падіння під час світової фінансової кризи 2008 року та 17% зменшення кількості туристів під час епідемії атипової пневмонії у 2003 році [157]. У жовтневому (2020 р.) випуску «Перспектив розвитку світової економіки» прогнозувалося, що світова економіка у 2021 році скоротиться на 4,4% [162].

Таблиця 1.7.

Дослідження закордонних та вітчизняних науковців в сфері протидії наслідкам
COVID-19 в туристичному секторі

Автор	Регіон	Основні пропозиції щодо відновлення в період пост-COVID
Sharma G., Thomas A., Paul J. [148]	Весь світ	Роль місцевих громад буде життєво важливою, оскільки міжнародні заборони на поїздки можуть тривати довше, ніж очікувалося. Такі інновації розширяють базу туристичної індустрії та нададуть варіанти розширення для менш відомих туристичних напрямків. Щоб процвітати в дні після пандемії, великим гравцям у сфері туризму знадобиться ренесанс.
Škare M., Soriano D., Porada-Rochon M. [152]	Весь світ	У довгостроковій перспективі політика, яка допомагає підтримувати довгострокове зростання, повинна надавати пріоритет корпоративному сектору. Підтримка та розвиток туристичної індустрії вимагає співпраці приватного та державного секторів. Коли виникають епідемії, адміністратори повинні ретельно проаналізувати наслідки для галузі та розробити нові стратегії контролю ризиків.
Villacé-Molinero T., Fernández-Muñoz J., Orea-Giner A., Fuentes-Moraleda L. [161]	Весь світ	Має бути повне розкриття фактів про пандемію та способи контролю поширення хвороби в державному та приватному секторах. Щоб туризм мав шанс вижити, його необхідно реорганізувати та доповнити податковими пільгами. Гнучкість підбору персоналу є важливою для галузі, а дистанційна робота стає все більш популярною серед працівників, хоча фінансова допомога для підготовки персоналу є бажаною альтернативою.
Yang Y., Altschuler B., Liang Z., Li X.R. [164]	Весь світ	Індекс туризму COVID-19 актуальний для працівників індустрії подорожей і туризму, а також для дослідників і урядів. Оскільки він зводить знання про подорожі та туризм до найпростіших умов, то добре підходить для сегментів нестандартного використання. Індекс COVID-19 на урядовому рівні може ілюструвати політику подорожей і туризму.
McCartney G. [139]	Макао	Замість використання моделі «зверху–вниз», для диверсифікації туристичної галузі слід використовувати державно-приватне партнерство.
Бондаренко Л., Белобородова М. Шаповал В. [147]	Україна	Забезпечення високої якості та відповідності міжнародним стандартам вітчизняного турпродукту, а також проведення вдалої PR-компанії, активізація євроінтеграційних процесів, які покликані підтримувати репутацію та престиж держави.
Жаліло Я., Ковалівська С., Филипенко А., Химинець В. Головка А. [15]	Україна	Комплекс негативних наслідків пандемії потенційно підвищує значення внутрішнього туризму. Основні напрямки протидії коронакризі: створення іміджу безпечної для відпочинку території, запровадження прозорого механізму використання отриманих до місцевих бюджетів коштів від туристичного збору виключно на розвиток внутрішнього туризму, супутньої інфраструктури та покращення стану довкілля.

Джерело: узагальнено автором на основі [15; 139; 147; 148; 152; 161; 164]

У державах, економіка яких значною мірою залежить від туризму, шок був сильнішим. У залежних від туризму африканських державах реальний ВВП впав на 12%. У державах Карибського басейну падіння сягнуло 12%. В острівних країнах Тихого океану (таких як Фіджі) реальний ВВП впав на цілих 21% [163].

Економічні наслідки пандемії COVID-19 не обмежуються державами, залежними від туризму. У США, наприклад, до серпня 2021 року було втрачено кожне шосте робоче місце на Гаваях [130]. У Флориді, де туризм забезпечує 15 відсотків доходів штату, влада заявила, що для відновлення туристичного сектору знадобиться три роки [145].

У африканських державах на південь від Сахари розвиток туризму був важливим фактором скорочення розриву між бідними та багатими державами. При цьому в державах, залежних від туризму, середній темп зростання реального ВВП на душу населення у період з 1990 по 2019 рік становив 2,4%, що значно вище, ніж у державах, економіка яких не залежить від туризму [121, с. 38].

Малі держави, залежні від туризму, значною мірою залежать від своєї економічної долі. Існує небагато альтернативних секторів, в які малі острівні держави можуть перевести робочу силу та капітал. Сейшельські острови, наприклад, компенсували частину втрат від туризму, отримавши вигоду від збільшення експорту тунця під час пандемії COVID-19, але ці додаткові надходження становлять лише невелику частку доходів від туризму. Уряд також розробив плани щодо виплати заробітної плати звільненим працівникам туристичного сектору та надання можливостей для перекваліфікації [121, с. 38].

За оцінками Карибської асоціації готелів і туризму, 60 відсотків з 30 000 нових готельних номерів, що перебувають на стадії планування і будівництва в Карибському басейні, не будуть завершені через кризу [121, с. 39].

Однак ця криза розглядається як можливість покращити та зміцнити позиції туристичного сектору в середньо- та довгостроковій перспективі завдяки діджиталізації та розвитку екологічної стійкості.

Японія, яка зафіксувала триразове збільшення кількості міжнародних відвідувачів у період з 2013 по 2018 рік, почала скасовувати закриття кордонів

для мандрівників з певних регіонів світу наприкінці жовтня 2020 р. У робочому документі МВФ «Бум в'їзного туризму в Японії: Уроки для відродження після COVID-19» було сформульовано рекомендації уряду продовжувати боротьбу з пандемією, щоб адаптуватися до постпандемічного відновлення туризму. Також експерти радили продовжувати тенденцію до послаблення візових вимог, перенаправляти туристів з міських центрів у менш населені райони держави, доповнювати відновлення туризму поліпшенням трудової та туристичної інфраструктури [140].

Всесвітня рада з туризму та подорожей (WTTC) у звіті про майбутнє галузі продекларувала, що пандемія змістила увагу мандрівників на внутрішні поїздки чи виїзди на природу та відпочинок на свіжому повітрі. У звіті йдеться, що подорожі будуть значною мірою «перезапущені менш схильними до ризику мандрівниками та ранніми послідовниками, від «класичних» туристів із рюкзаками до серферів та альпіністів» [142].

Подорожі на відпочинок у вільний час очолять повернення до сектору туризму та подорожей. Ділові поїздки, важливе джерело доходу для готелів та авіакомпаній, можуть зазнавати постійних змін або можуть повертатися лише поступово, дивлячись на близькість, ціль поїздки та сектору подорожей [129].

Зрештою відновлення туризму у світовому масштабі, ймовірно, залежатиме від того, що буде глибоко власним рішенням для багатьох людей, бо зважують та порівнюють ризик захворіти та потребу подорожувати. При цьому приватний сектор за підтримки окремих держав, що залежать від туризму, розробляє глобальні протоколи для різних секторів туристичної індустрії, включаючи заклик до швидше тестування в аеропортах з метою підвищення впевненості в подорожах [127].

Прогноз ЮНВТО 2023 щодо перспектив міжнародного туристично-рекреаційного потенціалу [134]:

- кількість міжнародних туристів в 2023 році може сягнути 80–95% від рівня до пандемії, причому очікується, що Європа та Близький Схід досягнуть цього рівня;

- після значного відновлення в 2022 році міжнародний туризм може піднятися впритул до рівня до пандемії в 2023 році завдяки сильному відкладеному попиту та відновленню туристичних потоків у більшості частин світу, включаючи повторне відкриття кількох напрямків і вихідних ринків в Азії, зокрема Китаї;
- повне відновлення залишається залежним від певних ризиків, таких як потенційне уповільнення економіки на тлі високої інфляції та стрімкого підвищення процентних ставок, що призвело до збільшення фінансових витрат і рівня боргу;
- вищі ціни на продукти харчування та енергоносії призводять до зниження купівельної спроможності та слабкої довіри споживачів, що може вплинути на попит на подорожі у 2023 році, особливо з точки зору витрат. Мандрівники все більше шукають співвідношення ціни та якості та подорожують ближче до дому у відповідь на складне економічне середовище. Наступ росії в Україні та геополітична напруженість у Північно-Східній Азії також можуть порушити нормалізацію подорожей.

Вивчення впливу та наслідків COVID-19 на сектор подорожей і туризму, зокрема на глобальний туристично-рекреаційний потенціал, свідчить про чотири чітко взаємопов'язані тенденції на даному етапі, які, якщо їх дотримуватися в практиці туристичної галузі в усьому світі, можуть підтримати сектор зараз і в майбутньому, якщо він буде гнучким.

Ці тенденції включають наступне:

1. Зміна попиту: вподобання та поведінка мандрівників зміщуються в бік знайомого, передбачуваного та надійного. У короткостроковій перспективі домашні свята, масштабне планування та відпочинок на природі стають нормою, і туристичні оператори та дестинації вже пристосовуються до цих вимог.

2. Здоров'я та гігієна: Здоров'я, безпека і довіра мають першорядне значення в цю нову епоху. Особистий досвід, страх залишитися в чужій державі та занепокоєння щодо відстані визначатимуть поведінку споживачів у

короткостроковій та середньостроковій перспективі. В майбутньому туристичні агенції повинні будуть тісніше співпрацювати з розширеним ланцюжком створення вартості, щоб реагувати на різні ситуації.

3. Інновації та діджиталізація: COVID-19 став неочікуваним каталізатором інновацій та інтеграції нових технологій у секторі подорожей і туризму. Впровадження та споживання цифрових технологій зростає, кур'єри стають все більш поширеними, а споживачі тепер очікують безконтактних технологій, серед іншого, як основної вимоги для безпечної та безпроблемної подорожі.

4. Сталий розвиток: Зростаюча обізнаність людей про браконьєрство та нелегальні ринки призводить до популяризації збереження дикої природи та розвитку нових екотуристичних напрямків.

Проведений аналіз підтверджує необхідність активізації діяльності Уряду в наступних напрямках:

1) збір та оприлюднення детальної інформації, в тому числі англійською мовою, про руйнування, завдані РФ на території України;

2) створення бази даних туристичних та рекреаційних об'єктів на підконтрольних уряду територіях України, які потребують відновлення, з метою залучення іноземних спонсорів;

3) розробка програм економічного стимулювання діяльності підприємств з туристично-рекреаційним потенціалом в Україні з метою підтримки та переорієнтації на внутрішній туризм;

4) запровадження механізмів непрямої підтримки сектору через реалізацію програм надання путівок на відпочинок та оздоровлення вразливим верствам населення;

5) поступово підвищувати об'єктивні знання іноземних туристів про безпеку відвідування певних територій через реалізацію інформаційно-рекламних кампаній;

6) започаткування програм державно-приватного партнерства та підтримка стартапів, спрямованих на розвиток туристично-рекреаційного потенціалу України в екологічний спосіб.

1.3 Системний підхід до відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України

Криза пов'язана з пандемією COVID-19, геополітична та соціальна напруженість, спад світової економіки сприяли уповільненню зростання туристичних подорожей. Цей процес торкнувся більшості розвинених держав (особливо європейських), мав негативні наслідки для всього світового туристично-рекреаційного потенціалу. Індустрія подорожей, охоплюючи широкий набір видів економічної діяльності, має потенціал, котрий дозволяє робити конструктивний внесок у сталий розвиток усіх регіонів планети. Актуалізується обґрунтування необхідності визначення факторів відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у постковідний період для сталого розвитку сфери туризму за конкретними сформованими напрямками.

Відновлення пропонуємо розглядати через призму стійкого розвитку, як такого, що є свідомо підтримуваним розвитком завдяки зростанні ролі управління, самоврядування та самоорганізації. Зміна функцій держави має відбуватися в результаті активізації її регуляторних функцій шляхом встановлення параметрів розвитку та контролю за їх дотриманням. Ключовими методами реалізації переходу до сталого розвитку є системна керована трансформація суспільства, держави та економіки, що призведе до переходу на більш високий рівень розвитку після відновлення.

Системна трансформація туристично-рекреаційного потенціалу повинна забезпечити випереджаючий розвиток внутрішнього туризму, ґрунтуючись на власному природному і культурному потенціалі, державну підтримку інновацій і підприємництва у сфері туризму та рекреації.

Доктрина, на якій формується засади сталого розвитку в туризмі, спрямована на збереження та відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення у межі господарської ємності біосфери. Стійкий розвиток має задовольняти актуальні вимоги, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Крім того, сталий розвиток

дозволяє уникнути протиріч між природою і суспільством, екологією та економікою, розвиненими державами та менш розвиненими, сформованими потребами людей і розумними потребами тощо.

Стійкий розвиток, що реалізується в наскрізному поєднанні соціального, економічного та екологічного аспектах кожної сфери життя та діяльності людини, в повному обсязі імплементований в туристично- рекреаційну сферу. І дозволяє розглядати стійкий туристично-рекреаційний потенціал як напрям, пов'язаний з управлінням усіма ресурсами таким чином, щоб економічні, соціальні та естетичні потреби задовольнялися за одночасного збереження культурної самобутності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності та систем підтримки життя.

У 2004 році ЮНВТО розробила концепцію сталого розвитку туризму, згідно якої він повинен:

- гарантувати екологозабезпечення, збереження природної спадщини, біорізноманіття;
- поважати соціокультурні особливості приймаючих громад, зберігати їх культурну спадщину і традиційні практики, а також сприяти взаєморозумінню різних культур і толерантності до їх сприйняття;
- забезпечення життєздатності довгострокових економічних процесів з урахуванням вигод для всіх зацікавлених сторін, таких як постійна зайнятість, дохід і потенціал соціальних послуг приймаючої громади та внесок у скорочення бідності [126].

Структурна триєдина цілісність екологічної, економічної та соціальної форм туризму в ракурсі концепції сталого розвитку розкривається через його цілі. Сформований експертами ЮНВТО підхід до їх визначення доповнений в контексті туристично-рекреаційного потенціалу (рис. 1.10).

Рис. 1.10. Взаємозв'язки між 12-ма цілями і 3-ма форматами сталості туристично-рекреаційного потенціалу

Джерело: доповнено автором на основі [126]

За час реалізації Концепції сталого розвитку туризму було розроблено низку документів та здійснено заходи, пов'язані з реалізацією Концепції сталого розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України:

- проєкт «Програма розвитку сільського зеленого туризму в Україні»;
- 2002 рік визнано Міжнародним роком екотуризму. В рамках ініціативи Програми ООН з навколишнього середовища та Всесвітньої туристичної організації на Всесвітньому саміті було прийнято Квебекську декларацію з екотуризму;
- Указом Президента України 2008 рік визнано Роком туризму і курортів в Україні та доручено Уряду розробити стратегію сталого розвитку туризму і курортів в Україні;
- Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат;

- державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року;
- загальнодержавна цільова програма розвитку туризму і курортів України на 2011–2015 роки;
- декілька проєктів сталого розвитку туризму в окремих регіонах України (Крим, Буковинські Карпати, Закарпаття тощо);
- 2017 рік був визнаний Генеральною Асамблеєю ООН Міжнародним роком сталого розвитку в туризмі. Декларація ООН має вплив на активізацію розвитку туристичного та рекреаційного потенціалу різних держав на основі досягнення кращого розуміння цінностей, які поділяють різні культури, з метою зміцнення миру та злагоди в усьому світі;
- Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року;
- 2022 рік Національна туристична рада України оголосила Роком оздоровчого та медичного туризму, щоб привернути увагу до питання екологічної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. На жаль, ця ініціатива була відкладена через вторгнення рф [59].

У наведеному вище переліку зазначено, що «розвиток туризму має ґрунтуватися на критеріях сталості. Тобто він має бути екологічно прийнятним у довгостроковій перспективі, економічно життєздатним, а також морально і соціально справедливим і рівноправним по відношенню до місцевої громади» [126]. Ці документи приділяють велику увагу взаємозв'язку між охороною навколишнього середовища та сталим туризмом і стверджують, що туристична індустрія не може розвиватися, якщо не підтримується якість навколишнього середовища. Сталий та стійкий розвиток туризму та відновлення туристично-рекреаційного потенціалу ґрунтується на невід'ємних принципах (достатності, справедливості, ефективності, збалансованості, динамічності, довготривалості, дії на упередження), розроблених ЮНВТО та Всесвітньою радою з подорожей та туризму, з акцентом на екологічну, економічну, культурну та стійкість, а також стійкість громад у всьому розмаїтті їхньої життєдіяльності. Вона включає в себе:

- планування та управління розвитком туризму в координації з іншими видами економічної діяльності та напрямками розвитку в державі та регіоні;
- сприяння розвитку малих та середніх підприємств (МСП) як основи для створення робочих місць у туристичній галузі;
- підтримка впровадження екологічно чистих технологій у туристичній галузі;
- маркетинг туризму для підвищення ефективності місцевої економіки та зменшення впливу на навколишнє середовище шляхом більш рівномірного розподілу туристів у часі та просторі.

Заходи сталого розвитку в соціальній сфері включають:

- ініціативи уряду щодо забезпечення тісної співпраці між усіма зацікавленими сторонами, включаючи туристичні агенції, туристичні установи та організації, приватний сектор та місцеві громади у прийнятті рішень щодо розвитку туризму;
- забезпечення рівних умов для корінних народів, разом з іншими учасниками туристичних проєктів, для отримання економічних, соціальних і культурних вигод від розвитку туризму, а також надання їм пріоритетного права на працевлаштування;
- заходи спрямовані на збереження місцевої культури, традиційних ремесл та фольклору;
- заохочення відповідальної поведінки туристів та виховання поваги до національних законів, культурних цінностей, соціальних норм і традицій.

Баланс між економічними інтересами, соціальними викликами та потребою збереження природних та історико-культурних ресурсів (концепт сталого розвитку туризму) забезпечить в довгій перспективі сприятливий клімат розвитку вітчизняного туристичного продукту та сприяння підтримці його конкурентноспроможності. Такий підхід дозволить забезпечити:

1. ефективність використання туристичних ресурсів на основі комплексного підходу до управління ними;
- 2 захищеність соціальних інтересів туристів на основі введення соціальних стандартів;
3. конкурентноспроможність вітчизняного туристичного продукту на основі параметризації якості туристичних об'єктів та послуг.

В рамках сталого розвитку туризму в Україні у постковідний період визначено наступні пріоритети відновлення потенціалу рекреації та туризму, які є основою для створення сценарію розвитку цього сектору:

1. Підвищення конкурентноспроможності вітчизняного туристичного продукту шляхом інноваційності підходів до нових продуктів, покращення існуючих, через формування комплексних регіональних туристичних пропозицій із збереженням його автентики, класифікація та стандартизація туристичної інфраструктури, туристичних об'єктів.

2. Удосконалення системи підготовки кадрів для туристично-рекреаційного сектору (освіта, підвищення кваліфікації) задля ліквідації інформаційних ям щодо місця та ролі туристично-рекреаційної сфери в соціально-економічному та культурно-історичному розвитку ОТГ.

3. Формування комплексної інтегрованої інформаційної системи туристично-рекреаційної сфери для забезпечення туристів та суб'єктів туристичної діяльності, розбудова мережі туристичних інформаційних центрів.

4. Формування комплексної інтегрованої системи маркетингу туристично-рекреаційної сфери для забезпечення конкурентноспроможності туристичних продуктів всіх рівнів (місцевий, регіональний, національний).

5. Удосконалення системи управління туристично-рекреаційним простором країни для збереження і подальшого розширення туристично-рекреаційного ресурсного потенціалу.

6. Міжнародне співробітництво з метою забезпечення сталого розвитку туризму, в тому числі підписання міжнародних угод про співробітництво в галузі туризму, відкриття українських туристичних представництв за кордоном та

забезпечення їх належного функціонування, використання передового міжнародного досвіду з питань адміністрування та регулювання, законодавчої, організаційної та фінансової підтримки високорентабельної туристичної галузі, використання новітніх технологій.

Стратегічні основи відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу країни в першу чергу є прерогативою держави. Оскільки загальне стратегування та реалізація програм сертифікації, моніторингу туристичної діяльності на засадах сталого розвитку можливо лише за сприяння та регулювання державних органів влади.

Доречно розробити індикатори сталого розвитку. Для сталого розвитку та відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України необхідно посилити та впровадити ефективні механізми державного регулювання. Серед переваг – подолання негативних тенденцій у сфері туризму, захист унікальних природних та історико-культурних ресурсів, зміцнення позитивного туристичного іміджу на міжнародному туристичному ринку, збільшення в'їзного потоку туристів, прискорення розвитку та збільшення очікуваних надходжень від туризму.

Державне управління у сфері туризму та рекреації спрямоване на забезпечення сталого розвитку туризму, збереження природних та культурних ресурсів, підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі та задоволення потреб та очікувань туристів.

Законодавча база України у сфері туристично-рекреаційної діяльності складається з ряду законів, постанов, наказів та інших нормативно-правових актів. Основні закони та нормативні акти, що регулюють туристично-рекреаційну сферу представлені в табл. 1.8.

Таблиця 1.8

Нормативно-правове забезпечення туристично-рекреаційної діяльності

Закони та Кодекси України	Основна сутність
Закон України «Про туризм» [76]	визначає основні принципи та правила туристичної діяльності в Україні, включаючи права та обов'язки суб'єктів господарювання, організацію туристичного бізнесу, забезпечення безпеки туристів тощо

Закон України «Про природно-заповідний фонд України» [75]	визначає правові засади охорони та використання природно-заповідних територій, їхню роль у розвитку екотуризму.
Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [74]	встановлює загальні принципи охорони природи та природних ресурсів, що має важливе значення для рекреаційних територій
Закон України «Про екологічну мережу України» [65]	встановлює важливі засади охорони природи, які мають важливе значення для розвитку туристично-рекреаційної діяльності
Закону України «Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах» [72]	запобігає масовим проявам зміни цільового призначення і забудови окремих земельних ділянок рекреаційного призначення незалежно від форми власності в містах та інших населених пунктах
Закон України «Про курорти» [71]	визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні та спрямований на забезпечення використання з метою лікування і оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу України, та їх охорони
Земельний кодекс України [25]	встановлює правові основи використання земельних ділянок для туристично-рекреаційних цілей
Водний кодекс України [7]	сприяє формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню екологічної безпеки населення України
Лісовий кодекс України [40]	регулює правові відносини з метою забезпечення підвищення продуктивності, охорони та відтворення лісів, посилення їх корисних властивостей, задоволення потреб суспільства

Джерело: сформовано автором за [7; 25; 40; 65; 71; 72; 74–76]

Ці нормативні акти регулюють різні аспекти туристично-рекреаційної діяльності в Україні та встановлюють правила і вимоги для суб'єктів цієї галузі.

Виходячи з аналізу нормативно-правових актів, які регулюють відносини у туристично-рекреаційній галузі встановлено, що вони недостатньо сприяють загальному формуванню та розвитку туристичного потенціалу України. Незважаючи на існування законодавчої бази, у сфері туристично-рекреаційної діяльності в Україні є певні недоліки:

- недостатня регуляторна прозорість: часто законодавство може бути неоднозначним або суперечливим, що ускладнює виконання правил та визначення прав та обов'язків суб'єктів господарювання;

- недостатня координація між органами влади: управління в туристичному секторі роздроблене між різними міністерствами та агентствами, що може призводити до дублювання функцій та конфліктів компетенції;
- недостатня увага до розвитку інфраструктури: не завжди законодавство відображає потребу в розвитку туристичної інфраструктури, такої як дороги, готелі, ресторани та інші об'єкти;
- відсутність механізмів стимулювання інвестицій: не завжди законодавство надає достатній заохочення для інвестування в туристичний сектор, що може гальмувати розвиток галузі;
- проблеми з охороною природи та культурної спадщини: не завжди існуюче законодавство достатньо ефективно захищає природні ресурси та культурну спадщину в туристичних регіонах від негативного впливу масового туризму.

Ці недоліки потребують уваги з боку законодавців та відповідних органів для подальшого вдосконалення законодавства та політики у сфері туризму та рекреації.

Державне управління у сфері туристично-рекреаційної діяльності включає в себе різні рівні влади та органи, які відповідають за регулювання та розвиток туризму та рекреації в державі. Державне агентство розвитку туризму України (ДАРТ) створене у 2019 році з метою більш ефективного управління та координації розвитку туристичної галузі, яке виконує різноманітні функції, включаючи розробку та впровадження державної стратегії розвитку туризму, підтримку туристичних проєктів та ініціатив, рекламу та маркетинг держави як туристичного напрямку. ДАРТ забезпечує ефективність управління та розвиток туризму в Україні, а також сприяє зростанню туристичного потенціалу та економіки України.

Спектр стратегічних напрямів розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні визначений у Дорожній карті Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року (далі Стратегія). Метою зазначеної Стратегії є «формування

сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі» [90].

Найбільшим обмеженням Стратегії є її формальність, відсутність інституційних умов та ефективних механізмів реалізації, а також слабка участь стейкхолдерів у процесі стратегічного планування.

Погоджуємось з твердженням Борблік К.Е., яка зазначає, що «у Стратегії не представлений цілісний механізм правового регулювання повноважень і відповідальності центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за розробку, затвердження та реалізацію програмних документів. Стратегія передбачає тільки моніторинг реалізації стратегії розвитку та порівняння результатів у частині досягнення встановлених цілей» [4, с. 36].

Таким чином вважаємо, що нові та/або оновлені зміни до нормативно-правового забезпечення туристично-рекреаційної діяльності мають враховувати сучасні вимоги збалансованого розвитку, ґрунтуватися на основних принципах непорушності прав і свобод людини.

Для покращення процесу адміністрування в туристично-рекреаційній галузі, нами представлені наступні пропозиції (див. табл. 1.9.).

Таблиця 1.9.

Напрями вдосконалення нормативного забезпечення в туристично-рекреаційній галузі

Закони України, нормативно-правові акти, до яких пропонується внести зміни	Зміст змін
Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року [90]	потребує розширення та узгодження з глобальними рішеннями, прийнятими світовою спільнотою

Проект Закону України «Про землі рекреаційного призначення» [68]	спрямований на встановлення правового регулювання щодо використання охоронних земельних ділянок, які призначені для рекреаційних цілей. <i>Потребує прийняття</i>
Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму [66]	пропонується доповнити статтю 4 Закону України «Про туризм» визначеннями понять «екологічний туризм» і «мисливський туризм»
Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм [69]	повинен регламентувати правові, організаційні та соціально-економічні засади реалізації державної політики у сфері сільського та сільського зеленого туризму шляхом сприяння розвитку екологічного туризму. <i>Потребує прийняття</i>

Джерело: сформовано автором за [66; 68; 69; 90]

Державний вплив на екологічні, економічні та соціальні чинники може здійснюватися шляхом реорганізації систем та зміни механізмів управління на національному та місцевому рівнях, запровадження стратегічних планів, відповідного нормативно-правового, методичного, фінансового та іншого забезпечення тощо. У зв'язку з цим стратегічне планування у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу є основною стратегією соціально-економічного розвитку та забезпечує цілеспрямоване досягнення головного індикатора сталого розвитку – підвищення якості життя населення. Основними цілями сталого розвитку в Україні є захист національних інтересів у туристичній сфері, формування конкурентоспроможного туристичного продукту, збереження історико-культурної спадщини та етнічних особливостей, створення умов для споживання туристичних продуктів, удосконалення правових, організаційних, соціальних та економічних засад реалізації державної політики в туристичній сфері.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дисертаційної роботи здійснено комплексний теоретичний аналіз туристично-рекреаційної діяльності, зокрема визначено вплив пандемії COVID-19 та російсько-української війни на світовий туристично-рекреаційний потенціал, проаналізовано зміни у туристично-рекреаційному потенціалі України в умовах пандемії COVID-19, охарактеризовано напрями відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у постковідний період. У процесі дослідження зроблено наступні висновки:

1. Проведено аналіз туристично-рекреаційної сфери, зазначено її актуальність та охарактеризовано її складові. Це, в свою чергу, призвело до вдосконалення категоріального апарату, а саме дефініції «туристично-рекреаційний потенціал», що являє собою сукупність природних, культурних, історичних, соціально-економічних та інших ресурсів, які можуть бути використані для регіонального розвитку та залучення туристів з дотриманням умов сталого розвитку.

2. Визначено основні теоретико-економічні засади з відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, які мають ґрунтуватися на: економічній спроможності, маркетингу та брендуванню, сталості та інфраструктурі, міжнародному співробітництву та маркетинговій синергії, збереженню та промоції культурної спадщини, розвитку туризму з урахуванням екології, участі громадянського суспільства, інноваційному розвитку, регіональній специфіці, освіті. Туристично-рекреаційна сфера відіграє ключову роль у відновленні економіки України в післявоєнний та післяковідний періоди, сприяючи відновленню робочих місць, психологічно-емоційного стану населення, збільшенню доходів і підтримці підприємств у галузі гостинності та туризму. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу також сприяє підтримці місцевих спільнот і збереженню культурної спадщини.

3. Констатовано, що у листопаді 2022 року збитки сектору культури, туризму та спорту становили 2,1 млрд грн, або 1,55% від загальних збитків. Втрачені природні туристичні об'єкти на тимчасово окупованих територіях: Олешківські піски, Асканія-Нова, Кінбурнська коса, Джарилгач, узбережжя Азовського моря (Генічеськ, Рожеве озеро, Кирилівка, Скадовськ, Бердичів, Очаків, окремі скіфські кургани). Прикордонні райони України з Білоруссю також були тимчасово заміновані, що унеможливило відпочинок на озерах Волинської області та сплави по річках у Національному парку «Прип'ять-Стохід».

4. За даними Державного агентства розвитку туризму, станом на 1 жовтня 2022 року через наслідки війни доходи державного бюджету від туристичного сектору зменшилися з 1778924 тис. грн до 1185884,8 тис. грн, тобто на 593036,2 тис. грн або на 33,34% порівняно з аналогічним періодом 2021 року. Водночас на 41,7% у 2022 році зросли податкові відрахування від хостелів та гуртожитків, що пов'язано з їх використанням як тимчасового притулку для людей, які були змушені покинути свої домівки через війну. При цьому частка цього ПДФО в загальній структурі податкових надходжень у 2022 році склала 8,49%, що на 4,56% більше, ніж за аналогічний період 2021 року.

Частка податків, сплачених від діяльності туристичних закладів, кемпінгів та дитячих оздоровчих таборів, зменшилася майже на 66,90% – сплачено 110 854,74 тис. грн податків проти 334 908,58 тис. грн за аналогічний період 2021 року. Частка в загальній структурі зменшилася з 18,54% у 2021 році до 9,36% у попередньому році. Водночас значне скорочення податкових надходжень – на 78% та 43% відповідно – було зафіксовано в Київській та Одеській областях.

5. Виділено пріоритетні напрямки відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу в межах сталого розвитку туризму України в постковідний період, які можуть лягти в основу розробки сценаріїв розвитку даної сфери. Реалізація концепції сталого розвитку туризму в Україні задля відновлення рекреаційно-туристичного потенціалу дозволить опанувати інструменти та механізми комплексного управління наявних ресурсів для посилення іміджу національного

туристичного продукту, економічної безпеки держави у туристичній сфері на світовому ринку.

6. Проаналізовано законодавчу базу України у сфері туристично-рекреаційної діяльності, яка складається з ряду законів, постанов, наказів та інших нормативно-правових актів. Виходячи з аналізу нормативно-правових актів, які регулюють відносини у туристично-рекреаційній галузі встановлено, що вони недостатньо сприяють загальному формуванню та розвитку туристичного потенціалу України. Незважаючи на існування законодавчої бази, у сфері туристично-рекреаційної діяльності в Україні є певні недоліки: недостатня регуляторна прозорість; недостатня координація між органами влади; недостатня увага до розвитку інфраструктури; відсутність механізмів стимулювання інвестицій; проблеми з охороною природи та культурної спадщини.

РОЗДІЛ 2

МОНІТОРИНГ СТАНУ ТА АНАЛІЗ ЗМІН У ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОМУ ПОТЕНЦІАЛІ УКРАЇНИ В ПОСТКОВІДНИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

2.1 Аналіз змін у туристично-рекреаційному потенціалі України в умовах пандемії COVID-19

Пандемія COVID-19, що розпочалася в 2020 р., мала катастрофічний вплив на світову туристичну індустрію. Під час запровадження широких санітарно-епідеміологічних обмежень, покликаних забезпечити максимальну безпеку всім учасникам туристично-рекреаційних відносин, постачальники послуг і туристичні посередники перебували у складному становищі, перед ризиком закриття. Водночас зазначимо, що будь-яку кризу слід розглядати як умову глобальної трансформації. Системний аналіз реакції туристів та інститутів публічної влади дозволив виявити зміни, що відбулися в споживчому попиті, як у питанні вибору та реалізації послуг, так і в питаннях якості цих послуг та системи заходів щодо забезпечення безпеки.

Вплив пандемії COVID-19 на світове господарство в цілому, а також за окремими галузями та регіонами широко досліджується у відповідній науковій та практичній літературі [2; 15; 45; 109; 164]. Дослідники зазначають, що у багатьох державах до пандемії туризм представляв собою драйвер реалізації соціально-економічних та соціокультурних функцій розвитку [15; 148; 161]. Для того щоб зберегти свою частку у ВВП і значний вплив у житті людей, світовий туризм потребує спеціальних заходів щодо підтримки та відновлення [139; 152].

Згідно результатів численних досліджень, до пандемії COVID-19 подорожі та туризм стали одним із найважливіших секторів світової економіки, на який припадало 10% світового ВВП, було створено понад 320 мільйонів робочих місць по всьому світу [128; 148; 161]. Однак, варто зазначити, що незважаючи на те, що близько 10% від усіх посад належать цій сфері, більша частина робочих

місць в туризмі та гостинності потребують лише низькокваліфікованої праці – як, наприклад, офіціанти, прибиральники, мийники посуду тощо (рис. 2.1). Жінки широко залучені до роботи на таких посадах, і це створює додаткову небезпеку дискримінації, яка лише загострилась в умовах пандемії.

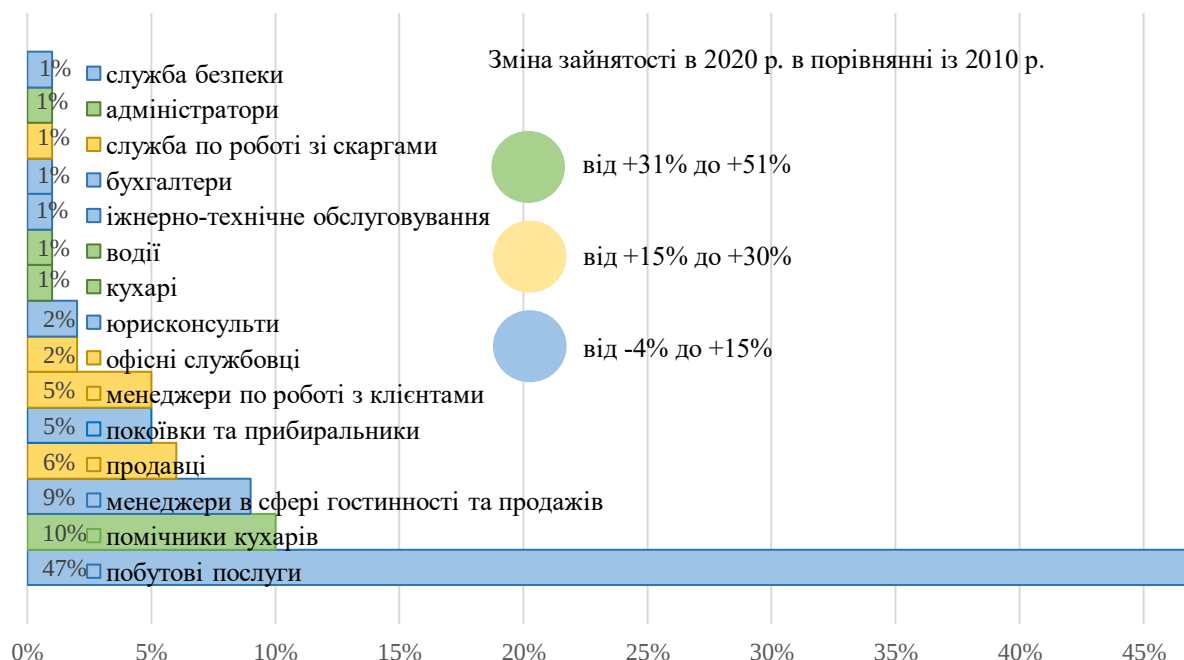

Рис. 2.1. Структура зайнятості в сфері туризму та гостинності в ЄС станом на 2020 р.

Джерело: складено автором на основі [153]

У 1950 році, на зорі «реактивної ери», всього 25 млн людей здійснили закордонні поїздки. До 2019 року їх кількість зросла 1,5 млрд. осіб, а сектор подорожей та туризму зріс майже до масштабів too-big-to-fail (занадто великий, аби збанкрутувати) у багатьох державах [121; 159].

Глобальна пандемія, перша у своєму масштабі в нову еру взаємопов'язаності, поставила під загрозу понад 100 млн робочих місць, більша частина з яких припадає на мікро-, малі та середні підприємства, на яких зайнята висока частка жінок, які представляють 54% працюючих у туристичному секторі за даними ЮНВТО [128].

Держави, економіка яких відчуває велику залежність від туризму, ймовірно, будуть відчувати негативні наслідки кризи набагато довше. Послуги з

високим ступенем контакту, ключові для сектору туризму та подорожей, непропорційно порушені пандемією. Антикризисні заходи у цій сфері будуть застосовуватися доти, доки люди не відчують себе у безпеці, щоб знову подорожувати у масових масштабах.

Тому актуальним завдання є з'ясування факторів впливу пандемії COVID19 на світовий туризм, аналіз наслідків пандемії COVID-19 у глобальній індустрії гостинності та туризму та ситуаційних умов формування потенціалу для постковідного відновлення міжнародного туризму.

Туристично-рекреаційна галузь є особливо динамічною, на яку впливають дуже багато як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, починаючи від природних катаклізмів і до особливостей території, світових економічних криз і політичної ситуації (зокрема військових дій).

Україна має великий історичний і природний потенціал для розвитку сфери туризму на своїй території. Для подальшого аналізу змін у туристично-рекреаційному потенціалі України в умовах пандемії COVID-19 природні ресурси та географічні особливості території мають першочергове значення. Для того, щоб охарактеризувати природно-географічні елементи ресурсної бази для збалансованого розвитку туристичного та курортно-рекреаційного потенціалу різних регіонів України, необхідно представити показники у розрізі різних видів ресурсів.

В таблиці 2.2 наведено характеристику ресурсної бази за показником «землі» станом на 01.01.2022 в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, де охарактеризовано склад земель, які мають важливе значення для туристично-рекреаційної діяльності, зокрема це: землі, вкриті лісовою рослинністю, природні водотоки, озера, прибережні замкнуті водойми, лимани, землі під громадськими спорудами, які мають історико-культурну цінність.

Але незважаючи на перспективи розвитку, зростаючу увагу держави до цієї індустрії, Україна тільки почала розвивати свій потенціал у цьому напрямі, і не набула ще рекордного значення туристичного потоку як у період до пандемії, так і після.

Таблиця 2.2.

Природньо-географічні характеристики ресурсної бази туризму та курортно-рекреаційної сфери регіонів України: показник «землі» станом на 01.01.2022 в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, га

Адміністративно-територіальна одиниця	Загальна площа земель, всього	Земельні лісові ділянки, вкриті лісовою рослинністю	Природні водотоки	Озера, прибережні замкнуті водойми, лимани	Землі під громадськими спорудами, які мають історико-культурну цінність
Вінницька	2070402,3	174906,9	74,4	901,2	77,9
Волинська	1234236,1	306849,9	328,4	36,2	219,2
Дніпропетровська	2608038,9	29814,8	25,7	91,1	53,4
Донецька	1759652,9	21685,2	527,4	218,3	20,6
Житомирська	2225967,0	493265,1	1270,5	30,5	47,1
Закарпатська	483278,1	206564,6	125,9	26424,2	35,4
Запорізька	2138533,1	31515,2	269,1	86,6	285,3
Івано-Франківська	552764,5	166256,9	848,4	513,2	98,3
Київ	52132,1	14256,3	9257,9	848,3	268,4
Київська	1916704,5	310029,2	218,2	813,1	265,6
Кіровоградська	1938550,6	65014,4	287,4	140,4	176,2
Луганська	1415290,8	66331,3	324,9	1396,6	19,2
Львівська	1149481,3	202553,6	812,8	484,3	147,9
Миколаївська	1973225,2	15995,3	79,6	22833,6	149,7
Одеська	2370272,0	73419,2	102,6	157,9	118,1
Полтавська	2109180,0	102066,3	338,8	1021,1	184,6
Рівненська	1544141,6	308778,5	106,8	84,0	26,4
Севастополь	45181,1	-	-	-	-
Сумська	1813992,3	217744,0	61,8	26,6	128,4
Тернопільська	1020495,6	118928,8	284,4	216,9	155,2
Харківська	2101544,8	31480,4	367,2	2137,7	51,8
Херсонська	2089104,3	62747,5	22,5	81,2	114,4
Хмельницька	1615836,6	115631,4	158,7	70,5	84,0
Черкаська	1644595,0	234744,4	48,9	5,4	174,7
Чернівецька	425663,1	87235,2	337,7	164,1	7,1
Чернігівська	2311840,5	200277,4	567,7	6,0	364,2
Всього:	41971961,1	3658092,1	16847,5	58789,0	3273,2

Джерело: сформовано автором за [43; 51]

Пандемія COVID-19 у 2019–2021 роках спричинила глобальні медико-соціальні події, які мали вирішальний вплив на весь світ, включаючи суспільно-політичні, соціально-економічні, культурні та освітні процеси. Саме вони суттєво порушили збалансований розвиток туристичної галузі, яка виявилась найбільш чутливою до глобальних обмежень.

Процеси цифрової трансформації, що відбувалися в першому десятилітті XXI століття, недооцінили прикладні аспекти організації діяльності окремих ключових секторів економіки, які є критично вразливими. Однією з таких галузей була індустрія туризму та рекреації, яка є критично вразливою до медико-соціальних загроз.

У 2020 році найбільших збитків у зв'язку з пандемією та супутніми проблемами зазнали міжнародні та внутрішні авіалінії, готелі та туризм. Сфера міжнародного та національного туризму вперше зіткнулася з проблемами, для яких не підходили попередні алгоритми і патерни вирішення. У більшості держав світу туристично-рекреаційна індустрія суттєво скоротила або узагалі припинила свою діяльність на невизначений термін. Епідемія спричинила значний збій у роботі повітряного та наземного транспорту, малих та середніх підприємств туристично-рекреаційної сфери [103, с. 224].

За даними UNWTO пандемія призвела до втрати від 850 мільйонів до 1,1 мільярдів міжнародних туристичних прибуттів у 2020–2021 роках. Сумарне зменшення експортних надходжень від туризму для національних економік склало 1,2 трлн. дол. США., у соціально-економічному вимірі це означало втрату понад 100 мільйонів робочих місць у туристичній галузі [128].

Спалахи коронавірусу в Україні стали одним із найсерйозніших викликів для індустрії подорожей і туризму з часу російської анексії Криму та окупації східної України.

Для туристичного сектору України це пов'язано із затримкою початку курортного сезону та очікуваним зменшенням притоку іноземних туристів. Обмеження також торкнулися всіх публічних заходів. Фестивалі, концерти та спортивні матчі зазвичай приваблюють відвідувачів з різних держав та міст.

Внаслідок карантинних обмежень майже повністю припинили роботу курортні об'єкти (кемпінги, санаторії, пансіонати). Системний вплив кризи погіршив фінансовий стан закладів тимчасового розміщення та харчування, зокрема кемпінги, котеджі, готелі, підприємства громадського харчування, заміські будинки та зелені садиби.

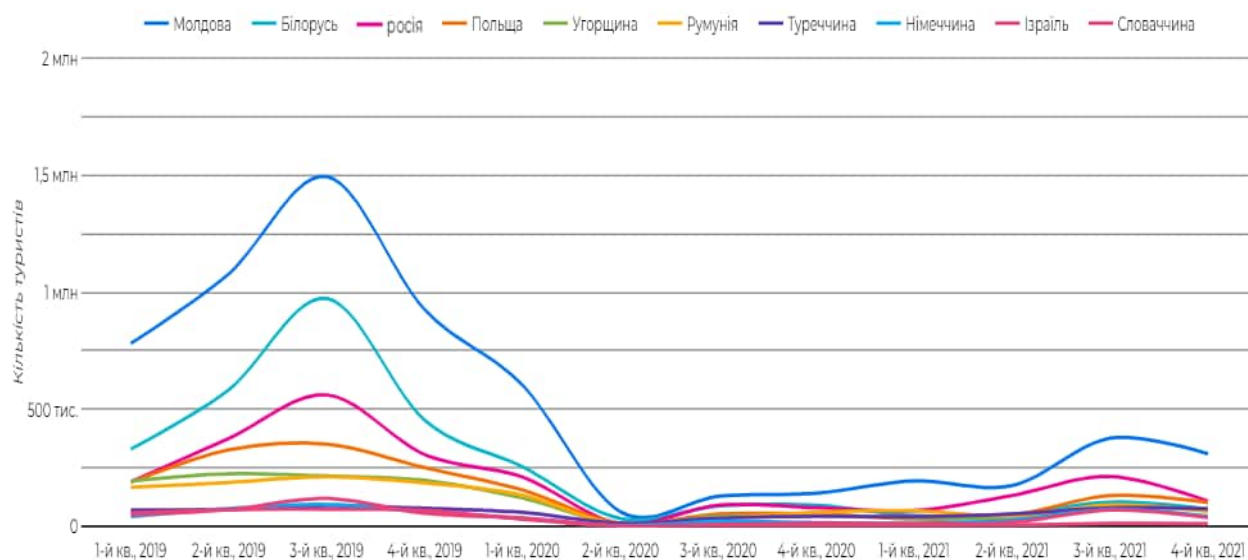

Рис. 2.3. В'їзд іноземних громадян до України (2019–2021 роки)

Джерело: [22; 93]

З огляду на 2020 рік туристична галузь знаходилася в екстремальних умовах та докорінно змінилося бачення туристів у виборі регіону для відпочинку. Також перше півріччя 2021 року представило поступове налагодження туристичних потоків в Україні та в світі загалом. Помітно значне переосмислення туристичних маршрутів та підвищення рівня внутрішніх поїздок у всьому світі (рис. 2.3–2.4).

Аналіз даних за перше півріччя 2021 року [33] підтверджує зростання кількості відвідувачів України на 9% порівняно з другим півріччям 2020 року. За цей період було прийнято 1,5 млн осіб з різних держав, що на 31% менше, ніж за аналогічний період 2019 року (2 млн іноземних громадян в Україні) та на 75% менше, ніж за аналогічний період 2019 року, коли кількість іноземних відвідувачів сягнула майже 6 млн. У другому кварталі 2021 року їхня кількість значно зросла і сягнула 3,4 мільйона, що в чотири рази перевищує кількість відвідувачів, прийнятих за аналогічний період 2020 року.

У першому півріччі 2021 року в 40 разів зросла кількість відвідувачів із Саудівської Аравії (їхня кількість збільшилася до 14 тисяч осіб, тоді як за аналогічний період 2020 року в Україну приїхало лише 350 громадян цієї

держави), США (їхня кількість зросла на 69,6% порівняно з 2020 роком, досягнувши 34 тисяч), Ізраїлю (їхня кількість зросла на 26%, досягнувши 26,6 тис.), держав Закавказзя (кількість громадян Вірменії зросла на 100% (7 тис.), Грузії збільшилися майже на 40% (15,5 тис.), Азербайджану – на 67% (16 тис.)). Протягом аналізованого періоду традиційними ринками для України залишалися Молдова (368 000), Румунія (109 000), Республіка Білорусь (96 000) і Туреччина (93 000).

70% іноземців, які відвідали Україну, були європейцями (на 10% менше, ніж 2020 року), 24% – з Азійського регіону (на 8% більше, ніж у 2020 році), 2,8% – з Північної Америки і лише 1,7% – з Африканського континенту.

Пандемія Covid-19 відіграла вирішальну роль у скороченні міжнародних подорожей людей з усього світу і сьогодні ми можемо лише приблизно оцінити втрати через карантинні заходи за період 2020–2021 років. Однак така ситуація дала поштовх до освоєння нових туристичних ринків та стрімкого розвитку внутрішнього туризму, як показано на інфографіці на рис. 2.4.

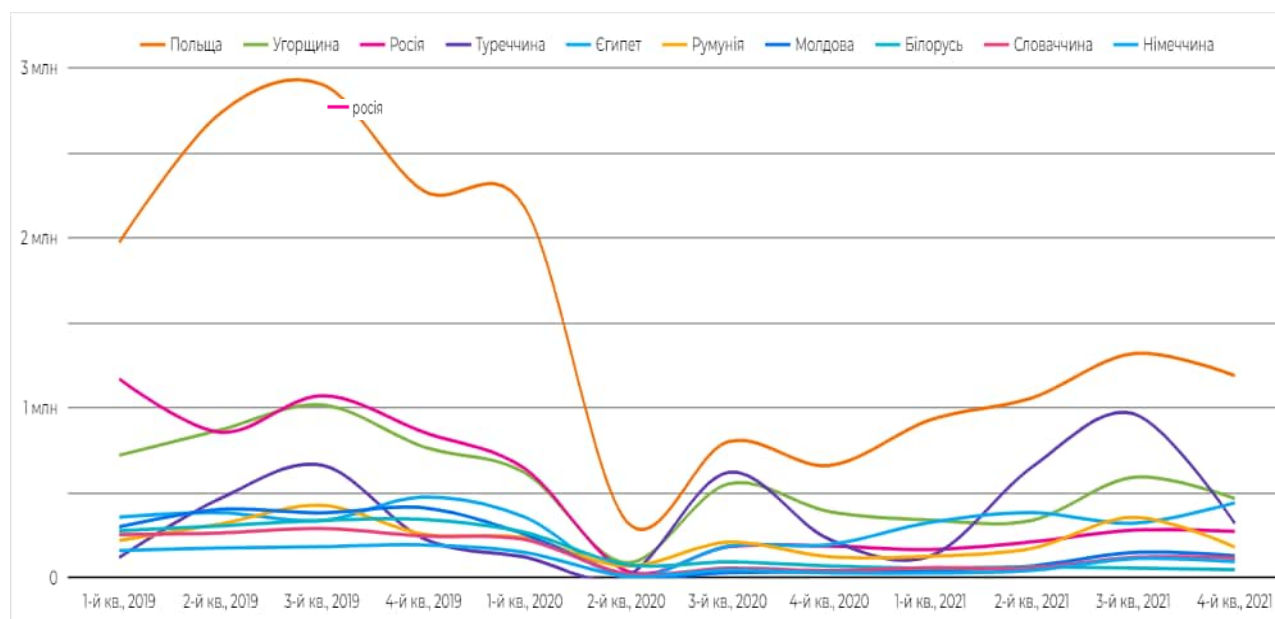

Рис. 2.4. Виїзд громадян України за кордон (2019–2021 роки)

Джерело: [22; 93]

У першому півріччі 2021 року кількість українців, які виїхали за кордон, зросла на 15% порівняно з аналогічним періодом 2020 року. Загалом за кордон

виїхали 5,7 мільйона громадян України. Традиційними туристичними напрямками залишалися Туреччина (774 000) та Єгипет (кількість туристів зросла на 88% до 705 000). Більше українців також почали подорожувати до Домініканської Республіки (+238%; до 35 000), яка стала новим перспективним напрямком. Болгарію за той самий період відвідало на 5 000 більше туристів. Також зросла кількість подорожей громадян України до Катару (11,5 тис.), Мальдів (10 тис., стільки ж українців відвідали Францію за той самий період), Танзанії (7 тис.), Шрі-Ланки (2,5 тис.) тощо.

У новій туристичній реальності на перший план вийшла не лише вартість туру та конкретні вподобання, а й карантинні обмеження, правила в'їзду та поширення COVID-19.

Статистичні дані щодо сплати туристичного збору за регіонами наведені в табл. 2.3, а за останні три роки за даними Державної податкової адміністрації України візуалізовано в Додатку А. З огляду на проаналізовані нижче показники, можна зробити певні висновки щодо перебування туристів у регіонах України. Так, загальний обсяг надходжень до обласних бюджетів у 2020 році склав приблизно 130 млн грн. Це на 34% менше порівняно з попереднім роком, коли до бюджету надійшло понад 196 млн грн.

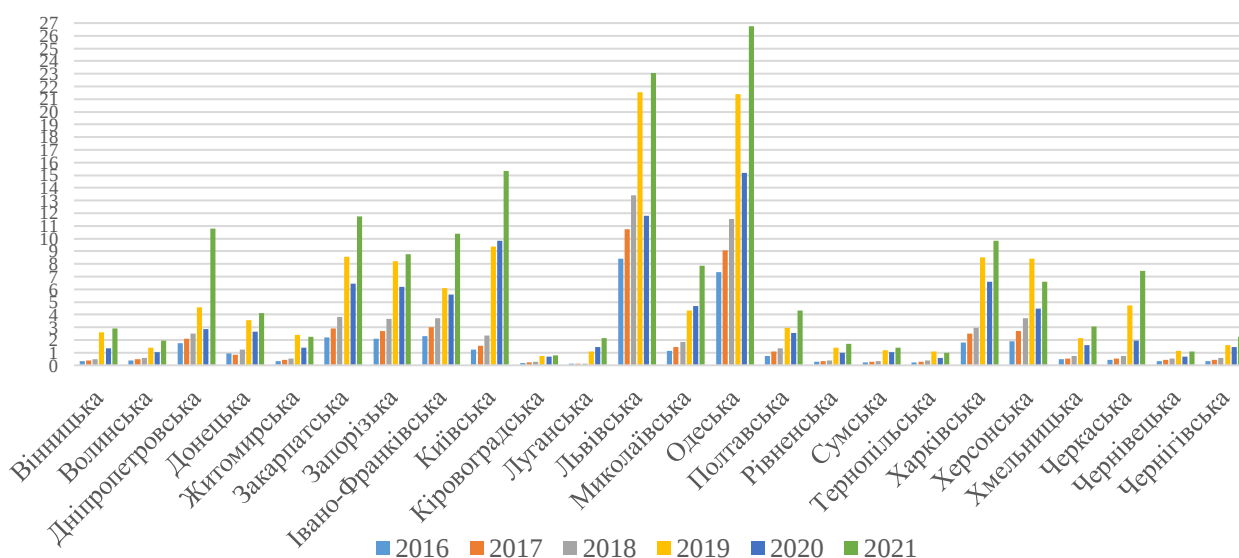

Рис. 2.5. Динаміка туристичного збору в розрізі адміністративно-територіальних одиниць протягом 2016–2021, млн. грн.

Джерело: складено автором за даними [94]

Доцільно звернути увагу на те, що влітку 2020 року Херсонська область користувалася великим попитом серед українців (область увійшла до трійки лідерів за кількістю туристичних прибуттів), і зрозуміло, що в цей час спостерігався значний туристичний наплив. Однак сума податків, сплачених місцевими туристичними операторами, була майже вдвічі меншою, ніж у попередньому році (див. рис. 2.5.).

Таблиця 2.3.

Обсяги туристичного збору в розрізі адміністративно-територіальних одиниць (2016–2021 роки), млн. грн.

Назва регіону	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницька область	0.31	0.39	0.48	2.59	1.35	2.90
Волинська область	0.37	0.49	0.58	1.38	1.04	1.95
Дніпропетровська область	1.75	2.08	2.52	4.55	2.85	10.80
Донецька область	0.91	0.84	1.22	3.58	2.66	4.10
Житомирська область	0.35	0.45	0.54	2.39	1.40	2.24
Закарпатська область	2.20	2.90	3.80	8.56	6.44	11.75
Запорізька область	2.09	2.71	3.67	8.21	6.21	8.79
Івано-Франківська область	2.29	3.02	3.70	6.10	5.60	10.36
Київська область	1.25	1.56	2.33	9.38	9.84	15.31
Кіровоградська область	0.17	0.20	0.26	0.72	0.66	0.77
Луганська область	0.10	0.12	0.14	1.09	1.45	2.13
Львівська область	8.42	10.73	13.42	21.56	11.79	23.08
Миколаївська область	1.16	1.43	1.83	4.34	4.65	7.86
Одеська область	7.34	9.06	11.55	21.38	15.18	26.76
Полтавська область	0.72	1.08	1.34	2.96	2.55	4.35
Рівненська область	0.27	0.31	0.36	1.38	1.00	1.71
Сумська область	0.23	0.29	0.33	1.19	1.03	1.39
Тернопільська область	0.24	0.29	0.40	1.10	0.60	0.99
Харківська область	1.78	2.50	2.98	8.53	6.60	9.83
Херсонська область	1.89	2.70	3.69	8.40	4.47	6.58
Хмельницька область	0.47	0.51	0.73	2.15	1.59	3.06
Черкаська область	0.41	0.55	0.72	4.73	1.97	7.47
Чернівецька область	0.32	0.42	0.53	1.12	0.71	1.10
Чернігівська область	0.31	0.44	0.60	1.61	1.46	2.26
м. Київ	18.76	25.15	32.98	63.63	34.69	76.42

Джерело: [94]

Незважаючи на складну ситуацію з карантинними обмеженнями, три українські області – Луганська (33,8%), Миколаївська (7,1%) та Київська (4,9%) – продемонстрували значне зростання туристичних прибуттів у 2019 році.

Аналіз змін демонструє, що у 2020 році в Україні спостерігалось суттєве уповільнення темпів реалізації заходів з підтримки сектору рекреації та туризму, що серйозно загрожувало конкурентоспроможності сектору на світовому ринку в період відновлення. Частка туризму в загальній економіці України є предметом великих дискусій, оскільки офіційна статистика оцінює її лише на рівні 3–4% ВВП, що значно нижче середньосвітового показника (близько 10%). З цієї причини національний туризм практично не береться до уваги при формуванні економічної політики на національному рівні. Однак останні дані міжнародних організацій (насамперед, Всесвітньої туристичної організації ООН, ЮНВТО) підтверджують розрахунки вітчизняних експертів, які оцінюють його на рівні 9% ВВП України [117].

Через недооцінку потенційної ролі туризму та рекреації, а також загроз для його безпеки, у 2020 році туризм в Україні отримав незначну пряму підтримку з боку уряду у вигляді необхідних заходів підтримки. Відсутність ефективних механізмів підтримки була особливо гострою для малих та середніх підприємств у секторах туризму, рекреації та гостинності.

Одним із важливих позитивних кроків стала реорганізація Департаменту туризму та курортів Міністерства економіки та торгівлі України і формування Державного агентства з розвитку туризму із збільшенням бюджетних асигнувань на програми з налагодження туристично-рекреаційного потенціалу [12].

У 2021 році уряд продовжував докладати зусиль для мінімізації впливу пандемії на національну економіку. Було запропоновано різні фінансові та нефінансові заходи для пом'якшення наслідків пандемії [20, с. 49].

Аналіз політичних аспектів відновлення туристично-рекреаційного потенціалу показує, що основна небезпека полягає у відсутності стратегії адаптації до туристично-рекреаційної діяльності. Законодавчі норми не можуть бути застосовані до реальності, що швидко змінюється під тиском медико-

соціальних загроз. Чи не єдиним заходом, вжитим Верховною Радою України для вирішення проблем індустрії туризму та рекреації в умовах пандемії, стала реєстрація проекту закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» (реєстраційний № 3379 від 22.04.2020, зняття з реєстрації у 2022 році). Цим законопроектом було запропоновано заходи на національному рівні для мінімізації шкоди, завданої індустрії туризму та рекреації [67].

Заходи, спрямовані на мінімізацію впливу пандемії, включали ПДВ для туристичних операторів, податок на прибуток та єдиний соціальний внесок, податок на нерухоме майно та податкові пільги для фондів нежитлової нерухомості. Крім того, було заплановано наступне скасувати туристичний збір до кінця 2020 року та звільнити орендарів державної землі та громадських будівель від орендної плати та податку на землю. Варто зазначити, що ці заходи, хоча загалом вважалися справедливими, на практиці не були визнані достатніми [45].

На урядовому рівні заходи з подолання наслідків пандемії були формалізовані у вигляді Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 2020 р. №534) [70]. Програма узагальнює низку ініціатив у таких сферах, як доступ до ринків, доступ до фінансування, модернізація та розвиток, дерегуляція, доступ до інфраструктури. Реалізація цих заходів дозволила державі більш повноцінно виконувати свої економічні, правозахисні та соціальні функції. Однак аналіз заходів з відновлення туристично-рекреаційного потенціалу показує, що, на жаль, відповідна політика на національному рівні не була систематизована.

Значна частина рекомендацій може бути застосована не лише з огляду на медичні та соціальні загрози, але й з метою екологічного відновлення безпеки туризму та рекреаційних можливостей загалом, а їх реалізація сприятиме підвищенню стійкості галузі та досягненню довіри до неї з боку туристів та інвесторів.

2.2 Аналіз впливу російсько-української війни на туристично-рекреаційний потенціал України

З першого дня повномасштабного вторгнення росії, вся територія України перетворилася на зону бойових дій. За даними групи охорони природи України, загальна площа лісів у зоні бойових дій під тимчасовим контролем російських окупантів перевищує 3 мільйони гектарів. Це відповідає близько 22 % загальної площі лісів України [136, с. 2422].

У зоні бойових дій окупаційні війська займають 1 654 736 гектарів природного степу, що становить близько 59% від загальної площі степів України, та 4 514 гектарів чагарників, що становить понад 10% від загальної площі України.

Найвищий ступінь охорони природно-заповідного фонду (природний та біосферний заповідник, національний природний парк) становить 1 236 366 га, з яких 44% є окупованою територією (під тимчасовим контролем російських агресорів), тобто недоступною з боку України. Державним установам та громадським організаціям практично неможливо здійснювати тут рекреаційну та природоохоронну діяльність [89].

З 2014 року рф постійно використовує окуповані Рамсарські угіддя «Крива Заїка» та «Крива Коса» на Донбасі та акваторію і прибережний комплекс мису Опук у Криму для проведення військових навчань. Центральні органи влади та представники місцевих громад документують усі втрати і, де це можливо, фіксують пошкодження дослідницьких центрів та обладнання. Однак повне обстеження заповідної території поки що неможливе. Навіть якщо активні бойові

дії закінчилися в природному парку, продовження роботи може бути небезпечним для працівників. Збитки, завдані навколишньому середовищу та біорізноманіттю, можна буде більш точно оцінити після завершення активної фази конфлікту [136, с. 2420].

За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів, близько 900 природоохоронних територій наразі окуповані або знаходяться в зоні бойових дій. Найбільшою і найвідомішою з них є заповідник Асканія-Нова. Асканія-Нова була першим природним заповідником в Україні, внесеним до списку ЮНЕСКО у 1988 році, разом із Чорноморським біосферним заповідником. Обидва заповідники можуть бути знищені через війну, оскільки, зафіксовані масові переміщення техніки через їх території, що є неприпустимим. Природні заповідники – це території, спеціально захищені від впливу людини. В табл. 2.4 наведено дані щодо площі територій та об’єктів природно-заповідного фонду на території України.

Таблиця 2.4.

Відомості про території природно-заповідного фонду (ПЗФ) України за 2015–2022 рр.

Рік	Площа територій ПЗФ, тис. га	% територій ПЗФ в загальній площі держав	Середній відсоток заповідності в ЄС
2015	3803.13	6.3	21
2016	3985.60	6.6	
2017	3985.02	6.6	
2018	3991.64	6.61	
2019	4082.20	6.76	
2020	4105.50	6.80	
2021	4117.60	6.82	
2022	4173.02	6.91	
2030*	9000*	15*	—

*планове значення згідно [73]

Джерело: узагальнено автором на основі [51]

Слід відзначити, що і до початку повномасштабного вторгнення відсоток заповідності території України був занизьким – в 2021 році він складав лише

6.82%, зрісши у порівнянні із 2015 роком лише на 9.7%, в той час, як середнє значення відсотку заповідності для держав ЄС – 21% (див. табл. 2.4.). У зв'язку із недостатністю заповідності території України, згідно із ЗУ «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [703, до 2030 року заплановано збільшення відсотку заповідності до 15%, що відповідає орієнтовно 9000 тис. га. Ці території мають стратегічне значення для повоєнного відновлення України, її людського потенціалу, а також для розвитку стійких форм туристичної діяльності та формування екологічної свідомості в населення.

Найбільше постраждали адміністрація та інфраструктура заповідників. Деякі з них довелося евакуювати через обстріли. Багато адміністративних будівель національних парків зазнали вандалізму і були розграбовані. Це означає, що всі наукові та дослідницькі роботи на заповідних територіях більше неможливі. Це катастрофа, тому що охорона навколишнього середовища – це безперервний процес, який не можна зупинити. Вся наукова робота, що проводилася десятиліттями, була повністю знищена [54].

Те, що відбувається зараз на території анексованих заповідників і національних парків, є найгіршою ситуацією за весь час їх існування. Анексовано протипожежну техніку. Якщо спалахує пожежа, то гасити її нікому. Працівникам не вистачає пального на об'їзди. Багатьох людей довелося евакуювати, а тим, хто залишився, доводилося думати більше про порятунок власного життя, ніж про природу. Робота на територіях, забруднених мінами, також не є виправданим ризиком.

Багато екологічних неурядових організацій в Україні організовують громадські кампанії зі збору пожертв, щоб хоча б покрити мінімальні витрати на утримання персоналу в заповідниках. Наприклад, у заповіднику «Асканія-Нова» 11 000 гектарів (третина від загальної площі) є основними пасовищами, де людська діяльність має бути зведена до мінімуму, і де продовжують працювати 269 осіб. Для моніторингу цих територій потрібне пальне, а люди повинні бути готовими продовжувати роботу. Тварин потрібно годувати і лікувати. Але

держава не може допомагати тимчасово окупованим територіям через заборону на бюджетні інвестиції. Тому допомогу мають надавати громадські організації.

Європейські та міжнародні екологічні організації хочуть допомогти, але часто не знають, як це зробити. У багатьох випадках вони надають допомогу на закупівлю кормів. Але для заповідників на тимчасово окупованих територіях найважливіше зараз – захистити людей; без людей тварини не можуть бути в безпеці.

Більшість людей продовжують працювати на свій страх і ризик. Працівники національних парків, наприклад, підпадають під хвилю «деескалації» в очах окупантів. Вони шукають тих, хто працював у поліції та надзвичайних службах і після дострокового виходу на пенсію пішов на службу в охорону національних парків.

Скрізь вороги шукають сліди вандалізму та партизанської діяльності, тому полюють на фахівців лісового та мисливського господарства, які добре знають ліси та луки. Фактично, це працівники заповідників і національних парків. Нещодавно в Херсонській області спалахнула велика лісова пожежа, яка була штучно спровокована з метою запобігти виникненню партизанського руху. Вогонь перекинувся на територію унікального Чорноморського біосферного заповідника [54].

Всюди, де проходить лінія фронту, знищується природа. Відбувається справжній екоцид. Багато заповідників і національних парків зараз знаходяться на лінії фронту, але вони не стоять на місці і переміщуються в міру того, як тривають бойові дії. Заповідні території, як і міста, руйнуються внаслідок бойових дій та масованих обстрілів, «руйнування екосистем, забруднення ґрунтів, зменшення біорізноманіття, зростання кількості шкідників у лісах. Крім того, відбудова країни потребуватиме значної кількості природних ресурсів. Також є ризик невиконання Україною вже поставлених кліматичних цілей, адже війна — це внесок у зміну клімату, а відновлення держави неминуче буде супроводжуватись значними викидами парникових газів [56].

Військова техніка, на жаль, впливає на довкілля так само негативно, як і уламки снарядів. Домішки важких металів можуть забруднювати ґрунтові та підземні води. Небезпечним є і потрапляння техніки в річки й озера, бо окислення металу може призвести до забруднення води.

На жаль, доводиться констатувати, що Національний природний парк «Свята гора» на Сіверському Донці також може бути втрачений. Його основну площу наразі займають соснові ліси, які активно випалюють. Найближчим часом може вигоріти до 70 відсотків площі. Зупинити поширення вогню неможливо через триваючий конфлікт. Частину національного парку займають штучно висаджені соснові ліси, особливо на пожежонебезпечних піщаних ґрунтах [54].

Чорноморський біосферний заповідник, унікальна морська територія, зазнав і продовжує зазнавати серйозних збитків від війни. Приблизно 86 відсотків заповідної території розташовано в Чорному морі, яке також постраждало від негативних наслідків війни.

Унікальність заповідника полягає в тому, що він є місцем гніздування багатьох видів птахів. Він був створений у 1927 році для захисту цих видів. Заповідник є не тільки важливим пунктом міграції, але й місцем гніздування унікальних видів, таких як чорний дрізд, орлан-білохвіст і навіть жовтобрюхий пугач.

Зараз територія Чорноморського біосферного заповідника також страждає від пожеж, що впливають на гніздування птахів. Російські війська навмисно підпалюють ліси та очерет, побоюючись, що тут можуть ховатися українські партизани та спецпризначенці. Пташенят не можна тримати в диму чи вогні. Птахи змушені шукати інші місця, екосистема радикально змінена, а відновлення може зайняти десятиліття – за найоптимістичнішими оцінками ДСНС, очищення українських водойм, де завжди відбувалися рекреаційні заходи, може зайняти до 10 років [54].

За перший місяць повномасштабного вторгнення Росії в Україну активісти Центру екологічних ініціатив «Екодія» нарахували понад 100 злочинів проти довкілля, скоєних російськими військовими. Вони знищували нафтобази,

бомбардували робочі місця та заводи, випалювали ліси та підривали атомні електростанції. Згідно з Женевськими конвенціями, такі методи ведення війни є частиною воєнних злочинів [84].

Спалювання техніки, мастил, дизельного палива та бензину також забруднює атмосферу. Ворог також цілеспрямовано бомбардує нафто- та газосховища, трубопроводи та промислові об'єкти. Наприклад, 21 березня 2022 року російські війська обстріляли ПАТ «Сумихімпром», внаслідок чого стався витік аміаку в атмосферу [83]. В Україні також є понад 1 000 складів з небезпечними речовинами. Якщо бомба випадково або навмисно потрапить на них, вона може забруднити повітря, воду і ґрунт.

Навколишнє середовище також страждає, коли міста руйнуються в результаті військових дій. Очисні споруди можуть не працювати, або снаряди можуть влучати в будівлі, утворюючи будівельне сміття, змішане з фрагментами військової техніки. Такі відходи настільки небезпечні, що їх не можна просто вивезти та утилізувати. Їх небезпечно транспортувати і небезпечно зберігати на полігонах. Тому для поводження з такими відходами в містах потрібно розробляти різні протоколи.

Непрямий вплив конфлікту на навколишнє середовище спричинений не пожежами чи обстрілами, а перебоями в електропостачанні, наприклад, у шахтах, де доводиться відкачувати воду. Без електрики насоси не працюють, і шахти затоплюються, а токсичні та радіоактивні відходи потрапляють у ґрунтові води. Ця проблема триває на Донбасі з 2014 року. Жоден метод не вирішив проблему, і зараз ситуація погіршується.

Іншим прикладом непрямого впливу є неконтрольоване скидання неочищених відходів з підприємств у воду та повітря. Через воєнний стан уряд тимчасово не контролює ситуацію.

Кошти, які уряд планував витратити на енергоефективність, зелену економіку, відновлювані джерела енергії, створення нових заповідників та захист біорізноманіття, витрачаються на військові дії. Фактично, це втрачені можливості: Влітку 2021 року Україна взяла на себе добровільне зобов'язання

скоротити викиди парникових газів. Але війна все змінила, і поки не зрозуміло, яким шляхом вона піде далі. Багато заводів на сході були зруйновані і більше не працюють протягом тривалого часу, а це означає, що вони більше не викидають вуглекислий газ, оскільки обладнання, міста і підприємства почали горіти і виробляти велику кількість парникових газів. Варто зазначити, що війна в Україні впливає на навколишнє середовище в усьому світі. На глобальному рівні вона впливає на два важливі аспекти – продовольчу безпеку та політику щодо зміни клімату. Через конфлікт українські фермери не можуть обробляти частину полів у східних та південних регіонах, що впливає на кількість зерна, яке можна експортувати восени. Деякі держави на 90% залежать від українського зерна. Інші покладаються на російські добрива, які наразі перебувають під санкціями. Ця війна матиме вплив на світове продовольство, оскільки ланцюги поставок важко швидко розірвати.

Війна в Україні, безсумнівно, вплине на плани європейських держав у сфері декарбонізації [84]. Наприклад, згідно з політикою Європейського зеленого курсу (European Green Deal), Європа мала стати кліматично нейтральним континентом до 2050 року. Зараз ми можемо очікувати як більш амбітних цілей, так і руху в протилежному напрямі. Закриття численних вугільних шахт у Німеччині та Польщі може бути зупинено. Вугільним компаніям, можливо, доведеться працювати довше через російське нафтове та газове ембарго, а уряди держав намагатимуться з'ясувати, як забезпечити своїх громадян теплом та електроенергією.

Україна має прискорити процес відновлення екосистем та безпечного включення їх у рекреаційно-туристичну діяльність, спираючись на досвід інших держав у післявоєнній відбудові.

Після перемоги міста, що постраждали від конфлікту, потрібно буде відновлювати. Архітектори вже об'єдналися, щоб запропонувати проекти, які включають зелені принципи відбудови зруйнованих міст. Університет Васа у Фінляндії, наприклад, готовий поділитися з українцями своїм досвідом переходу на зелену енергетику: До 2035 року Фінляндія має стати повністю вуглецево-

нейтральною державою, використовуючи місцеві відновлювані джерела енергії. Це означає, що енергія буде вироблятися з відновлюваних джерел енергії в тих районах, де вона використовується. Децентралізація систем опалення та енергопостачання є особливо серйозною проблемою в Україні, де деякі зруйновані міста вже два місяці залишаються без опалення. Хочеться сподіватися, що енергетичні компанії візьмуть це до уваги при відновленні зруйнованих міст.

Також важливим питанням залишається збереження культурних та історичних пам'яток, адже останніми роками Україна докладала чимало зусиль для збільшення їх кількості, особливо в 2018–2020 рр. (табл. 2.5.). В умовах повномасштабного вторгнення систематичні ракетні обстріли становлять для них суттєву загрозу.

Таблиця 2.5.

Пам'ятки міжнародного та національного значення в Україні

Рік	Кількість пам'яток національного значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України	Темп приросту ланцюговий, %	Кількість пам'яток, включених до переліку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО
2015	891	-	7
2016	891	0	7
2017	906	1.7	7
2018	956	5.5	7
2019	995	4.1	7
2020	1167	17.3	7
2021	1174	0.6	7
2022	1213	3.3	8

Джерело: [48]

Закордонний досвід відновлення після воєнних дій відрізняється від українського. Приклад успішного відновлення має Кувейт. Але Кувейт – це фактично піщана держава, і умови там зовсім інші. Значну стурбованість викликає екологія луків у Миколаївській та Херсонській областях, які, з одного боку, вразливі до антропогенного впливу та військових дій, а з іншого боку,

держава не має грошей та зацікавленості, щоб їх відновлювати в першу чергу. Лише громадські організації та спеціалізовані волонтери можуть зробити свій внесок у відновлення довкілля. Важливу роль громадянське суспільство відіграє і для збереження Смарагдової мережі в Україні. Смарагдова мережа – це мережа природоохоронних територій, створених для збереження видів та оселищ, які потребують захисту в державах, які не входять в ЄС, але перебувають в Європі. Це аналог мережі Natura 2000. Рада Європи фактично заснувала її в 1989 році і офіційно затвердила у 1996 році в рамках Бернської конвенції. Цей підхід до збереження біорізноманіття заснований на екологічних принципах і водночас допускає деяке господарське використання ландшафту [118]. Наразі в Україні вже існує 377 смарагдових об'єктів, визнаних Бернським комітетом, а в 2020 році подано законопроект, який передбачає значне розширення переліку цих територій (рис. 2.6.).

Рис. 2.6. Смарагдова мережа України (затверджені та потенційні території)
Джерело: [118]

Як видно з рисунку, багато територій, які вже затверджені та номіновані Україною до затвердження, перебувають під окупацією або в зоні безпосередніх військових дій. Ці об'єкти суттєво порушені та потребують значних ресурсів та виваженої стратегії відновлення. В результаті військових дій велика кількість ракет та боєприпасів, що не розірвалися, впали в лісах. Це становитиме

потенційну небезпеку для людей на десятиліття вперед, про що свідчить та ж практика ДСНС і регулярні звіти з інформацією про випадково знайдені бомби під час Другої світової війни. Крім того, російська армія, знищуючи українські ліси, використовує деревину для будівництва укріплень, прокладання інфраструктури, опалення та приготування їжі [84].

Пожежонебезпечний період починається з початком весни і збільшує ризик виникнення пожеж в екосистемах через обстріли. Після танення снігу можуть виникати швидкі пожежі через висихання торішньої трави. У сухому середовищі пожежі можуть поширюватися миттєво і на велику площу. На територіях, окупованих російськими військами, ДСНС не зможе діяти та гасити пожежі. Крім того, монокультурні соснові насадження на півночі та сході України створюють сприятливі умови для поширення пожеж.

Ліси, а також водно-болотні екосистеми і торфовища широко поширені на півночі держави, де триває активний конфлікт. Багато торфовищ в Україні були осушені і мають сприятливі умови для виникнення торф'яних пожеж. Такі пожежі важко гасити в мирний час, а продовження конфлікту в північному регіоні матиме серйозні наслідки як для довкілля, так і для здоров'я людей. Під час горіння торфовищ виділяються токсичні речовини, такі як оксид вуглецю, діоксид азоту, дрібний пил з розміром частинок 2,5 мікрона (характерний для горіння) і леткі органічні сполуки, такі як акролеїн і формальдегід.

Обстріли промислових та інфраструктурних об'єктів можуть призвести до пожеж, що спричиняють подальше забруднення повітря, ґрунту та води. Продукти згоряння, що викидаються в атмосферу, складаються з токсичних газів і твердих частинок. Забруднення ґрунту та води на цих об'єктах також може бути значним. Якщо відбувається пожежогасіння, забруднення може включати залишки протипожежної піни.

Ризики, пов'язані з пошкодженням телекомунікаційних, ділових та інших об'єктів, що підвищують екологічну небезпеку, є особливо важливими, оскільки ці явища можуть збільшити масштаб негативних наслідків за відсутності можливостей їх контролю та ліквідації. Пошкодження мереж під час бойових дій

призводить до органічного забруднення води. Таке забруднення може спричинити велике підняття води в Дніпрі та Чорному морі з настанням теплої погоди [84].

Слід зазначити, що особливо постраждали від бойових дій райони, де відбувався наступ російських військ, а також прилеглі до них райони, які перебували в зоні обстрілів окупантів. Більшість боєприпасів, які використовувалися в цей період (від керованих крилатих ракет до мінометів), за певних умов спричиняли пожежі в природних та сільськогосподарських угіддях.

Аналіз даних, зафіксованих супутниками NASA в природних і сільськогосподарських зонах, де відбулися або відбуваються масштабні атаки окупантів і які знаходяться в зоні досяжності масштабних артилерійських ударів, показує, що в період з 24 лютого по 23 червня 2022 року в цьому регіоні сталося щонайменше 37 867 пожеж, викликаних артилерійським вогнем (супутникові зйомки тривають кілька годин). Просторовий аналіз показав, що площа, на якій виникли пожежі в Україні, становить 1 006,62 км². Ці площі включають природні екосистеми, а також поля та населені пункти. За оцінками експертів, пожежі в основному знищили 36 154 га лісових та 10 250 га трав'яних екосистем. Найбільше постраждалих від пожеж лісів було в Луганській і Донецькій областях, на околицях таких міст, як Сєвєродонецьк, Лиман, Ізюм і Святогірськ, а також у північних передмістях Ірпеня, Бучі, Бородянки і Макарів Київської області. Тут була зосереджена основна частина всього лісу, спаленого за чотири місяці війни. Фактично третина знищених вогнем гектарів в Україні – це заповідні території [113].

Загалом близько 600 000 гектарів лісів у Київській, Чернігівській, Житомирській, Сумській, Харківській, Луганській та Донецькій областях постраждали від конфлікту в Україні. Через ліси перевозиться важка військова техніка, передислоковуються військові підрозділи, відбуваються зіткнення. Як наслідок, відбувається масштабне забруднення боєприпасами та мінування.

Забруднені боєприпасами ліси є в багатьох частинах світу, зокрема у Вірменії, Азербайджані, Боснії і Герцеговині, Німеччині, Ізраїлі, Палестині,

Північній Македонії та Грузії. У багатьох з цих регіонів період активного конфлікту закінчився, але деякі ліси були пошкоджені і перебували під загрозою війни протягом багатьох років. У той час як міста і села швидко розмінуються, ліси залишаються занедбаними протягом десятиліть. Це пов'язано з тим, що в лісах важко проводити роботи з розмінування. Також існує значний ризик для життя фахівців. Боєприпаси невидимі під лісовою підстилкою, а каски і бронежилети не можуть захистити від усіх типів мін і куль. Для цього потрібні спеціальні методи, техніки та досвід.

У Німеччині, наприклад, існують сучасні методи розмінування з використанням контрольованого вогню та спеціального обладнання. Цей метод передбачає контрольоване спалювання лісових завалів аж до мінерального шару ґрунту, що полегшує пошук боєприпасів. Для запобігання лісовим пожежам цей метод можна застосовувати лише ранньою весною за сприятливих погодних умов. Однак він не є ефективним проти протитанкових мін, що знаходяться глибоко в мінеральному шарі ґрунту.

Однак у всьому світі багато лісів залишаються частково або повністю замінованими, що робить їх недоступними для туристів, рекреаційної діяльності та лісового господарства. Ці ліси часто класифікуються як особлива категорія і стають забороненими зонами.

За даними ООН, Україна є однією з найбільш замінованих держав світу. За попередніми оцінками, понад 80 000 км² української території потребують очищення від забруднених мінами та вибухонебезпечними предметами територій.

Забруднені боєприпасами ліси загрожують здоров'ю та життю не лише людей, а й усіх живих організмів. Тварини отримують контузію, натрапляючи на міни. Підвищений шумовий фон впливає на їхню поведінку, включаючи дезорієнтацію в просторі. Як наслідок, дикі тварини можуть потрапляти в житлові райони.

Вибухи снарядів, військової техніки та боєприпасів є джерелом забруднення повітря і ґрунту. Боєприпаси, що не розірвалися, забруднюють

грунт і ґрунтові води протягом багатьох років, вивільняючи важкі метали та інші токсичні речовини. Наразі немає даних, які б вказували на ступінь або масштаб забруднення. У післявоєнний період екологічні організації зосередили свої зусилля на розробці ефективних систем екологічного моніторингу, які дозволять визначити ступінь забруднення і розробити механізми відновлення довкілля [39].

Важливо також розглянути наслідки впливу злочинної російської військової агресії в Україні на міжнародний туристичний ринок. Це загостило і без того високі ціни транспорт, посилило невизначеність і спричинило порушення подорожей у Східній Європі. За даними ЮНВТО, станом на травень 2022 року найбільше постраждали наступні напрямки (окрім України): Республіка Молдова, де кількість рейсів з 24 лютого скоротилася на 69% (порівняно з рівнем 2019 року), Словенія (-42%), Латвія (-38%) та Фінляндія (-36%) (рис. 2.7.) [135].

Активні бойові дії продовжують представляти серйозну загрозу для відновлення. Війна суттєво знижує довіру до міжнародних подорожей, особливо вразливі до таких настроїв вихідні ринки США та Азії стосовно подорожей до Європи та Близького Сходу.

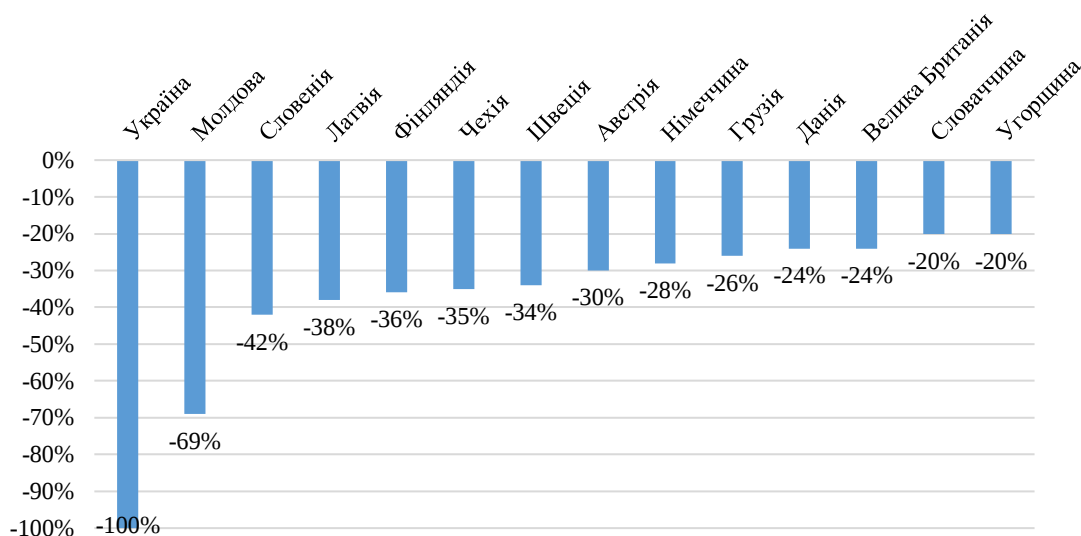

Рис. 2.7. Держави Європи, в яких найбільш суттєво знизилась кількість авіарейсів (24 лютого – 11 травня 2022 року), % від 2019 року

Джерело: складено автором за даними [135]

Також доцільно узагальнити зміни у ставленні українців до внутрішнього туризму у зв'язку із початком повномасштабного вторгнення рф в Україну. Згідно із дослідженням, проведеним ДАРТ у грудні 2021 року, 62% опитаних українців зовсім не подорожували Україною (див. рис. 2.8.) [22].

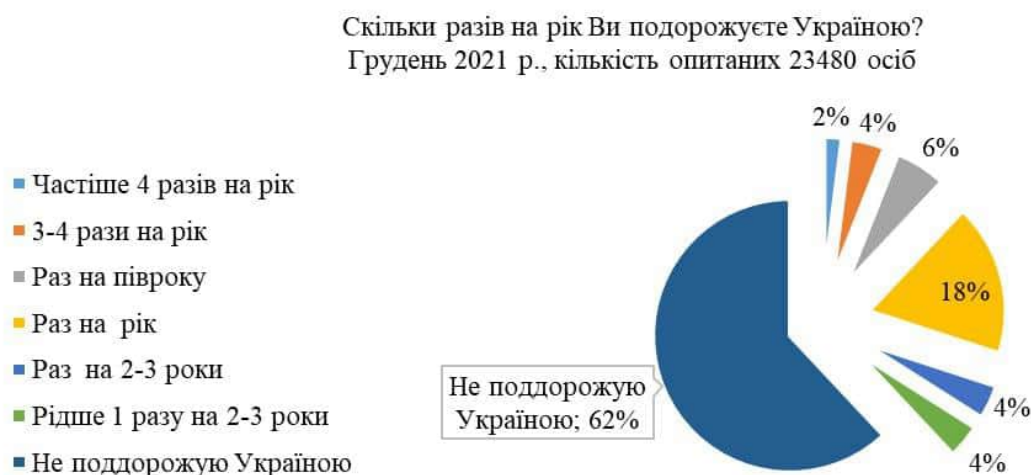

Рис. 2.8. Залученість українців до внутрішнього туризму станом на грудень 2021 року

Джерело: складено автором за матеріалами [22]

За результатами опитування можна зробити висновок, що із 38% українців, залучених до внутрішнього туризму, лише 2% подорожували Україною частіше 4 разів на рік.

Більшість українців не мали мотивації до подорожей всередині держави через високі ціни та недостатній рівень сервісу. Однак, ситуація почала докорінно змінюватись із початком повномасштабного вторгнення рф в Україну. 55% опитаних українців зовсім не подорожували Україною, в той час як перевагу внутрішньому туризму віддали 45% опитаних (рис. 2.9.), що свідчить про зміни в структурі попиту на внутрішній туризм.

Скільки разів Ви подорожували Україною після 24.02.2022 р.?
Серпень 2023 р., кількість опитаних 5525 осіб

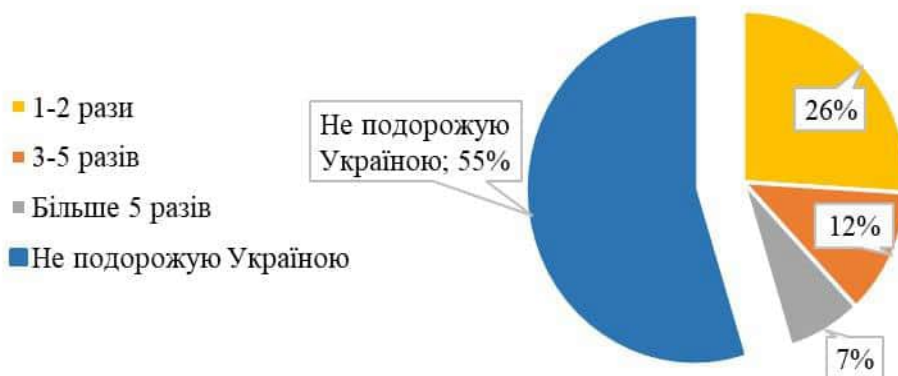

Рис. 2.9. Залученість українців до внутрішнього туризму після 24.02.2022 р.
(станом на серпень 2023 року)

Джерело: складено автором за матеріалами [86]

Повномасштабне вторгнення дійсно внесло суттєві зміни до структури туристичного попиту українців – дехто відмовляється від подорожей із міркувань безпеки, інші не мають фінансової спроможності для туристичних мандрівок. Більше половини опитаних українців (54%) в серпні 2023 року надали перевагу пішим прогулянкам на природі [86].

Необхідно відзначити свідомість українців, які підтримують економіку держави через подорожі – таку мотивацію висловили 21% респондентів. Ставлення до подорожей через повномасштабну війну у 23% українців не змінилося взагалі. Також 21% респондентів заявили, що уникають будь-яких вояжів через можливу небезпеку. Екотуризм є вагомим для 11% опитаних. Рекреаційному туризму надають перевагу майже 9% українців [86]. Це додатково підкреслює необхідність стратегічних узгоджених дій щодо збереження природно-заповідних територій та туристично-рекреаційного потенціалу України в безпрецедентних умовах, які склались наразі. Екологічний характер загрози туристично-рекреаційному потенціалу України проявляється в тому, що рф завдала шкоди майже всім важливим ланкам, які складають цей потенціал.

2.3 Модель моніторингу впливу системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу України

Туристично-рекреаційна галузь України протягом останніх десятиліть перебувала в умовах економіко-політичних потрясінь. Так, галузь виявилась неготовою до анексії Криму і загострення супутніх економічних, суспільно-політичних та іміджевих загроз у зв'язку з проведенням Антитерористичної операції на Сході України після подій Революції гідності. Анексія Криму, а також частини Луганської та Донецької областей України у 2014 р. стали об'єктивною причиною скорочення туристичних потоків. Супровідні економічні реформи, ужиті для стабілізації макроекономічної ситуації практично не торкались туристично-рекреаційної галузі. Зрештою, відтік грошових надходжень з туристичного сегменту національної економіки позначився на активізації загроз туристично-рекреаційному потенціалу.

Окупація росією Криму мала б стати тривожним сигналом щодо приділення додаткової уваги питанню системної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. Туристично-рекреаційний потенціал Криму мав суттєве значення для України, а його втрата стала відчутною у зв'язку з втратою унікальних туристично-рекреаційних і курортно-лікувальних ресурсів та об'єктів, культурно-історичних пам'яток, активів підприємств, а головне – людського потенціалу. Утім, період 2014–2017 років позначився крім окупації і гібридної війни на Сході України загостренням економічних, а відтак і соціальних проблем. За таких умов туристично-рекреаційна галузь не могла очікувати суттєвої підтримки від держави і ринкові механізми до певної міри компенсували втрати завдяки перенаправленню туристичних потоків до туристично-рекреаційних центрів причорноморських курортних міст і Карпатського регіону.

Як ми можемо спостерігати з узагальнення ключових факторів, що перешкоджають системному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України на нинішньому етапі в умовах воєнного стану (рис. 2.11),

окремі з них можливо було передбачити вже на етапі окупації Криму. Зміщуючи кут зору у темпоральній перспективі на найближче майбутнє можемо зауважити, що загрози системному відновленню туристично-рекреаційного потенціалу невпинно зростають.

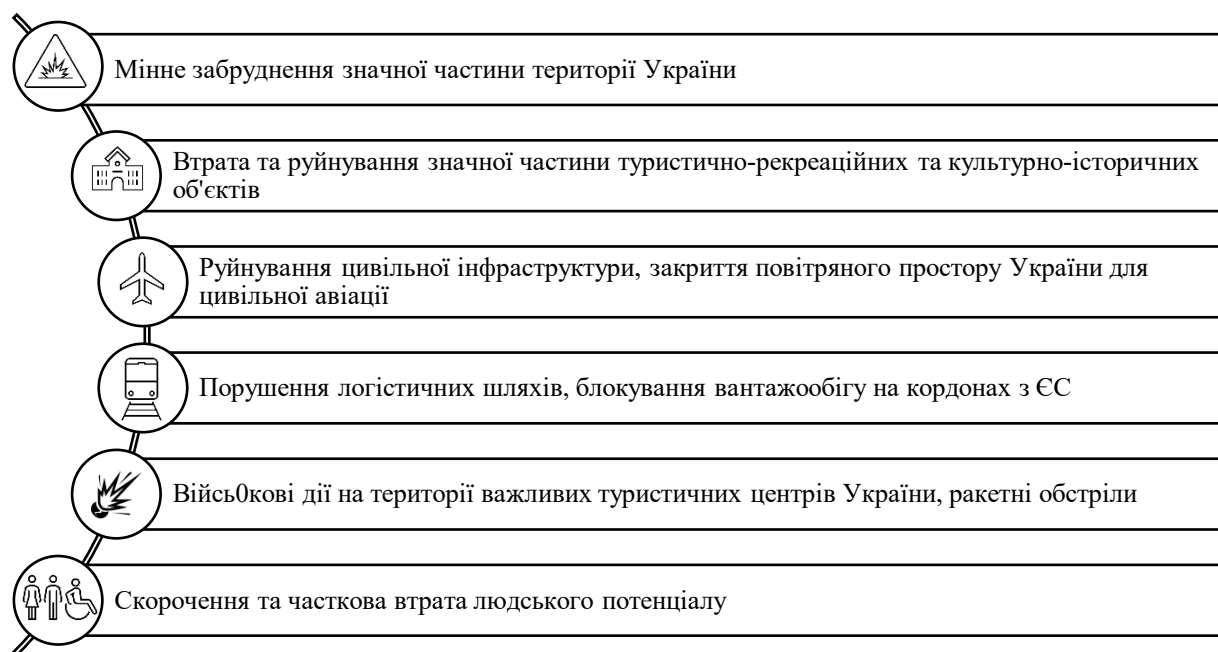

Рис. 2.11. Основні перешкоди розвитку туризму у реаліях війни

Джерело: узагальнено автором на основі [53]

Повномасштабна військова агресія росії несе за собою здебільшого повне знищення і, подекуди, часткове руйнування не лише людських життів, але й природно-рекреаційних ресурсів, туристичних об'єктів, а що найгірше – національної культурної спадщини. На сьогодні, Український інститут національної пам'яті ретельно документує воєнні злочини, вчинені агресором проти пам'яток культури, однак навіть одержання компенсацій не поверне втраченого культурно-історичного надбання, як і людських життів.

У першу чергу необхідно вирішувати проблему втрати людського потенціалу. Оскільки туристично-рекреаційна сфера у своїй динаміці прагне до розвитку якісних характеристик туристично-рекреаційного потенціалу, особливий досвід і компетентності населення, задіяного у наданні туристичних і супутніх послуг є його важливою складовою. Безумовно, держава доклала зусиль

для створення комфортних умов щодо працевлаштування переселенців, однак комплексна політика працевлаштування на основі компетенцій та соціокультурної інтеграції практично не проводилась [10].

Наступне питання – безпекове. Йдеться не лише про безпеку від реальних загроз, а про більш глобальне уявлення суспільно-політичної безпеки, що утворює площину прийняття рішень споживачами туристично-рекреаційних послуг. Після окупації Криму у світі знизилась довіра до України як безпечного партнера у туристичних подорожах, держави, де можна відпочити і оздоровитись не наражаючись на небезпеку. Безперечно, відносна стабілізація ситуації на Сході України дещо поправила ситуацію у плані фізичної безпеки, однак іміджева безпека усе ще залишалась під питання. Відсутність методології формування державної політики за цим напрямком позначилась і нині у суттєво тяжчій формі.

Хоча умови, у яких нині перебуває туристично-рекреаційна галузь, є вкрай складними, воля народу до перемоги і відродження України проявляється у саморегуляції і синергійному ефекті діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання і інститутів громадянського суспільства.

Війна внесла суттєві зміни у порядок функціонування Українського культурного фонду. Його грантове фінансування у сумі понад 637 мільйонів гривень було перерозподілене на поточні потреби Збройних сил України. Згодом, утім, Фонд розпочав фандрейзингова кампанію для підтримки залучених у сферу культури працівників, які не покинули територію України, та культурно-мистецьких проектів, спрямованих на розвиток і популяризацію української культури [97].

Відкритий військовий напад росії на Україну зумовив припинення діяльності значної частки суб'єктів туристично-рекреаційної галузі; окремі з них суттєво змінили напрямок діяльності надаючи місця розміщення для біженців, транспорт для організації евакуації і перевезення гуманітарної допомоги. Що стосується тилкових регіонів, то на їх території внутрішній туризм має тенденцію

до відновлення, а саме фірми організовують різні тури Львівською, Івано-Франківською, Закарпатською та Тернопільською областями. Але дані тури носять, в основному, короткотривалий характер та спрямовані на виїзні тури саме для внутрішньо переселених осіб. Окрім цього, спостерігалось порівняно швидке відновлення екскурсійних турів до музеїв та замків, які були зачинені через військовий стан.

Зрештою туристично-рекреаційний потенціал України на основі механізмів самоорганізації продемонстрував тенденцію до якісного розвитку у відповідності до ключових запитів суспільства. Суб'єкти індустрії цілеспрямовано трансформували свою діяльність у напрямку створення хабів для здійснення волонтерської діяльності, розміщення біженців, виконання ролі центрів гуманітарної допомоги та організація харчування для ТРО і ЗСУ.

Слід відзначити, утім, що на відміну від ситуації, що склалась після російської окупації Криму, реформа щодо виокремлення Державного агентства розвитку туризму України була результативною і позначилась на запровадженні деяких компенсаційних механізмів щодо подолання іміджево-безпекових загроз туристично-рекреаційному потенціалу, про які мовилось вище. До прикладу, ДАРТ спільно з Асоціацією готелів та курортів України запровадила акцію під назвою «Visit Ukraine in Future» для підтримки української готельної спільноти, робота якої спрямована на забезпечення тилу в процесі військових дій та яка відчуває на собі, починаючи з перших бойових дій, суттєві фінансові втрати [9].

Не зважаючи на активні бойові дії, на початку літнього сезону 2022 року на українському туристичному ринку відбулось відновлення внутрішнього попиту на туристично-рекреаційні послуги. Ключовими регіонами, які залишились привабливими для українських туристів були умовно-безпечні регіони – Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська області; значний попит спостерігався на відпочинок у Карпатах. Враховуючи поступове звільнення територій, зростає зацікавленість з боку туристів до екскурсій Київською та Полтавською областями. Але в умовах воєнного стану внутрішній туризм набуває специфічних рис, пов'язаних з наявністю обмежень, які залишатимуться

актуальними до перемоги України у відносно безпечних західних та центральних областях.

У зв'язку з наявністю системних загроз, відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час має враховувати три ключові обмежуючі фактори (рис. 2.12).

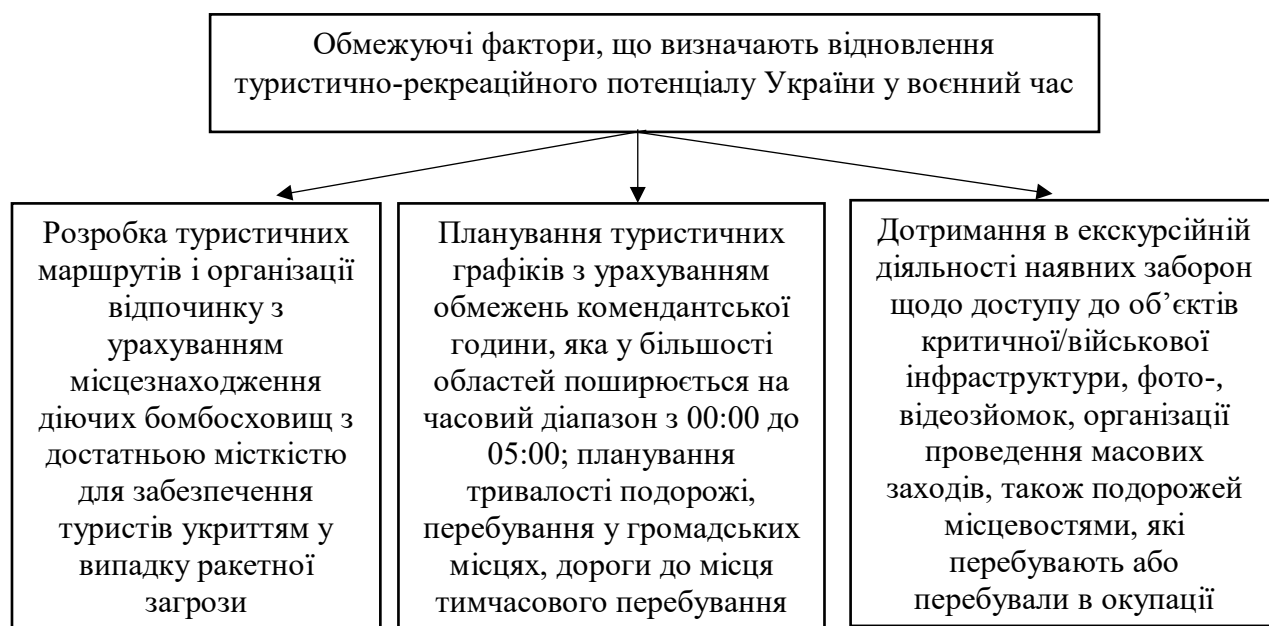

Рис. 2.12 Обмежуючі фактори відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час

Джерело: сформовано автором на основі [78]

Що стосується надзвичайних заходів, то вже зроблено перші кроки у реагуванні на катастрофи. Через військові дії, які тривають, необхідно буде створити або підтримувати ключові послуги, а також визначити пріоритетні заходи з відновлення. Необхідно відновити основні транспортні, електричні та водопровідні комунікації, щоб створити базові умови для реконструкції. Україна могла б скористатися можливістю реконструкції інфраструктури для модернізації телекомунікаційної мережі (наприклад, шляхом прокладання оптоволоконних кабелів під реконструйованими дорогами). Разом з реконструкцією доріг Україна повинна розглянути можливість прокладання оптоволоконних кабелів і підключення більшої кількості людей, у тому числі в

сільській місцевості, навіть якщо оператори не зможуть надавати послуги протягом декількох років.

Окрім вище перерахованих загальних обмежень, у кожній області є спеціальні обмеження у формі дозволів/заборон, встановлених місцевими військовими адміністраціями (табл. 2.6.).

Таблиця 2.6.

Спеціальні обмеження використання природно-рекреаційного потенціалу,
встановлені місцевими військовими адміністраціями

Особливості рекреаційної діяльності під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну у різних регіонах	Київ, Київська, Черкаська, Полтавська, Волинська області	Заборона відвідування зелених зон, а також лісів, місце розташування яких знаходиться поза межами житлових масивів. Дозвіл на відпочинок біля водойм, визначених військовою адміністрацією.
	Львівська область	Дозвіл на відвідування лісів, але є заборона пересуватися ними на транспорті. Виключення - наявність транзитного шляху або рух на велосипеді. Дозвіл на відпочинок біля водойм, визначених військовою адміністрацією.
	Закарпатська область	Дозвіл на відвідування лісів (крім частини Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного парку). Заборона польотів на одномоторних літаках.
	Івано- Франківська область	Дозвіл на відвідування лісів та гір, але заборона пересуватися ними на джипах, квадроциклах, баггі або ж мотоциклах. Заборона поширюється, зокрема, на курорт Буковель. Особливості відпочинку за різними об'єктами у різних регіонах
	Тернопільська область	Дозвіл на відвідування лісів; заборона на розпалювання багаття. Більшість туристичних об'єктів функціонують в звичному режимі.
	Вінницька область	Заборона на відвідування лісів. Дозвіл на туристичну діяльність біля водойм, за виключенням тих місць, які розташовані біля об'єктів критичної інфраструктури.
	Рівненська область	Дозвіл відвідування лісів, збір грибів та ягід, за виключенням територій, які розташовані в північній частині області.
	Житомирська область	Дозвіл на відвідування лісів, збір грибів та ягід, за виключенням територій, які знаходяться за 20 км від кордону з Білоруссю. Дозвіл на діяльність тих закладів культури, у яких є організовані укриття.
	Хмельницька область	Існує дозвіл відвідування лісів з низкою обмежень. Більшість туристичних об'єктів функціонують в звичному режимі.
	Чернівецька область	Існує дозвіл відвідування лісів. Більшість туристичних об'єктів функціонують в звичному режимі.
	Миколаївська область	Дозвіл відвідування встановлених військовою адміністрацією лісів

Джерело: сформовано автором на основі [64]

Підсумовуючи, можемо наголосити на чотирьохкомпонентній структурі протидії ідентифікованим загрозам системному відновленню туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час.

Важливим чинником для системного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу є соціальні та економічні чинники. З одного боку наявні обмеження покликані забезпечити безпеку подорожей, туристичних і культурних заходів; з іншого боку – будь яке обмеження з боку влади, щодо якого відсутня суспільна акцепція неминуче наражатимуться на спроби їх порушення. З огляду на це, однією з умов відновлення туристично-рекреаційного потенціалу вважаємо удосконалення комунікативної стратегії щодо налагодження взаємодії між усіма зацікавленими сторонами.

Для характеристики соціальної та економічної стійкості необхідно проаналізувати:

- 1) показники динаміки податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності;
- 2) кількість активних суб'єктів туристичної діяльності по регіонах;
- 3) структуру зайнятості в туризмі та гостинності;
- 4) залежність обсягів валового регіонального продукту та обсягів туристичного збору в регіонах України.

Перші три показники було проаналізовано нами в пп. 1.2 та 2.1. Для всебічного аналізу та прогнозування перспектив розвитку територій широко використовуються економіко-математичні моделі, які можуть стати точкою відліку для управління регіональним розвитком туристичної сфери. В рамках даного дослідження було проведено кореляційно-регресійний аналіз залежності валового регіонального продукту від обсягів туристичного збору за період 2017–2021 рр. (табл. 2.7). Масив даних для аналізу наведений в Додатку Б.

Мета розвитку, стратегічні завдання, що окреслено для її досягнення, за визначеними пріоритетами уточнюються на основі моделювання з використанням двофакторної лінійної регресії. Отримані рівняння регресії дали можливість провести оцінку взаємозв'язку валового регіонального

продукту (у) та туристичного збору (х) за значеннями коефіцієнта детермінації (скорегований), стандартних похибок коефіцієнтів регресії, F-критерію Фішера.

Таблиця 2.7.

Взаємозв'язок валового регіонального продукту (у) та туристичного збору (х)

Область	Коеф. кореляції	Коеф. детермінації	Значущість моделі за F-критерієм	Область	Коеф. кореляції	Коеф. детермінації	Значущість моделі за F-критерієм
Вінницька	0.87	0.75	+	Миколаївська	0.98	0.95	+
Волинська	0.93	0.86	+	Одеська	0.91	0.83	+
Дніпропетровська	0.93	0.86	+	Полтавська	0.95	0.89	+
Донецька	0.86	0.74	+	Рівненська	0.92	0.85	+
Житомирська	0.81	0.66	+	Сумська	0.89	0.80	+
Закарпатська	0.94	0.88	+	Тернопільська	0.79	0.63	-
Запорізька	0.84	0.71	+	Харківська	0.89	0.79	+
Івано-Франківська	0.97	0.94	+	Херсонська	0.69	0.48	-
Київська	0.94	0.88	+	Хмельницька	0.91	0.82	+
Кіровоградська	0.95	0.91	+	Черкаська	0.84	0.71	+
Луганська	0.98	0.95	+	Чернівецька	0.87	0.75	+
Львівська	0.80	0.64	-	Чернігівська	0.94	0.88	+

Джерело: розраховано автором

Відповідно до F-критерію, регресійна залежність валового регіонального продукту від обсягів туристичного збору є незначущою для трьох регіонів – Львівської, Тернопільської та Херсонської областей. В цих регіонах для опису зміни валового регіонального продукту необхідно враховувати інші фактори, які не увійшли до даного дослідження. Однак, для інших регіонів регресійні рівняння відповідно до розрахованих параметрів є статистично значущими і адекватно описують досліджувану залежність. Ступінь зв'язку між досліджуваними параметрами якісно можна охарактеризувати за шкалою Чеддока, відповідно, коефіцієнти кореляції для моделей Вінницької, Донецької, Житомирської, Сумської, Запорізької, Харківської, Черкаської та Чернівецької областей свідчать про тісний прямий зв'язок між валовим регіональним продуктом та обсягами туристичного збору, а для Миколаївської, Одеської,

Полтавської, Рівненської, Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Хмельницької, Луганської та Чернігівської областей такий зв'язок є дуже тісним. Звичайно, окуповані та нещодавно деокуповані території потребуватимуть окремої стратегії відновлення та додаткових інвестицій.

Системне відновлення ґрунтується на цілях та цінностях, закладених у концепції сталого розвитку, в першу чергу екологічної сфери. Це означає пріоритет довгострокового планування і гнучкого реагування на кризові процеси та явища на основі скоординованої діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування і інститутів громадянського суспільства. Відтак, можливо рекомендувати прискорення процесів розробки гнучкої державної політики відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, що орієнтуватиметься як на загрози воєнного часу, так і сприятиме створенню умов для прискореного розвитку потенціалу у повоєнний час з урахуванням пріоритету європейської інтеграції України. Охарактеризуємо екологічні складові моделі моніторингу системної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України через три показники: площа рекреаційних територій на душу населення регіонів (табл. 2.8.), відсоток заповідності території регіонів (табл. 2.9.), відсоток площі громад в регіонах, які не мають об'єктів ПЗФ (табл. 2.10.). Дані таблиць наведено станом на кінець 2021 р.

Таблиця 2.8.

Рейтинг регіонів за часткою рекреаційних земель на душу населення області

Адміністративно-територіальна одиниця	Чисельність населення, тис. осіб	Рекреаційні землі, які використовуються для відпочинку та оздоровлення, тис. га	Частка рекреаційних земель на душу населення, км.кв/ос	Рейтинг області
1	2	3	4	5
Вінницька	1529.1	0.23	0.01	24
Волинська	1027.4	6.02	0.59	1
Дніпропетровська	3142.0	0.69	0.02	18
Донецька	4100.3	1.28	0.03	12
Житомирська	1195.5	0.19	0.02	23
Закарпатська	1250.1	0.33	0.03	16

Продовження табл. 2.8

1	2	3	4	5
Запорізька	1666.5	8.41	0.50	2
Івано-Франківська	1361.1	0.94	0.07	7
Київська	1788.5	1.16	0.07	8
Кіровоградська	920.1	0.28	0.03	13
Луганська	2121.3	3.66	0.17	3
Львівська	2497.8	2.15	0.09	6
Миколаївська	1108.4	0.53	0.05	10
Одеська	2368.1	0.72	0.03	14
Полтавська	1371.5	0.32	0.02	17
Рівненська	1148.5	0.23	0.02	20
Сумська	1053.5	0.18	0.02	22
Тернопільська	1030.6	1.06	0.10	4
Харківська	2633.8	0.74	0.03	15
Херсонська	1016.7	0.95	0.09	5
Хмельницька	1243.8	0.43	0.03	11
Черкаська	1178.3	0.26	0.02	19
Чернівецька	896.6	0.18	0.02	21
Чернігівська	976.7	0.48	0.05	9
Всього:	41554.8	34.46	0.08	–

Джерело: розраховано автором за даними [51]

З табл. 2.8. видно, що найбільшу частку рекреаційних земель мають такі області, як Волинська, Запорізька, Луганська, Тернопільська та Херсонська. Не всі ці регіони, незважаючи на високий рекреаційний потенціал, повністю реалізують його в туристичній сфері. Луганська область, територія якої наразі знаходиться під окупацією, потребуватиме окремої стратегії відновлення після звільнення.

За даними табл. 2.9 можемо зробити висновок, що найвищий відсоток заповідності мають Івано-Франківська, Хмельницька, Закарпатська, Чернівецька та Херсонська області. Також важливо оцінити рівень заповідності з точки зору кількості об'єднаних територіальних громад в регіонах, які не мають жодного об'єкту природно-заповідного фонду.

Згідно узагальнених даних, найменша кількість громад без ПЗФ у Вінницькій та Волинській областях. В кінці рейтингу – території Одеської, Херсонської та Дніпропетровської областей.

Таблиця 2.9.

Рейтинг регіонів за відсотком заповідності територій

Адміністративно-територіальна одиниця	Загальна площа земель, тис. га	Фактична площа ПЗФ, тис. га	% заповідності	Рейтинг
Вінницька	2070.4	60.1	2.27	24
Волинська	1234.2	220.2	10.93	6
Дніпропетровська	2608.0	99.7	3.12	21
Донецька	1759.7	100.4	3.78	18
Житомирська	2226.0	138.3	4.64	15
Закарпатська	483.3	193.3	15.16	3
Запорізька	2138.5	138.2	5.08	13
Івано-Франківська	552.8	222.4	15.97	1
Київська	1916.7	292.4	10.4	7
Кіровоградська	1938.6	100.3	4.08	17
Луганська	1415.3	93.2	3.49	19
Львівська	1149.5	177.9	8.15	10
Миколаївська	1973.2	77.2	3.14	20
Одеська	2370.3	154.4	4.63	16
Полтавська	2109.2	142.8	4.97	14
Рівненська	1544.1	199.5	9.95	8
Сумська	1814.0	178.6	7.49	12
Тернопільська	1020.5	123.3	8.92	9
Харківська	2101.5	748.4	2.38	23
Херсонська	2089.1	319.3	11.22	5
Хмельницька	1615.8	313.1	15.18	2
Черкаська	1644.6	647.5	3.1	22
Чернівецька	425.7	103.6	12.8	4
Чернігівська	2311.8	250.7	7.86	11
Всього:	41972.0	4105.5	6.8	—

Джерело: складено автором за даними [51]

Відповідно, маємо можливість скласти рейтинг областей України за рівнем природного туристично-рекреаційного потенціалу як середнє арифметичне трьох наведених в табл. 2.8–2.10 рейтингових оцінок (рис. 2.13.).

Таблиця 2.10.

Рейтинг регіонів за відсотком ОТГ без об'єктів природно-заповідного фонду

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість ОТГ без ПЗФ	Кількість ОТГ в області	% від загальної кількості ОТГ	Рейтинг
Вінницька	1	63	1.58	1
Волинська	1	54	1.85	1
Дніпропетровська	17	86	19.76	9
Донецька	11	66	16.66	8
Житомирська	11	66	16.66	8
Закарпатська	3	64	4.68	3
Запорізька	4	67	5.97	4
Івано-Франківська	7	56	11.29	6
Київська	10	69	14.49	7
Кіровоградська	7	49	14.28	6
Луганська	2	37	5.4	2
Львівська	5	73	6.84	5
Миколаївська	5	52	9.61	5
Одеська	33	91	36.2	11
Полтавська	3	60	5	3
Рівненська	5	64	7.81	5
Сумська	4	51	7.84	4
Тернопільська	3	55	5.45	3
Харківська	7	56	12.5	6
Херсонська	18	49	36.73	10
Хмельницька	3	60	5	3
Черкаська	4	66	6	4
Чернівецька	5	52	9.61	5
Чернігівська	2	57	3.5	2
Всього:	172	—	11.7	—

Джерело: складено автором за даними [87]

Найвищий рейтинг за екологічною стійкістю має Волинська область, на другому місці – Івано-Франківська, Тернопільська та Хмельницька області, трійку лідерів замикає Запорізька область. Далі слідує група регіонів із середнім рівнем екологічної стійкості – четверте місце посідають Херсонська, Львівська, Закарпатська, Київська та Чернігівська області, на п'ятому місці – Луганська, на шостому – Чернівецька області, сьому сходинку посідає Рівненська та Полтавська області. Найменша екологічна стійкість спостерігається в таких

областях, як Одеська (10 місце), Харківська та Черкаська (11 місце), Дніпропетровська та Вінницька (12 місце) областях.

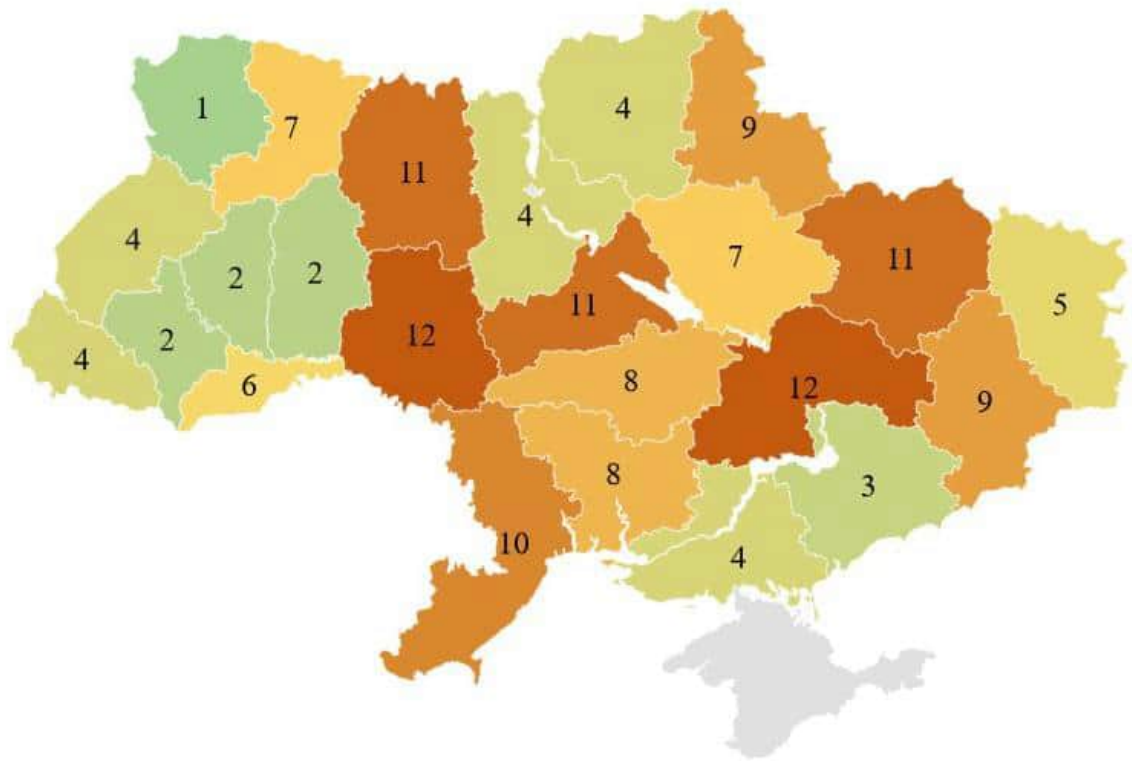

Рис. 2.13. Рейтинг областей України за рівнем екологічної стійкості

Джерело: розраховано автором

Ще однією важливою умовою безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України з урахуванням ринкових умов є спроможність суб'єктів галузі до розвитку, конкуренції і залучення інвестицій. В умовах суттєвого зниження безпекового іміджу України унаслідок російської агресії невід'ємною складовою відновлення туристично-рекреаційного потенціалу має стати державна підтримка суб'єктів туристично-рекреаційної індустрії, що в умовах обмежених бюджетних ресурсів може бути зведена до спрощення і діджиталізації правил і процедур функціонування, сприяння залученню міжнародної технічної допомоги і посиленню міжнародного і внутрішнього безпекового іміджу.

На основі проведеного аналізу та зважаючи на орієнтацію на сталий

системний повоєнний розвиток туристично-рекреаційної сфери України, необхідність комплексного моніторингу впливу системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу держави та її регіонів, наведемо концептуальну модель моніторингу стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України (рис. 2.14.).

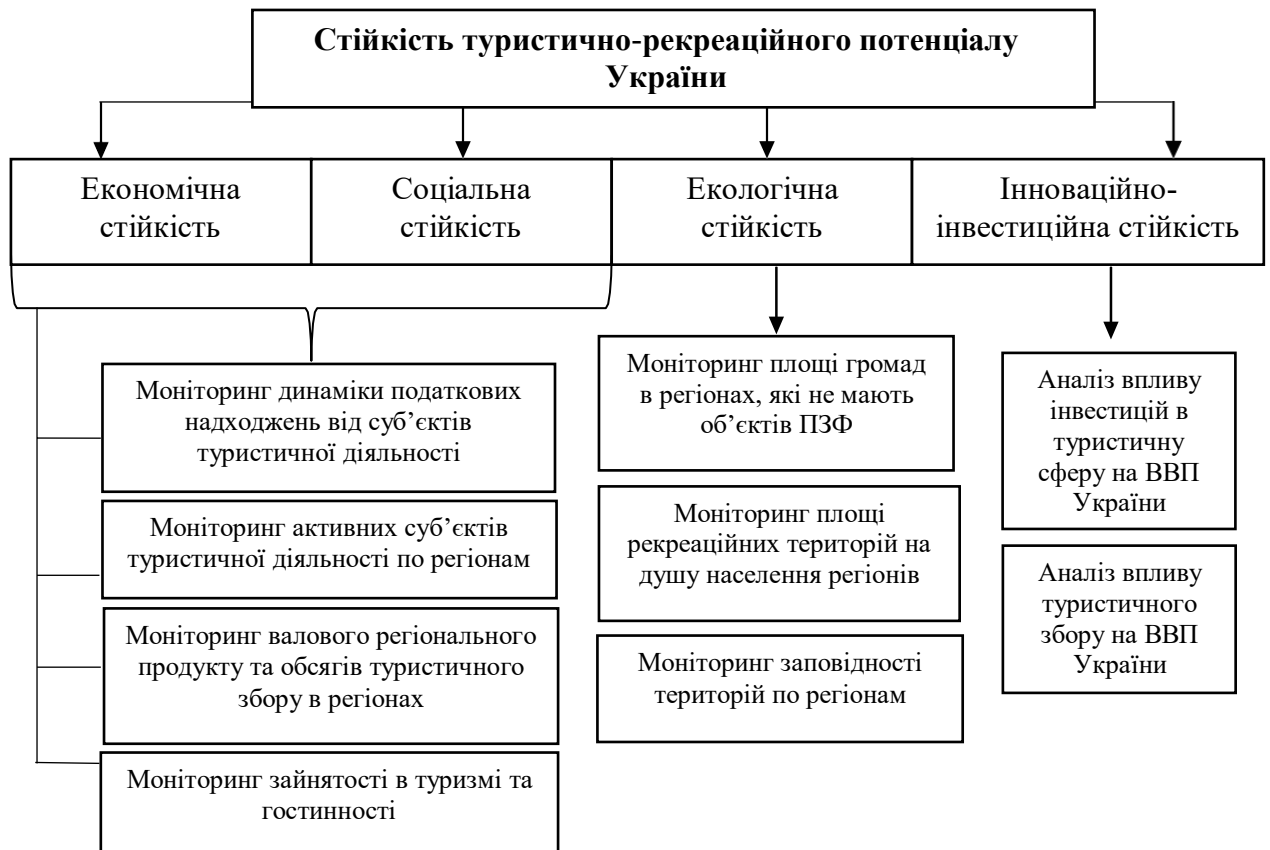

Рис. 2.14. Концептуальна модель моніторингу стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України

Джерело: складено автором

Стойкість туристично-рекреаційного потенціалу України спирається на чотири базові компоненти – економічну, соціальну, екологічну та інноваційно-інвестиційну стійкість, для кожної із яких запропоновано показники для аналізу та моніторингу основних системних загроз.

Для вимірювання стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України пропонується застосувати матрицю визначення рівня стійкості.

Пропонуємо формування матриці рівнів ймовірності невизначеності та

впливу невизначеності на стійкість, розмірністю 3 x 3. Рівні оцінюються як низький, середній та високий.

На рис. 2.15 наведено варіант побудови матриці з рівнями стійкості «високий», «середній» та «низький».

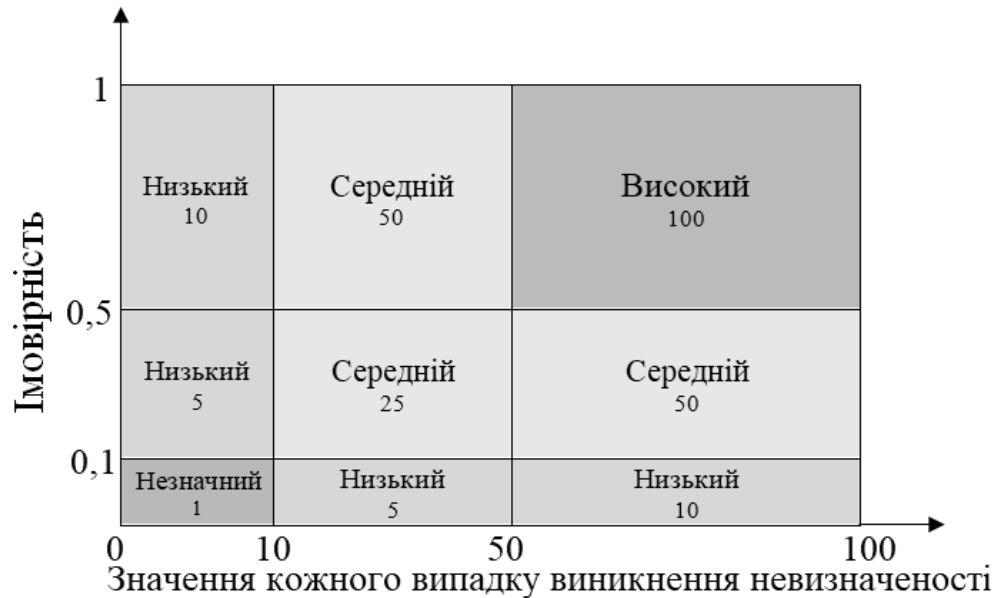

Рис. 2.15. Матриця рівнів стійкості туристично-рекреаційного потенціалу

Джерело: складено автором

Оскільки визначення рівнів стійкості є достатньо суб'єктивним, то можна за аналогією використовувати матриці розміром 4 x 4 (високий, середній, низький, дуже низький) або 5 x 5 (дуже високий, високий, середній, низький, дуже низький).

Обґрунтування пояснюється в термінах ймовірності, присвоєної кожному рівню істинності, значення якого визначається на різних рівнях впливу. Для вибору значень матричної шкали використовується вибірка значень частоти виникнення невизначеностей і відповідної величини наслідків за певний період. Це дозволяє вибирати точки на обраному розмірі матриці, які відповідають рівню стабільності під час будь-якого спостереження. Розмір кроку, необхідний для шкали стабільності, залежить від умови, що діапазон відповідає мінімальному та максимальному рівням стабільності для обраної вибірки значень частоти невизначеності.

Проведемо скоринг факторів впливу на стійкість туристично-рекреаційного потенціалу (табл. 2.8.) для побудови графу імовірності її змін. Загальний результат скорингу розраховується як добуток виставлених оцінок в стовпчиках заповненої таблиці.

Таблиця 2.8.

Скоринг факторів впливу на стійкість туристично-рекреаційного потенціалу

	Економічна стійкість	Соціальна стійкість	Екологічна стійкість	Інноваційно- інвестиційна стійкість
Податкові надходжень від суб'єктів туристичної діяльності	2	2	1	3
Кількість суб'єктів туристичної діяльності	2	1	2	3
Валовий регіональний продукт	3	2	3	3
Туристичний збір в регіонах	3	2	2	2
Зайнятість в туризмі та гостинності	1	3	2	1
Площі громад в регіонах, які не мають об'єктів ПЗФ	1	1	2	1
Площі рекреаційних територій на душу населення	1	2	1	1
Інвестицій в туристичну сферу	3	2	2	3
Результат скорингу	108	96	96	162

Джерело: побудовано автором

Як бачимо з наведено скорингу факторів впливу на стійкість туристично-рекреаційного потенціалу найбільшому впливу підлягає саме інноваційно-інвестиційна стійкість, що базується на аналізі впливу інвестицій в туристичну сферу та туристичного збору на ВВП України.

Граф імовірності (P_i) покращення інноваційно-інвестиційної стійкості (рис. 2.16.) унаочнює ймовірнісно-математичної моделі прийняття рішень щодо залучення інвестицій.

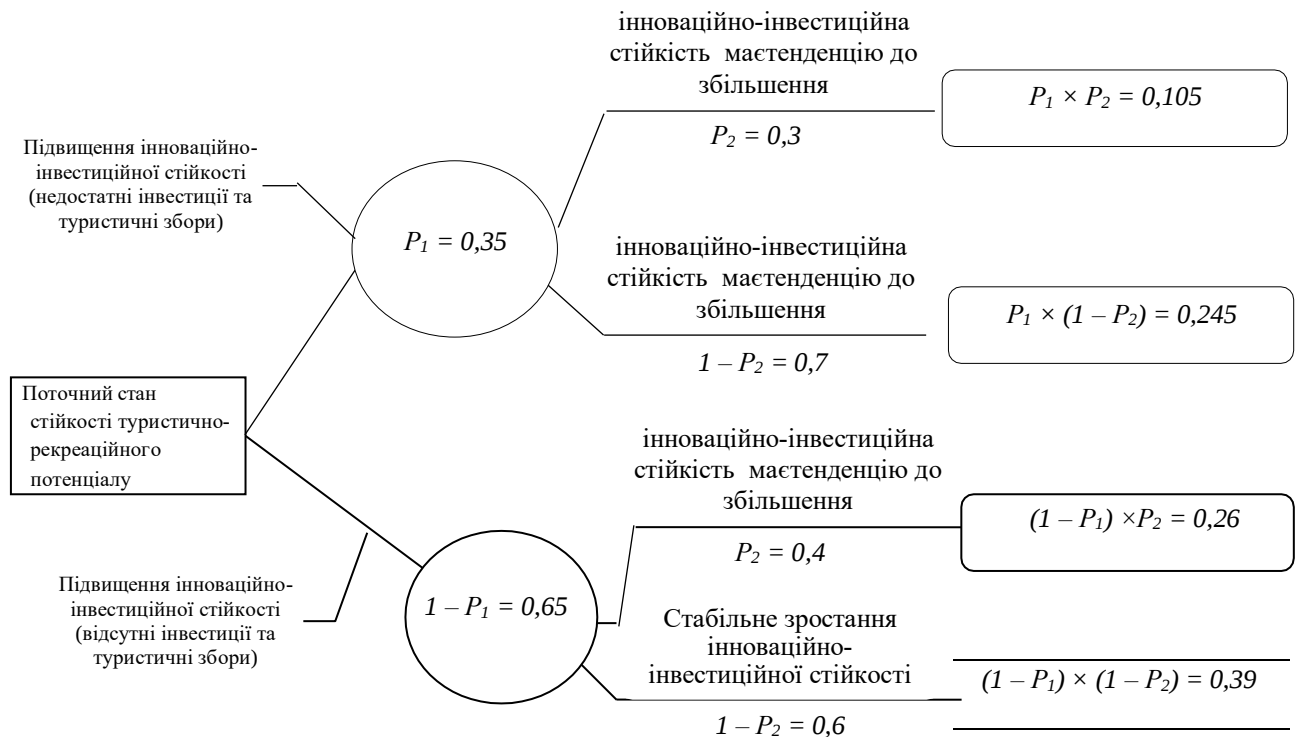

Рис. 2.16. Граф імовірності підвищення інноваційно-інвестиційної стійкості

На основі проведеного аналізу соціально-економічної та екологічної стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України та її регіонів, ми пропонуємо комплекс заходів для поступового відновлення туристичного сектору. Ці заходи розділені на п'ять блоків або розділів, які взаємопов'язані між собою та доповнюють один одного за своєю ефективністю:

- 1) фінансова підтримка;
- 2) регіональна оптимізація туристичних потоків (транспортна логістика);
- 3) секторальна оптимізація (кластерні ініціативи);
- 4) покращення маркетингу шляхом створення Національної організації туристичного маркетингу та її дочірніх підприємств;
- 5) секторальний (типологічний) розвиток туризму в Україні.

На практиці ці теоретичні блоки часто проникають один в одного і їх важко відокремити, але аналіз кожного з них дозволяє проводити міждисциплінарні дослідження, особливо з метою отримання синергетичного ефекту від кожного з них.

За два роки існування туристичних підприємств періоду COVID-19 багато з них вичерпали свої заощадження, деякі вже були в кредитних позиках, тому більшу роль ми відводимо насамперед фінансовій підтримці.

Як фінансові можливості держави, так і спроможність населення сплачувати абонентську плату в майбутньому будуть обмежені. Це накладає серйозні обмеження на варіанти державного або приватного фінансування, тому міжнародна підтримка має бути зосереджена на грантах з різних джерел:

1. «Фонд реконструкції України» ЄС, який надає гранти та кредити на реконструкцію; фінансується ЄС та його державами-членами.

2. «Рахунок України» МВФ – це можливість для отримання грантів і кредитів від держав-членів МВФ та їхніх офіційних і міжурядових установ і організацій для забезпечення платіжного балансу України та бюджетних потреб.

3. Рамкова програма ЄБРР «Стійкість та засоби до існування» з бюджетом 2 млрд. євро, яка зосереджена на відстрочках платежів, реструктуризації боргу та екстреному кредитуванні ліквідності для України.

4. Мультидонорський механізм під керівництвом Світового банку для покриття ключових державних витрат, таких як державні зарплати, який вже отримав 1,5 мільярда доларів США у вигляді змішаного пільгового та комерційного фінансування [155].

Україна може використовувати досвід інших розвинених держав, які пережили національні катастрофи, і оновити свої плани дій на випадок надзвичайних ситуацій на майбутнє. Такими прикладами є подолання наслідків землетрусу у Новій Зеландії в 2010-2011 роках, відновлення після катаклізмів в Японії, Італії, Мексиці та США.

Транспортна логістика в найближчий період буде залежати від реконструкції транспортних шляхів, аеропортів і мостів, а також від стану навколишнього середовища. Інтенсивні бомбардування призвели до забруднення води і ґрунту токсичними речовинами в багатьох районах, що становить серйозну загрозу для здоров'я населення. Оскільки багато з цих проблем можна охарактеризувати як транскордонні, їхній вплив відчувається не

лише в Україні, але й за її межами. Витрати, яких зазнає економіка через відсутність інфраструктури, також впливають на туристичний сектор, і тому бажано терміново розпочати програму з інституціоналізації реконструкції інфраструктури. Європейська Комісія (ЄК) запропонувала створити нову спільну інституцію – Українську платформу реконструкції, якою спільно керуватимуть ЄК та українська влада, як це було запропоновано Центром досліджень економічної політики (ЦЕПР) [120]. Однак ця платформа може бути не єдиною, враховуючи різні інтереси інвесторів. Очікується, що Українська платформа реструктуризації координуватиме стратегічний план реструктуризації під назвою *Rebuild Ukraine*, який включатиме іноземне фінансування. План буде розроблений і належатиме новоствореній Національній раді реформ України. Очікується, що Європейський Союз та інші партнери нададуть підтримку для забезпечення максимальної ефективності плану. Платформа планує сприяти налагодженню партнерських відносин між окремими регіонами Європейського Союзу та українськими регіонами і містами з метою прискорення відновлення [155].

Секторальна оптимізація туристичної діяльності здійснюється ще з довоєнного періоду і повинна продовжуватися. Вона сприятиме створенню бізнес-кластерів за допомогою ефективних інформаційних мереж та інфраструктури. Добре продумана політика розвитку кластерів може заохотити бізнес до спільної роботи над розробкою інтегрованих проєктів, підтримати співпрацю між галуззю і наукою та посилити міжгалузеву співпрацю. Довоєнні туристичні кластери у Львові та інших містах України продемонстрували переваги такої співпраці. Там, де прямі іноземні інвестори беруть участь у таких кластерах, вони, ймовірно, будуть більш охоче співпрацювати з іншими місцевими підприємствами та організаціями.

Ще одним важливим завданням повинно стати створення національної туристичної маркетингової організації та її дочірніх підприємств. Для пожвавлення туристичної галузі необхідно розглядати туризм як комплексний продукт і розробити систему маркетингових інструментів для стимулювання

продажів. Ці інструменти можуть бути надані лише маркетинговими агентствами, які називаються організаціями з маркетингу дестинацій (DMO) [46]. Ще до початку конфлікту ДАРТ ініціювало процес створення комісії з підготовки створення Національної туристичної організації (НТО), яка має удосконалити нормативно-правову базу туризму в Україні, а також розробити положення про організаційно-правові форми ОМД та НТО [52]. Наразі триває підготовча робота з обрання представників від дев'яти регіонів України до складу Комісії, а також триває процес обрання представників від інших регіонів. До складу Комісії буде обрано лише по одному представнику від кожного регіону. В рамках своїх обов'язків представники будуть підтримувати зв'язок з органами державної влади та представниками компаній у своїх регіонах.

Європейська туристична комісія (ЄТК), найвпливовіша міжнародна організація у сфері туристичного маркетингу, висловила свою солідарність з Україною, запросивши Українське агентство розвитку туризму стати її вільним членом на три роки. Відповідне рішення було прийнято Словенською туристичною радою на 103-й Генеральній асамблеї, що відбулася в Люблянні 18-20 травня 2022 року. У Генеральній асамблеї взяли участь керівники національних туристичних організацій (НТО) з усієї Європи та асоційовані члени ЕТС з приватного сектору; представниця ДАРТ Мар'яна Олесків була присутня на Генеральній асамблеї дистанційно в якості почесного гостя. Членство України в організації надає їй доступ до всіх ресурсів та дослідницьких даних. Завдяки цьому членству ДАРТ матиме більше можливостей для розробки стратегії відновлення туристичного сектору України після закінчення війни [132].

Основоположним принципом діяльності ЄТК є сприяння подорожам як каталізатору миру, взаєморозуміння та поваги, а підтримка українського туризму відповідає поточній місії ЄТК, яка полягає у зміцненні та просуванні Європи як міжнародного туристичного напрямку шляхом співпраці.

Галузевий (видовий) розвиток українського туризму буде залежати від початкових етапів реструктуризації туристичної діяльності, але в цілому він буде продовженням сучасної тенденції до екологізації та гуманізації туризму.

Основними напрямками екологічного туризму є рекреаційний пішохідний туризм, сплави по річках, скелелазіння та спелеотури. Гуманізація туризму передбачає розвиток рекреаційного туризму, який покращує загальний рівень здоров'я та культури. Тому в дослідженні ми за допомогою багатовимірного аналізу визначили оздоровчо-рекреаційний сектор як пріоритетний, оскільки на даному етапі людство віддає перевагу профілактиці захворювань. В Україні, особливо в Івано-Франківській та Закарпатській областях, цей вид туризму має значний ресурсний потенціал, але інфраструктура залишається застарілою і не відповідає міжнародним стандартам. Реконструкція санаторно-курортних комплексів за рахунок міжнародних субсидій дозволить їм обслуговувати споживачів на найвищому рівні. Наразі першими споживачами є військові та постраждалі від бойових дій в Україні, а в подальшому, після формування всіх інших етапів відновлення туризму, продовжиться потік туристів з-за кордону [41].

Також перспективними є інноваційні види туризму, такі як темний туризм, особливо туризм до місць бойових дій, і такий підвид як некрополь-туризм, що вшановує пам'ять героїв, які загинули на війні. Всі ці види туризму будуть доповнені гастрономічним туризмом, адже кожен регіон України має власний рецепт однієї і тієї ж страви, яка має різні смакові відтінки в залежності від регіону походження. Для поживлення туризму слід використовувати величезні наявні ресурси регіону, а національні маркетингові агенції повинні забезпечити потужну зовнішню промоцію.

Висновки до розділу 2

У другому розділі здійснено аналіз змін туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. У процесі дослідження зроблено наступні висновки:

1. Проведені дослідження показують, що з вересня 2021 р. до січня 2022 р. у міжнародному туризмі посилився вплив таких факторів, як швидке

впровадження вакцинації, масштабне зняття обмежень на поїздки, координовані дії держав за протоколами поїздок, використання цифрових технологій для підвищення безпеки мобільності. Стосовно прогнозів щодо повернення міжнародного туризму до допандемічного рівня 2019 року, по регіонах світу простежується чіткий тренд на перенесення термінів відновлення на 2024 рік і пізніше. Виявлені тенденції не суперечать логіці розвитку пандемії та адаптації світової спільноти до нових реалій.

2. Повномасштабне вторгнення спричинило значні руйнування туристичної інфраструктури, втрату іноземних туристів та заборону на використання повітряного простору. Проте туризм продовжує функціонувати, але з певними особливостями, зумовленими ситуацією в Україні. Відбувається створення туристичних маршрутів з урахуванням наявності бомбосховищ, планування туристичних поїздок відповідно до комендантської години, дотримання заборон, прогулянок та екскурсій поблизу важливих або військових об'єктів, враховуються обмеження на організацію масштабних заходів, відвідування лісів, водойм та гірських стежок у певних регіонах України тощо.

3. Зважаючи на орієнтацію на сталий системний повоєнний розвиток туристично-рекреаційної сфери України, доведено необхідність комплексного моніторингу стійкості до системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу України та її регіонів. Запропоновано модель моніторингу стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України, яка спирається на чотири базові компоненти – економічну, соціальну, екологічну та інноваційно-інвестиційну стійкості, для кожної із яких виокремлено показники для моніторингу.

4. Для характеристики соціальної та економічної компонент стійкості туристично-рекреаційного потенціалу запропоновані наступні показники: показники динаміки податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності; кількість активних суб'єктів туристичної діяльності по регіонах; структура зайнятості в туризмі та гостинності; залежність обсягів валового регіонального продукту та обсягів туристичного збору в регіонах України.

5. Визначено, що у 21 із 24 проаналізованих регіонів спостерігається тісна та дуже тісна пряма регресійна залежність між обсягами валового регіонального продукту та туристичним збором. Для Львівської, Тернопільської та Херсонської областей досліджувана регресійна залежність є статистично незначущою.

6. Охарактеризовано екологічну компоненту стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України через три показники: площу рекреаційних територій на душу населення регіонів, відсоток заповідності території регіонів, відсоток площі громад в регіонах, які не мають об'єктів ПЗФ. На основі узагальнених коефіцієнтів здійснено рейтингування областей України за рівнем природного туристично-рекреаційного потенціалу.

7. Визначено, що найвищий рейтинг за рівнем екологічної стійкості мають Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та Запорізька області. Середнім рівнем екологічної стійкості характеризуються Херсонська, Львівська, Закарпатська, Київська та Чернігівська області. Найменша екологічна стійкість спостерігається в таких областях, як Одеська, Харківська, Черкаська, Дніпропетровська та Вінницька.

8. На основі аналізу соціально-економічної та екологічної стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України та її регіонів, запропоновано заходи для поступового відновлення туристичного сектору, які розподілені на п'ять блоків: фінансова підтримка; регіональна оптимізація туристичних потоків; секторальна оптимізація (кластерні ініціативи); покращення маркетингу шляхом створення Національної організації туристичного маркетингу та її дочірніх підприємств; типологічний розвиток туризму в Україні.

РОЗДІЛ 3

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ У ПОСТКОВІДНИЙ ТА ПОСТВІЙСЬКОВИЙ ПЕРІОДИ

3.1. Система інноваційно-інвестиційних заходів економічної стратегії для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України

Як було представлено в попередніх розділах дослідження, сектор туризму та рекреації є одним з основних секторів економічної діяльності, який позитивно впливає на економічне зростання держави та зайнятість населення. Саме цей сектор сприяє розвитку культурної та соціальної сфери, покращує фізичне та психічне здоров'я населення та забезпечує довгостроковий сталий розвиток держави. Україна є привабливою державою для іноземних туристів завдяки своєму географічному розташуванню, рекреаційному та туристичному потенціалу. Наявність такого потенціалу не є вирішальним фактором для ефективності та розвитку держави, але за умови належних інновацій та інвестицій він стане незаперечною перевагою для України.

Добре розроблена економічна стратегія є передумовою успішного інвестування в будь-який регіон. Привабливість регіону для інвесторів залежить від того, наскільки стратегічні вектори розвитку сприяють створенню сприятливого політичного, економічного, екологічного та інвестиційного середовища. Більше того, враховуючи ці факти, стає зрозуміло, що розробка стратегії залучення інвестицій в регіон може також сприяти стимулюванню інвестиційної діяльності та задоволенню потреб усіх секторів суспільства, що функціонують в регіоні, тобто уряду, місцевих громад, бізнесу та інвесторів [154].

Впровадження екологічно та економічно ефективних інновацій у туристично-рекреаційній сфері сприятиме раціональному використанню природних ресурсів, мінімізації забруднення навколишнього середовища та

підвищенню конкурентоспроможності підприємств. Тому для сталого розвитку туристично-рекреаційного сектору України та розвитку архітектурної, культурної та природної спадщини як у міській, так і в сільській місцевості необхідна відповідна інноваційна та інвестиційна підтримка.

Михайліченко Г.І. розглядає інновації в туризмі як відкриття, розробку та вдосконалення нових процесів і продуктів, а також створення нових організаційних структур і процедур та виділяє п'ять категорій інноваційних змін [47, с. 5].

Ткачук Л.М. та Сайчук В.С. до конкретних напрямів інноваційно-інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері відносять модернізацію матеріально-технічної бази галузі, підвищення ефективності управління туризмом, використання сучасних методів розвитку та новітніх технологій у сфері туристичних послуг, посилення процесу переорієнтації туризму, оновлення номенклатури видів туризму [91, с. 33].

Саркісян Г.О. вважає, що саме налагодження співпраці між науковцями та адміністрацією туристичних підприємств щодо визначення цілей, формування ефективної політики підвищення кадрового потенціалу та процесу практичного запровадження інновацій сприятиме отриманню позитивного ефекту від інновацій в туризмі [82, с. 348].

Автор пропонує визначити технологічні, організаційні та соціальні інновації в туристично-рекреаційній сфері як інновації, спрямовані на відновлення потенціалу туризму та рекреації. Ці інновації пов'язані з модернізацією готелів, використанням новітніх інноваційних технологій та впровадженням новітніх методів управління, що в повній мірі відповідають цілям сталого розвитку.

Сучасні виклики пандемії та війни, а також стрімкі техніко-технологічні скачки визначають технологічні інновації у туристично-рекреаційній сфері, зокрема в контексті діджиталізації діяльності суб'єктів туристично-рекреаційної сфери, омніканальності маркетингу, його цифровізації, розвиток новітніх форм туризму (до прикладу віртуальний туризм) тощо.

Соціальні інновації в контексті реалізації концепції сталого розвитку стосуються екологічної освіти, культурної та історичної сфер, підвищення соціальної активності та відповідальності, зміни соціальних відносин загалом в туристично-рекреаційній сфері.

Відповідно, організаційні інновації посилюють екологічну складову шляхом підвищення інтересу до екологічного підприємництва, органічного/екологічного маркетингу, впровадження міжнародних стандартів екологічного менеджменту, нових форм організації господарювання суб'єктами туристично-рекреаційної сфери тощо.

Мартієнко А.І. та Бондаренко С.А. до критеріїв екологічної інноваційності відносять використання науково-технічних досягнень для вирішення проблем забезпечення різними джерелами енергії, екологічно чистими продуктами харчування, сучасними матеріалами та ресурсозберігаючими технологіями; застосування інновацій у галузях промисловості, сільського господарства, туризму, освіти та медицини; обмін інноваціями в умовах ринкового ринку [44].

Для того, щоб впроваджувати інновації для сталого розвитку туристично-рекреаційної сфери, необхідно створити дієвий та ефективний механізм інноваційного розвитку. Цей механізм включає конкурентоспроможність туристичного продукту, рівень соціально-економічного розвитку регіонів України, організаційно-економічні інструменти підвищення якості життя населення, принципи формування інноваційно-інвестиційної політики та стратегії.

Вважаємо, що реалізація комплексу техніко-технологічних, організаційно-управлінських, економічних та соціально-психологічних заходів сприяє зміцненню конкурентоспроможності підприємств туристично-рекреаційної сфери України, збереженню та відтворенню природно-ресурсного, історико-культурного потенціалу та економічному зростанню регіонів України.

Техніко-технологічні заходи включають впровадження технологічних інновацій у туристично-рекреаційну сферу, використання іноземного досвіду, підтримку туристичних підприємств у розвитку сучасних технологій та

посилення міжнародного науково-технічного співробітництва між організаціями туристичного сектору.

Організаційні заходи з підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності у створенні економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу включають створення сприятливого бізнес-середовища в туристично-рекреаційній сфері, впровадження інноваційних систем управління для забезпечення належного рівня екологічної безпеки в регіоні, проведення екологічної експертизи інноваційних проектів у туристично-рекреаційній сфері та розвиток туристичної інфраструктури в регіоні.

Комплекс інноваційно-інвестиційно-підкріплених управлінських заходів, спрямованих на формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, включає комплекс методів та інструментів удосконалення дизайну організаційної структури управління туристичним комплексом на засадах сталого розвитку.

Комплекс економічних заходів, спрямованих на підтримку інноваційно-інвестиційної діяльності при формуванні економічної стратегії відродження туристично-рекреаційного потенціалу, включає надання цільових субсидій з боку держави для стимулювання розвитку туристичної галузі, збільшення внутрішніх та зовнішніх інвестицій у розвиток туристично-рекреаційної сфери та раціональний розподіл бюджетних видатків, визначення оптимального рівня оподаткування для суб'єктів туристичної діяльності.

Соціально-психологічні заходи передбачають створення сприятливих умов для відновлення фізичного та психоемоційного стану населення та створення системи екологічної освіти як основи для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України.

Павлова О. та Павлов К. зазначають, що інноваційно-інвестиційна модель забезпечує зростання науково-технічного та людського потенціалу, підвищує конкурентоспроможність регіону на внутрішньому та зовнішньому ринках, вирішує проблему наповнення бюджету за рахунок об'єднання різних ресурсів

регіону: інтелектуальних, фінансових, організаційно-управлінських [57; 58]. Вважаємо, що в основі цього лежить укладання цілеспрямованих угод.

Метою забезпечення інноваційної та інвестиційної підтримки економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу можливе за умови формування дієвих національної та регіональної наукової, технологічної, соціально-економічної та екологічної політики стимулювання інновацій та залучення інвестиції. Тому візуалізація концептуальної моделі інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу може бути презентована у вигляді візуалізованому на рис. 3.1.

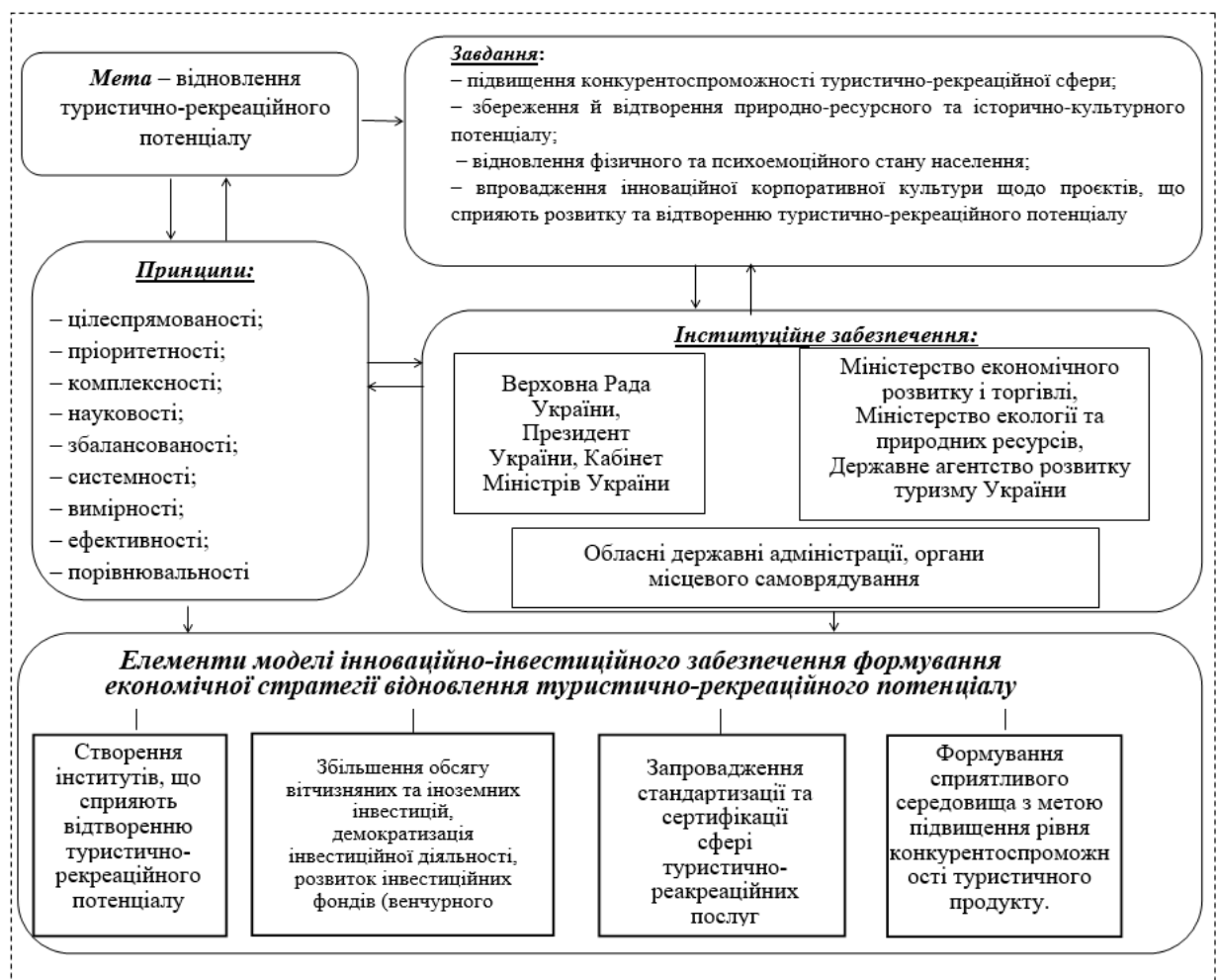

Рис. 3.1. Концептуальна модель інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу

Джерело: вдосконалено автором на основі [108, с. 422].

Суб'єкти туристично-рекреаційного сектору є елементами системи інноваційно-інвестиційного забезпечення створення економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу. Вони взаємодіють і пов'язані з постачальниками, фінансовими установами, регіональними інституціями, державними установами та організаціями, що підтримують інноваційний розвиток туризму.

Тому пропонується розглядати інноваційно-інвестиційне забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу як сукупність сприятливих умов, ресурсів і заходів, необхідних для реалізації інноваційних процесів у туристично-рекреаційній сфері. Основними проблемними аспектами розробки та реалізації такої стратегії в післявоєнний період вважаємо:

- поживлення реалізації національної політики у туристично-рекреаційній сфері, в т.ч. і покращення інвестиційного клімату;
- впровадження ефективної моделі координування та захисту інтересів туристичних організацій;
- підвищення ролі органів державної влади у визначенні засад розвитку туризму;
- удосконалення існуючої взаємодії між органами державної влади, громадськими організаціями, бізнес-структурами та науковими установами, а також запровадження нових механізмів їх взаємодії;
- ефективне використання лікувально-рекреаційних та природних ресурсів для розвитку туристично-рекреаційних територій;
- створення умов ринкової рівноваги для всіх туристичних та рекреаційних організацій, покращення поточної ситуації з бухгалтерським обліком та посилення нагляду за цим сектором.

Результати стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу включають:

- формування безпеки туристично-рекреаційного потенціалу;

- оптимізацію довгострокової норми прибутковості туристичних та рекреаційних проєктів та максимізацію прибутку на інвестиції;
- задоволення потреб туристів;
- підвищення конкурентоспроможності туристично-рекреаційної галузі.

Стратегія відновлення туристично-рекреаційного потенціалу передбачає п'ять основних етапів: фаза підготовки, діагностична фаза, фаза аналізу варіантів стратегії розвитку, фаза реалізації стратегії та фаза управління через контроль за реалізацією стратегії (рис. 3.2).

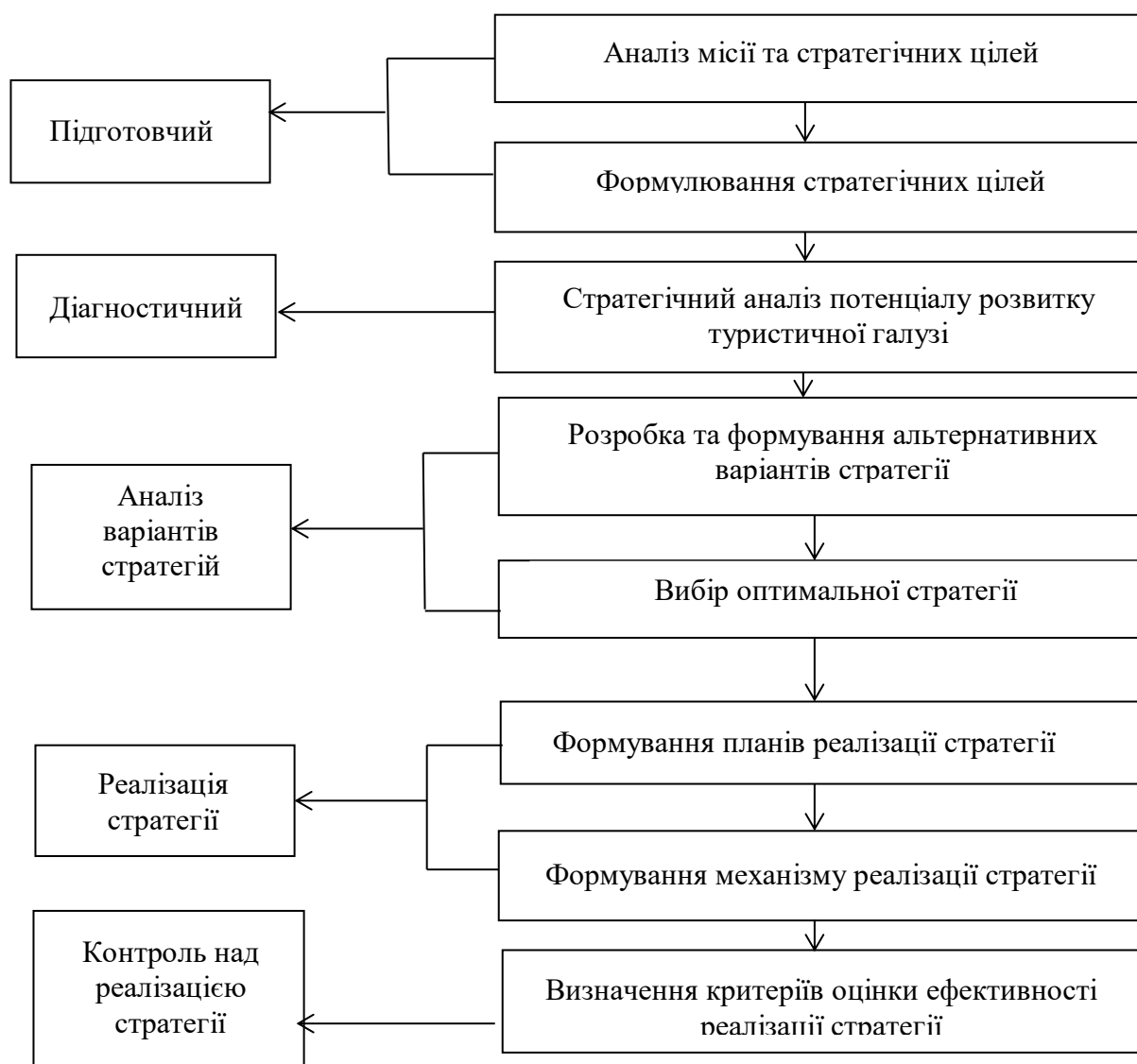

Рис. 3.2. Етапи формування стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України

Джерело: складено автором

Першим етапом формування стратегії є визначення місії, мети та основні аспекти відновлення туристично-рекреаційного потенціалу.

Другим етапом формулювання стратегії є діагностичний етап, який визначає місію, цілі, завдання та вибір стратегії. Цей етап повинен включати стратегічний аналіз потенціалу розвитку туристичного сектору, макро- та мікросередовища, оцінку поточної ситуації, факторів розвитку сектору та конкурентних переваг.

Третій етап передбачає розробку та формулювання альтернатив, моделювання та оцінку потенціалу реалізації стратегії в секторі туризму та рекреації, а також вибір альтернативних варіантів стратегії, які найкраще відповідають загальному розвитку туристичної галузі. Четвертий етап передбачає реалізацію стратегії відповідно до програми конкретних заходів, тобто Плану розвитку туристичного сектору, формування бюджету, підготовку середньострокового та короткострокового плану реалізації стратегії та досягнення цілей стратегії відповідно до затверджених індикаторів.

П'ятий етап розробки стратегії передбачає безперервний від початку розробки моніторинг її реалізації з використанням критеріїв оцінки розробки стратегії. На цьому етапі результати реалізації стратегії порівнюються з поставленими цілями, проводиться подальший аналіз ефективності стратегії та на основі зворотного зв'язку здійснюється моніторинг її реалізації.

Цілі реалізації стратегії відродження туристично-рекреаційного потенціалу повоєнної України оцінюються наступним чином:

- збільшення частки туризму у валовому внутрішньому продукті регіону;
- створення умов для розвитку окремих регіонів;
- своєчасне та комплексне вирішення проблем;
- охорона навколишнього середовища;
- збереження та відновлення природних ресурсів;
- відродження національної культури та традиційних ремесел;
- відновлення історичних пам'яток;

- підвищення ефективності державної політики у сфері туризму та рекреації;
- реалізація державних та місцевих програм розвитку туристичної галузі;
- розвиток міжнародного співробітництва та інтеграція в європейський туристично-рекреаційний сектор;
- збільшення обсягів іноземних інвестицій в туристично-рекреаційну галузь.

Слід мати на увазі, що при виборі стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу необхідно враховувати регіональні особливості туристично-рекреаційного сектору. Тому слід розробляти стратегії, які одночасно сприятимуть соціально-економічному розвитку регіону та підвищенню регіональної конкурентоспроможності стейкхолдерів туристичного сектору в довгостроковій перспективі.

Крім того, стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу повинні гармонійно доповнювати регіональні та загальнодержавні стратегії соціально-економічного розвитку і сприяти вирішенню пріоритетних соціально-економічних завдань, таких як зміцнення науково-технічного потенціалу, формування інвестиційного клімату, забезпечення економічної стабільності держави та підвищення якості життя населення.

3.2. Моделювання інноваційно-інвестиційного забезпечення відновлення туристично-рекреаційного потенціалу

Необхідність реалізації Стратегії сталого розвитку України до 2030 року підвищила актуальність наукових досліджень шляхів вирішення проблем створення моделі інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України.

Для розробки моделі інноваційно-інвестиційного забезпечення створення стратегії відновлення екологічнобезпечного туризму та рекреації вважаємо за

доцільне використання показників моніторингу туристично-рекреаційного потенціалу. Застосування цієї моделі із використанням соціально-економічного, інноваційно-інвестиційного, природно-екологічного, культурно-історичного та інфраструктурного потенціалів дозволить оцінити чинники впливу на конкурентноспроможність всієї туристично-рекреаційної сфери країни. Основна мета моделі є підвищення конкурентноспроможності сектору.

Кореляційно-регресійна модель інноваційно-інвестиційної діяльності сприяє створенню економічних стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України.

Пропонуємо дослідити ефективність туристично-рекреаційної діяльності України за допомогою регресійного аналізу та моделі Scatter Plot. Ця модель дасть змогу дослідити як впливають на ВВП України туристичний збір та сукупні інвестиції. Регресійний аналіз використовується для відображення стану зв'язку між економічними показниками, що досліджуються.

Для цього будують графік у прямокутній системі координат, по осі ординат позначають значення результативної ознаки y , а по осі абсцис – значення факторної ознаки x . Сукупність точок результативного та факторного ознак є кореляційним полем. Зважаючи на кореляційне поле, висувають гіпотезу про те, який зв'язок між усіма можливими значеннями x і y [14, с. 68].

Для аналізу використовуємо річні дані з 2016 по 2022 рр. Державної служби статистики України, Державного агентства розвитку туризму, МВФ та Національного антикорупційного бюро.

Спочатку розглянемо динаміку досліджуваних показників та визначимо їх тенденцію за допомогою побудови трендів у Excel (рис. 3.3).

З рисунку 3.3 видно, що тренди та тенденції досліджуваних показників описані найкраще поліномами другого та третього степенів.

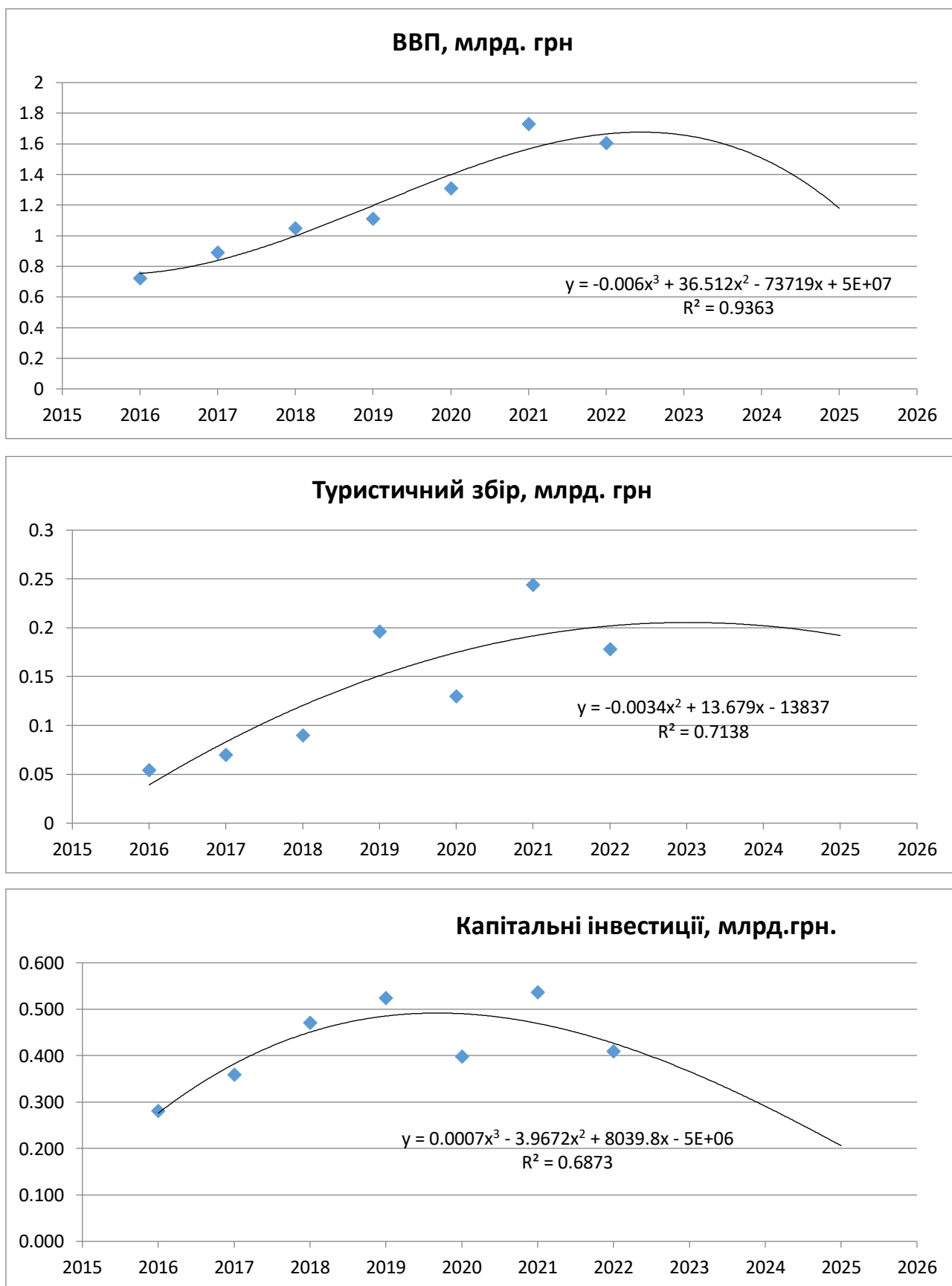

Рис. 3.3. Тренди 2016–2022рр. та тенденції 2023–2026 рр. (прогноз) зміни ВВП, туристичного збору та капітальних інвестицій за роки

Джерело: складено автором

Вплив туристичного збору та капітальних інвестицій на ВВП України представлені поліномами четвертого степеня і наведено відповідно на рис. 3.4 та 3.5.

Коефіцієнт детермінації моделі ВВП / туристичний збір підтверджує її адекватність, оскільки $R^2 = 0,8759$ (рис. 3.4), тобто в 87,6% випадків зміни туристичного збору та $R^2 = 0,954$ (рис. 3.5), тобто в 95,4% випадків зміни розміру капітальних інвестицій призводять до зміни ВВП. Іншими словами – R^2 свідчить про тісний зв'язок між показниками. Таким чином, у досліджуваній ситуації, майже 88% загальної варіабельності ВВП пояснюється зміною туристичного збору, тоді як 95% пояснюється зміною інвестицій. Відтак можна стверджувати, що зростання і туристичного збору, і інвестицій значною мірою покращує ВВП держави.

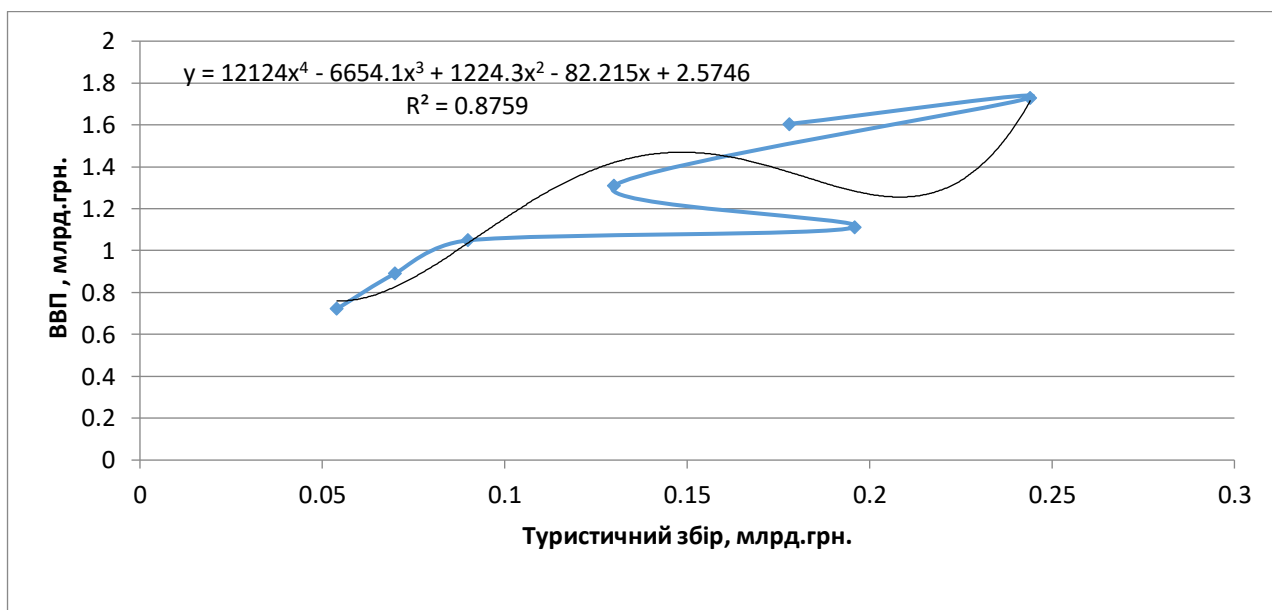

Рис. 3.4. Вплив туристичного збору на ВВП України

Джерело: складено автором

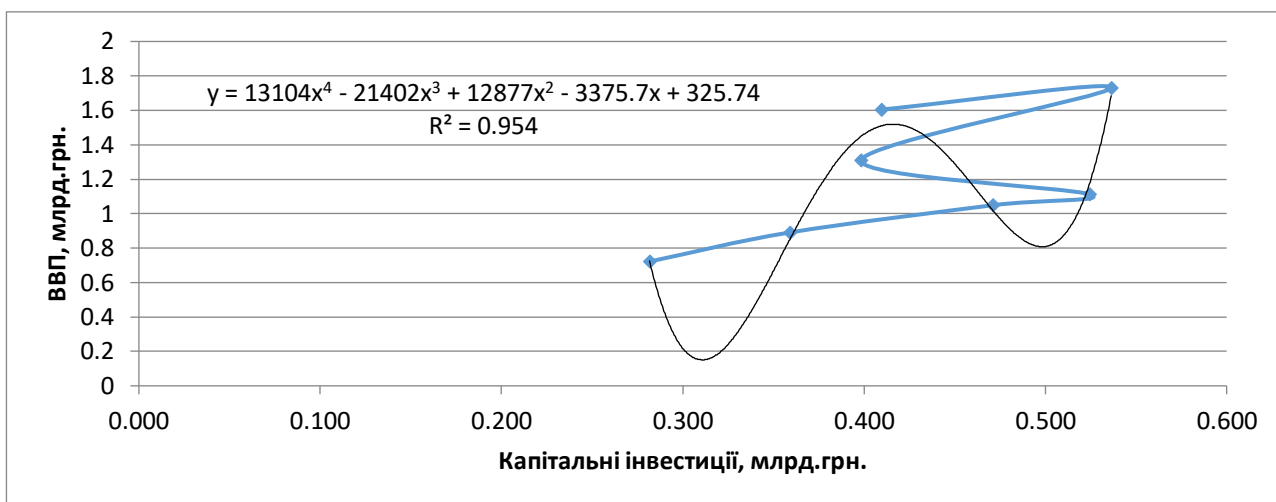

Рис. 3.5. Вплив капітальних інвестицій на ВВП України

Джерело: складено автором

Оскільки між досліджуваним показником та факторами спостерігається поліноміальна залежність, то для побудови економетричної моделі доцільно застосувати двофакторну регресію Кобба-Дугласа. Серед мультиплікативних моделей вона найпоширеніша та найбільш об'єктивно відображає процес розвитку соціально-економічних систем, без безпосереднього впливу суб'єктивного фактору, тобто, досліджується природа самих процесів розвитку.

Будемо вважати, що функція неперервна і двічі диференційована. Для з'ясування форми регресійного зв'язку висунемо наступні припущення (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Висунуті гіпотези для побудови мультиплікативної моделі

№ п/п	Суть гіпотези	Математичний вираз
1	2	3
1.	ВВП Y взагалі залежить від двох факторів: туристичного збору X_1 , та капітальних інвестицій X_2 .	$Y = F(X_1, X_2)$,
2.	Зростання одного із факторів X_1 , або X_2 (за умови незмінності інших компонентів), зумовлює зростання ВВП. Зміну обсягу ВВП за таких умов можна розрахувати як частинну похідну по цьому фактору	$\frac{\partial F}{\partial X_1} > 0; \frac{\partial F}{\partial X_2} > 0$.
3.	Приріст окремих показників (туристичного збору чи капітальних інвестицій) відбувається швидше, ніж приріст ВВП. Таким чином, приріст кожного із факторів спричиняє зростання ВВП менше, ніж на одиницю.	

Продовження табл. 3.1.

4.	Функція $F(X_1, X_2)$ є однорідною функцією відносно факторів X_1, X_2 . Показник однорідності a . Якщо значення факторів X_1, X_2 одночасно збільшаться у λ разів (будь-яке стає число), то значення ВВП збільшиться у λ^a разів.	$F(\lambda X_1, \lambda X_2) = \lambda^a F(X_1, X_2)$
----	---	---

Приведені у табл. 3.2 гіпотези дозволяють сформулювати рівняння виробничої функції Кобба-Дугласа (формула 3.1), що може бути представлена у вигляді площини в тривимірному просторі, координати якої X_1, X_2 та Y :

$$Y = a_0 * X_1^{a_1} * X_2^{a_2} \quad (3.1)$$

Для визначення параметрів лінії регресії виконаємо логарифмування та заміну величин:

$$\ln Y = \ln a_0 + a_1 \ln X_1 + a_2 \ln X_2, \quad (3.2)$$

$$a_{01} = \ln a_0, Y_1 = \ln Y, Z_1 = \ln X_1, Z_2 = \ln X_2 \quad (3.3)$$

В результаті отримаємо лінійну модель наступного вигляду:

$$Y_1 = a_{01} + a_1 Z_1 + a_2 Z_2 \quad (3.4)$$

Розрахунок коефіцієнтів a_{01}, a_1, a_2 було виконано в MS Excel (табл. 3.2).

За результатами розрахунків:

$$a_1 = 5,488;$$

$$a_2 = 0,99;$$

$$a_0 = 2,387.$$

Таблиця 3.2.

Розрахункова таблиця параметрів виробничої функції Кобба-Дугласа

Рік	Y	X ₁	X ₂	Y ₁ =ln(Y)	Z ₁ =ln(X ₁)	Z ₂ =ln(X ₂)	Y _{1r}	Y _r =exp(Y _{1r})
2016	0,722	0,054	0,282	-0,33	-2,92	-1,27	-13,89	9,25239E-07
2017	0,891	0,07	0,359	-0,12	-2,66	-1,02	-12,71	3,02175E-06
2018	1,049	0,09	0,471	0,05	-2,41	-0,75	-11,60	9,17403E-06
2019	1,112	0,196	0,524	0,11	-1,63	-0,65	-7,43	0,000590734
2020	1,31	0,13	0,398	0,27	-2,04	-0,92	-9,42	8,1465E-05
2021	1,73	0,244	0,536	0,55	-1,41	-0,62	-6,25	0,001922437
2022	1,605	0,178	0,410	0,47	-1,73	-0,89	-7,72	0,000444622
Сума	8,419	0,962	2,980934 25	1,00413	-14,7924	-6,12445	-69,02	0,003052379

**ВИВЕДЕННЯ
ПІДСУМКІВ**

<i>Регресійна статистика</i>	
Множинний R	0,87
Р-квадрат	273
Нормований Р-квадрат	0,76
Стандартна похибка	165
Спостереження	0,64
	248
	0,21
	989
	7

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>		
Регресія	2	0,618	0,3090352	6,9912	0,0568083		
Залишок	4	0,193	0,04835326				
Всього	6	0,811					
	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандар тна похибка</i>	<i>t- статистика</i>	<i>P- Значення</i>	<i>Нижнє 95%</i>	<i>Верхнє 95%</i>	<i>Нижнє 95,0%</i>
Y-перетин	0,87013	0,508	1,71138202	0,16218	-0,541519	2,281783	-0,542
Змінна X₁	5,48784	2,144	2,55954979	0,06267	-0,465037	11,44071	-0,465
Змінна X₂	0,99	1,664	-0,5950589	0,58383	-5,609364	3,629297	-5,609

Отже, за результатами розрахунків виробнича функція Кобба-Дугласа:

$$Y = 2,387 * X_1^{5,488} * X_2^{0,99} \quad (3.5)$$

За умови представлення лінії регресії у вигляді $Y = f [X_1, X_2, \dots, X_m]$, частинний коефіцієнт еластичності для фактора X_i буде обчислюватись:

$$k_{x_i} = \frac{\partial f}{\partial X_i} \cdot \frac{X_i}{f}, \quad (i=1, m) \quad (3.6)$$

Інформативний зміст частинного коефіцієнту еластичності в функції багатофакторної регресії (зокрема, у функції Кобба-Дугласа) полягає у відображенні зміни показника (%) за умови зміни значення одного з факторів на 1 % при незмінних значеннях інших факторів.

Частинні коефіцієнти еластичності для функції Кобба-Дугласа становитимуть відповідно:

$$k_{x_1} = \frac{\partial f}{\partial X_1} \cdot \frac{X_1}{f} = \frac{\partial (a_0 X_1^{a_1} X_2^{a_2})}{\partial X_1} \cdot \frac{X_1}{a_0 X_1^{a_1} X_2^{a_2}} = \frac{a_0 a_1 X_1^{a_1-1} X_2^{a_2} X_1}{a_0 X_1^{a_1} X_2^{a_2}} = a_1 \quad (3.7)$$

$$kx_2 = a_2 \quad (3.8)$$

Завершальним етапом прогнозування є процес верифікації – оцінка достовірності чи обґрунтованості прогнозу.

Проведений аналіз ВВП України, туристичного збору та капітальних інвестицій за 2016–2022 рр. дозволяє зробити наступні висновки:

1) еластичність ВВП за показником туристичного збору становить 5,49. Отже, зростання туристичного збору на 1% (за інших незмінних факторів) зумовлює зростання обсягу ВВП на 5,49%. Аналогічна тенденція при зменшенні туристичного збору;

2) еластичність ВВП за інвестиціями становить 0,99. Отже, зростання обсягу інвестицій на 1% (за інших незмінних факторів) зумовлює збільшення обсягу ВВП на 0,99%. Аналогічна тенденція при зменшенні обсягу інвестицій;

3) для оцінки точності моделі та тісноти зв'язку доцільно використовувати множинний коефіцієнт кореляції. Він є універсальним і може бути застосованим за будь-якої форми зв'язку змінних. Квадрат (множинного) коефіцієнта кореляції – коефіцієнт детермінації – демонструє частку варіації результативної ознаки, зумовлену варіацією факторних ознак.

$$R^2 = 0.87^2 = 0.76 \quad (3.9)$$

Таким чином, у 76% випадків зміни обсягів туристичного збору та капітальних інвестицій призводять до зміни обсягів ВВП України. Іншими словами – точність підбору моделі – висока. Інші 24% зміни обсягів ВВП України пояснюються факторами, які не враховані в моделі;

4) модель функції Кобба-Дугласа є адекватною вихідним даним, коефіцієнт детермінації є статистично значущим, оскільки розраховане значенні критерію Фішера (з табл. 3.2 $F=6,9912$) з імовірністю 0,95 перевищує табличне значення $F_{\text{табл}} = 6,94$ (0,05;2;4). Оцінка рівняння багатфакторної регресії статистично надійна.

Прогнози щодо динаміки туристичного збору та інвестицій в туристичну сферу України до 2025 року відображені на рис. 3.6.–3.7.

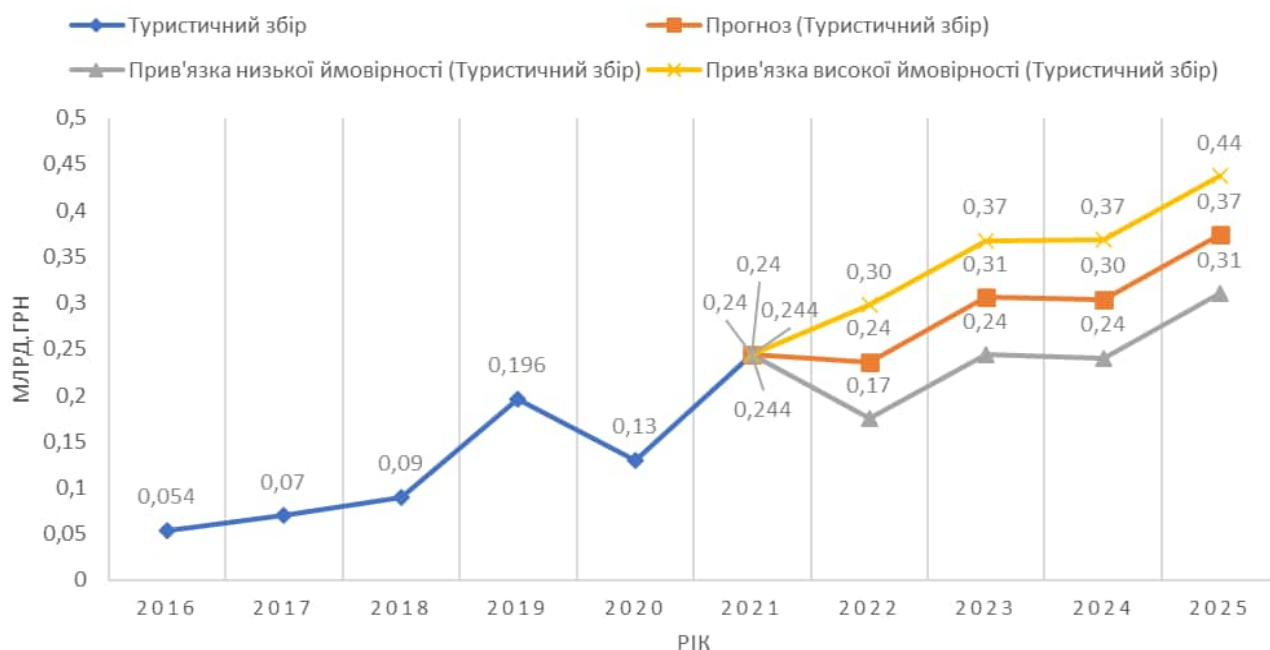

Рис. 3.6. Прогноз туристичного збору

Джерело: складено автором

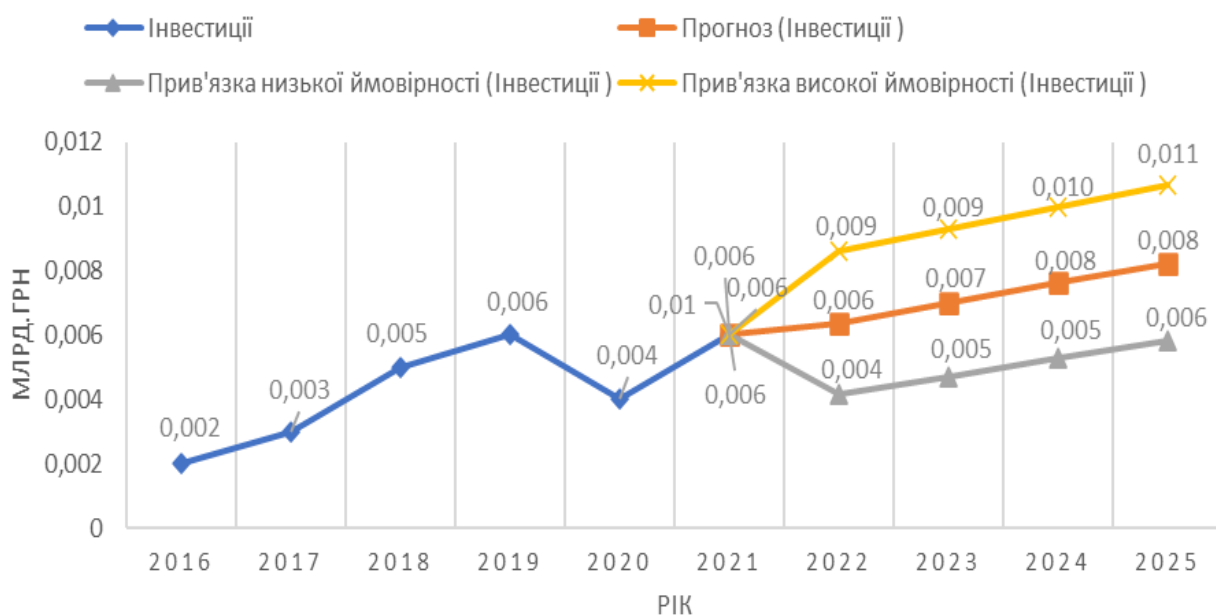

Рис. 3.7. Прогноз інвестицій в туристичну сферу

Джерело: складено автором

Прогноз пропонує три варіанти: прогноз, висока ймовірність та низька ймовірність.

Відповідно до прогнозу та високої ймовірності, спостерігатимемо зростання обох показників (прогноз демонструє нижчі темпи зростання порівняно із високою ймовірністю). За прогнозом низької ймовірності динаміка туристичного збору та інвестицій в туристичну сферу у 2022 р. знизиться, тоді як у 2023–2025 рр. спостерігатимемо зростання цих показників.

Таким чином, результати моделювання засвідчують необхідність реалізації комплексу заходів, спрямованих на досягнення відновлення туристично-рекреаційної сфери в у постковідний та поствоєнний періоди. Їх запровадження потребує кількісних і якісних змін, які приведуть до створення сприятливого середовища для інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічної стратегії розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

Загалом, з метою збільшення обсягу екскурсійно-туристичного потоку в регіонах України необхідно здійснити такі заходи:

- мінімізація наслідків пандемії COVID-19;
- стимулювання заходів відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу;
- створення туристичного бренду регіону, популяризація та просування регіонального туристичного продукту;
- розбудова туристичної інфраструктури на деокупованих територіях;
- підвищення якості, конкурентоспроможності та ефективності туристичного продукту;
- забезпечення транспортної доступності, розширення мережі залізничних та авіаперевезень;
- підвищення інвестиційної привабливості туристично-рекреаційної сфери;
- створення умов для проведення ділових, спортивних, культурних, наукових та освітніх заходів.

Враховуючи вищезазначене, під час розробки економічної стратегії для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, пропонуємо

дотримання таких пріоритетів як формування екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури туристично-рекреаційної сфери та інвестиційне забезпечення відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

Інновації в туризмі – це нововведення у сфері відпочинку та подорожей, спрямовані на збільшення туристичного потоку та зростання прибутку за умови збереження екосистеми. Туристична діяльність тісно пов'язана та підтримує інші галузі (транспорт, будівництво, громадське харчування та ресторанний бізнес, виробництво сувенірної продукції та ін.).

Пріоритет 1. Формування екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури туристично-рекреаційної сфери. Для впровадження інновацій у забезпечення відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу держави важливим є поєднання еколого-орієнтованої та інноваційної інфраструктури туристично-рекреаційної сфери.

Кундрик М.Т. екологічно орієнтовану інноваційну інфраструктуру визначає як систему інноваційної інфраструктури, яка має відповідні механізми регулювання інноваційного процесу з врахуванням екологічних вимог та обмежень з метою реалізації екологічно збалансованої моделі розвитку економіки [38].

Мартієнко А.І. та Бондаренко С.А. екологічну інфраструктуру визначають як єдину територіальну систему, представлену різними функціональними підсистемами, а саме блоком природно-територіальних комплексів; системою адміністративних органів управління та системами контролю стану навколишнього середовища [44].

На нашу думку, формування екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури туристично-рекреаційної сфери передбачає:

- раціональне територіальне розміщення туристичних об'єктів, заходи щодо покращення їх матеріально-технічної бази;
- розробку комплексу заходів щодо сприяння розвитку та модернізації матеріальної бази всіх видів туризму: екологічного, ділового, пізнавального, розважального, спортивного, мисливського та ін.);

- підвищення якості туристичних та готельних послуг відповідно до вимог, встановлених системою технічного регулювання;
- створення умов для залучення іноземного капіталу з метою освоєння природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів регіонів України;
- розробку комплексу заходів щодо просування екологічного туризму в національних природних парках та заповідниках;
- створення умов щодо забезпечення безпеки туристів, що знаходяться на території рекреаційного об'єкту.

У постковідний та поствійськовий періоди в Україні необхідним є розробка та впровадження інноваційних механізмів раціонального природокористування та охорони довкілля з поетапним упровадженням екологічно безпечних інновацій, основним завданням яких є розвиток екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури.

Нині суттєво підвищується роль туристичної інноваційної інфраструктури як визначального фактора розвитку регіонів України в контексті оцінки відтворювального процесу як результату інвестування фінансових та трудових ресурсів та поглибленню суспільного та міжнародного поділу праці, посилення інтеграційних процесів у світовому господарстві, що підвищує навантаження на основні галузі економіки.

Таким чином, туристична інноваційна інфраструктура сприятиме створенню необхідних умов для розвитку перспективної взаємодії владних та підприємницьких структур у рамках державно-приватного партнерства.

Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України ускладнюється залежністю туристично-рекреаційної галузі від інших сфер діяльності та її чутливістю до цілого ряду факторів довкілля. Наприклад, відсутність сміттепереробних заводів на території регіонів України не тільки завдає шкоди екології, а й знижує туристично-рекреаційний потенціал. Інвестиційна пропозиція щодо будівництва та експлуатації сміттепереробних заводів може включати такі завдання, як закриття та утилізація існуючих звалищ;

складування залишкових матеріалів; сортування відходів, що переробляються, переробка їх для корисного використання.

Пріоритет 2. Інвестиційне забезпечення відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

До фінансово-ресурсного потенціалу туристично-рекреаційної сфери нами віднесено державні, регіональні та приватні фінансово-інвестиційні ресурси, що використовуються для спорудження та функціонування об'єктів даної сфери, а також ресурси домогосподарств та індивідів, що виділяються на отримання комплексу туристично-рекреаційних послуг.

Серед основних напрямів політики фінансування туризму та рекреації Родіонова І.В. виділила прямі джерела фінансування, серед яких власні ресурси підприємств, місцевий бюджет і позабюджетні джерела фінансування туристично-рекреаційної сфери та непрямі – позиковий капітал, іноземний капітал, а також засоби громадських організацій тощо [77, с. 153].

Інвестиційна діяльність є одним із основних джерел фінансування відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. До пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності у туристично-рекреаційній сфері нами віднесено: формування інфраструктури інвестиційного ринку; визначення основних напрямів інвестиційних вкладень; залучення позабюджетних джерел фінансування інвестицій (зокрема іноземних).

Визначення напрямів розвитку туристично-рекреаційної галузі вимагає розгляду даної сфери з позиції її двох основних складових – природних рекреаційних ресурсів та матеріально-технічної бази. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на основі інноваційно-інвестиційної діяльності має суттєві відмінності у межах виділених двох складових. Природні рекреаційні ресурси, безпосередньо пов'язані з навколишнім природним середовищем, вимагають дбайливого відношення та раціонального їх використання при наданні рекреаційних послуг. Матеріально-технічна база має формуватися і розвиватися таким чином, щоб поряд із збільшенням обсягу

наданих рекреаційних послуг не завдавалася шкода природним рекреаційним ресурсам.

На сучасному етапі розвитку туристичного бізнесу формування інвестиційних ресурсів туристичними організаціями відбувається самостійно за рахунок амортизаційних відрахувань, власного прибутку підприємств, капіталізації доходів у формі дивідендів, коштів засновників, позик під гарантії фондів підтримки підприємницької діяльності або власні гарантії та інших джерел.

З метою залучення інвестицій у відновленні туристично-рекреаційного потенціалу необхідні додаткові механізми, що можуть стимулювати цю діяльність. Серед них, на нашу думку, найбільш дієвими є:

- створення спеціальних зон, що мають пріоритетний розвиток туризму та рекреації, де встановлюється режим найбільшого економічного сприяння для інвестицій та розвитку бізнесу;
- формування регіональних спеціалізованих агентств з розвитку, які займатимуться реалізацією інвестиційних проектів у сфері туризму: залучення фінансових коштів; організація інвестиційного процесу; оформлення відведених земельних ділянок під забудову, отримання необхідних дозволів; наданням допомоги в організації проектування та будівництва на земельних ділянках з подальшою їх передачею для використання або готових об'єктів інвесторам та підприємцям.

Механізм стимулювання інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері показано на рис. 3.8.

Оцінка потенційних можливостей для розвитку туристично-рекреаційної сфери показала, що з можливих видів туризму, котрі розвиваються у світі, в Україні за кліматичними умовами та географічним розташуванням можуть розвивати такі види туризму, як культурно-пізнавальний туризм, активний туризм, діловий та екологічний (сталий), на розвиток яких необхідно спрямувати відповідні зусилля.

Рис. 3.8. Механізм додаткового стимулювання інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері

Джерело: складено автором

Розвиток сталого туризму та відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у постковідний та поствоєнний періоди сприятиме об'єднанню туристів та постачальників туристських послуг з місцевим населенням, які прагнуть вищого рівня життя. У міру того, як вони усвідомлюють, що їхні інтереси та цілі багато в чому збігаються, вони все більше схилитимуться до тісної співпраці на стадії інвестування курортно-туристичного комплексу, внаслідок чого необхідності набуває формування нової моделі підтримки туристично-рекреаційної індустрії в Україні на основі інвестицій.

Нами визначено основні принципи соціально-економічної інвестиційної моделі підтримки туристично-рекреаційної індустрії, а саме: формування

інвестиційних стратегій розвитку економіки України загалом та туристично-рекреаційної сфери зокрема; розробка нормативно-правової бази для формування інвестиційної стратегії, що не суперечить чинному законодавству; формування привабливого інвестиційного клімату в державі та високого інвестиційного рейтингу для туристично-рекреаційної сфери.

Інноваційно-інвестиційна активність у відновленні туристично-рекреаційного потенціалу є одним із основних факторів його ефективного використання. Підвищення цієї активності багато в чому визначається рівнем розробки відповідного законодавства, системою стандартизації, ліцензування та сертифікації туристично-рекреаційної діяльності, рівнем екологічних норм та стандартів, створенням кадастрів рекреаційних ресурсів, їх обліку та охорони, зонуванням рекреаційних територій. Економічний ефект активізації інноваційно-інвестиційної діяльності у туристично-рекреаційній сфері проявляється у закладах лікування, відпочинку та туризму.

Найважливішими напрямками стратегії відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу із залученням інвестицій мають стати:

- стратегічний підхід до розвитку туристично-рекреаційного потенціалу, що передбачає оцінку місцевих сильних та слабких сторін, можливостей та загроз. При цьому слабкі сторони слід розглядати як потенційні можливості, оскільки вони є сферами для інвестування;
- всі повноваження з управління фінансовими ресурсами та відповідальність за здійснення стратегії відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу необхідно надати певному інституційному органу, який публічно та систематично звітував би про свою діяльність;
- потенційна винагорода має бути еквівалентною ризику, на який іде кожен інвестор, тому головною проблемою регіональної влади має стати діяльність зі зниження та контролю всіх факторів ризику;
- з метою залучення фірм-інвесторів до об'єкта інвестування необхідно розвивати маркетинг туристично-рекреаційної сфери, який сприятиме формуванню позитивного іміджу в відповідних об'єктів в порівнянні з іншими;

- створення сприятливого для економіки інвестиційного клімату може відбутися лише завдяки постійним і прямим контактам, як з вітчизняними, так і з зарубіжними інвесторами [18].

Таким чином, відновлення та розвиток туристично-рекреаційного потенціалу з залученням інвестицій має бути організований так, щоб даний процес був екологічно безпечним, економічно вигідним та сприяв соціально-культурному розвитку населення.

3.3 Оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери України після пандемії Covid-19 та війни в межах антисипативного управління для його відновлення

В умовах трансформаційної економіки будь-яка організація як відкрита система зазнає впливу різноманітних факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Зрозуміло, що ці фактори можуть впливати на функціонування як позитивно, так і негативно, що призводить до появи перспективних можливостей для розвитку або потенційних загроз для успіху.

Однак сучасне середовище, в якому функціонують організації, характеризується прискореним розвитком і надзвичайно високим ступенем невизначеності та непередбачуваності. Така ситуація робить діяльність будь-яких суб'єктів господарювання надзвичайно складною і вимагає від них готовності до несподіваних подій. Сьогодні особливого значення набуває вміння завчасно виявляти всі можливі зміни в бізнес-середовищі на ранній стадії їх виникнення, передбачати найбільш ймовірні шляхи їх розгортання і, головне, ефективно прогнозувати настання потенційних явищ (щоб повною мірою використати можливості або запобігти впливу загроз), а також розробляти оптимальний комплекс запобіжних заходів. Здатність виробити підхід «найкращих практик» є досить актуальним питанням як для організацій, так і для складних систем.

Результати досліджень, представлених у двох перших розділах цієї роботи, свідчать, що туристично-рекреаційний потенціал характеризується високим ступенем невизначеності, непередбачуваності та нестабільності, що висуває нові вимоги до управління цим активом. Цього можна досягти шляхом запровадження антисипативного управління. Антисипативне управління базується на виявленні слабких сигналів у бізнес-середовищі та має на меті передбачити всі можливі події у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Сучасне бачення сутності антисипативного управління базується на технологіях, методах, управлінських рішеннях, лідерстві, комунікації та менеджменті, що взаємодіють між собою в напрямку ефективного передбачення всіх можливих подій у внутрішньому та зовнішньому середовищі для забезпечення максимальної готовності до будь-якої потенційної події і зводиться до сумарного ранжування керованих підсистем [37, с. 74].

Вважаємо, що наведений вище підхід є найбільш комплексним у контексті оцінки відповідних соціально-економічних заходів за умови створення економічної стратегії відродження туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії та війни.

Випереджувальне управління туристично-рекреаційним потенціалом може включати фазу планування, яка забезпечує ефективний процес антисипативного управління (рис. 3.9).

Системи випереджаючого управління туристично-рекреаційним потенціалом передбачають аналіз як внутрішнього середовища, специфічного для кожного активу, так і впливу мінливих факторів зовнішнього середовища.

Зупинимося на елементах внутрішнього середовища, які визначають випереджувальне управління туристично-рекреаційним потенціалом.

Метою антисипативного управління туристично-рекреаційним потенціалом є забезпечення необхідного рівня готовності до очікуваних подій та явищ на основі спеціального управлінського інструментарію для ефективного прогнозування потенційних негативних особливостей середовища функціонування.

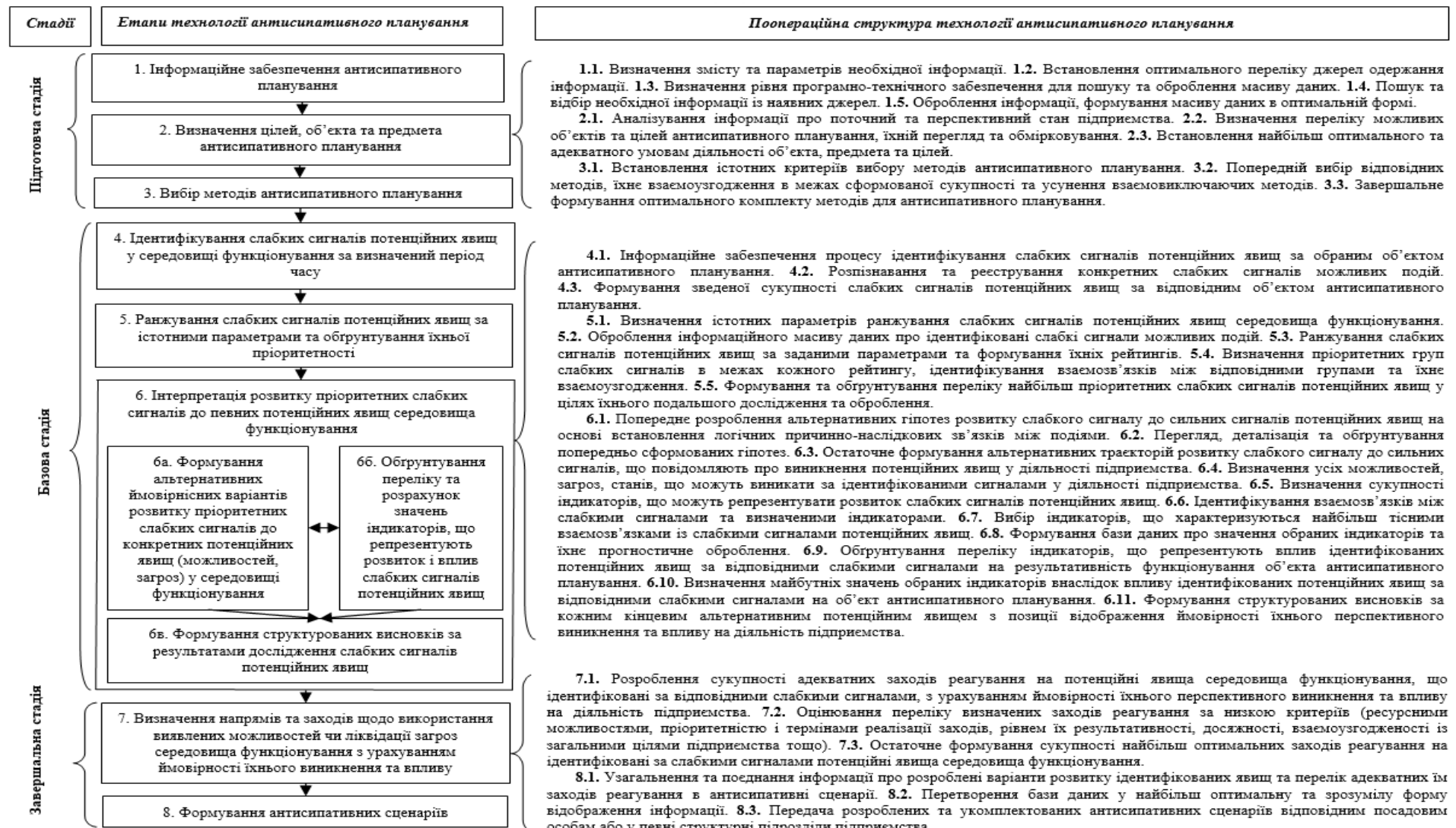

Рис. 3.9. Технологія антисипативного планування відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України

Джерело: складено автором

Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу сприятиме підвищенню конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери в регіонах України, стимулюванню діяльності малого та середнього бізнесу, покращенню транспортної інфраструктури, захисту довкілля та збереженню історико-культурного потенціалу.

Необхідність оцінки рівня конкурентоспроможності туристично-рекреаційного сектору в різних регіонах України з метою створення сприятливих умов для більш швидкого подолання наслідків пандемії COVID-19 та військової агресії в Україні є пріоритетною. Тому існує потреба в розробці методики оцінки конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери України.

На основі зібраних та проаналізованих статистичних даних, що наведені в додатках А-АБ, пропонуємо рівень конкурентоспроможності туристичної діяльності України, її регіонів оцінювати за допомогою розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності, який включає в себе систему групових індикаторів (критеріїв) конкурентоспроможності.

Різна розмірність показників зумовлює необхідність попереднього нормування значень та приведення їх до однієї основи. Як результат, вектор первинних ознак $[x_1, x_2, \dots, x_n]$ змінюється вектором нормованих значень $[k_1, k_2, \dots, k_n]$. В основі нормування лежить порівняння емпіричних значень показників x_i з певною величиною a . Такою порівнюваною величиною може бути максимальне ($x_{\max}$) (формула 3.10), або мінімальне ($x_{\min}$) значення (формула 3.11).

$$k_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_{\max}} \quad - \text{для показників стимуляторів} \quad (3.10)$$

$$k_{ij} = \frac{x_{\min}}{x_{ij}} \quad - \text{для показників дестимуляторів} \quad (3.11)$$

В нашому дослідженні для приведення показників до співставного вигляду використовуємо формулу (3.10), оскільки кращий показник відповідає $x_{\max}$, де x_{ij}

– i -ий показник j -го регіону, $x_{\max}$ – максимальне значення i -го показника серед регіонів, що розглядаються.

Застосування формули (3.10) дозволить отримати значення в межах $(0;1]$. Значення 1 для певного регіону означатиме найкращі показники за відповідним критерієм.

Розрахунок часткових показників виконано на основі реальних статистичних даних, котрі відображають регіональні тенденції розвитку туристичної галузі (додатки А-АБ). За такого підходу конкурентоспроможність виступає інтегральним показником та характеристикою окремих адміністративно-територіальних одиниць.

$$I_{\varepsilon} = \sqrt[n]{K_1 \cdot K_2 \cdot \dots \cdot K_n} = \sqrt[n]{\prod K_n} \quad (3.12),$$

де I_k – інтегральний індекс конкурентоспроможності туристичної діяльності;

$K_1, K_2, \dots, K_n$ – часткові показники;

n – кількість часткових показників.

Якщо будь-який з показників формули 3.12 дорівнюватиме нулю, то формула буде незастосовуваною, оскільки інтегральний індекс конкурентоспроможності автоматично буде нуль. Це міркування дозволяє модифікувати формулу 3.12 наступним чином:

$$I_{\varepsilon} = \sqrt[n]{\prod (1 + K_n)} - 1 \quad (3.13)$$

Інтегральний індекс конкурентоспроможності чутливий до значення усіх часткових показників. Низьке значення хоча б одного із визначених часткових показників суттєво впливає на значення інтегрального індексу.

Для розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності туристичної діяльності в Україні за 2020–2022 роки у дослідженні використано формулу (3.12). Такий підхід виглядає найбільш зваженим і дозволяє виявити вплив усіх одиничних показників [32].

Розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності базується на п'яти одиничних показниках:

- 1) кількість турагентів та туроператорів (за регіонами);
- 2) кількість турпакетів, реалізованих впродовж року;
- 3) вартість реалізованих турпакетів;
- 4) кількість ночівель туристів, котрі стали клієнтами суб'єктів ринку надання туристичних послуг;
- 5) кількість туристів, котрі скористалися послугами туроператорів та турагентів (в тому числі, фізичних осіб-підприємців).

Здійснивши необхідні розрахунки, було отримано інтегральний показник конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери України за 2020–2022 роки у регіональному розрізі (табл. 3.5, рис. 3.10). Вихідні дані для розрахунку інтегрального індексу подано в додатках В-АБ.

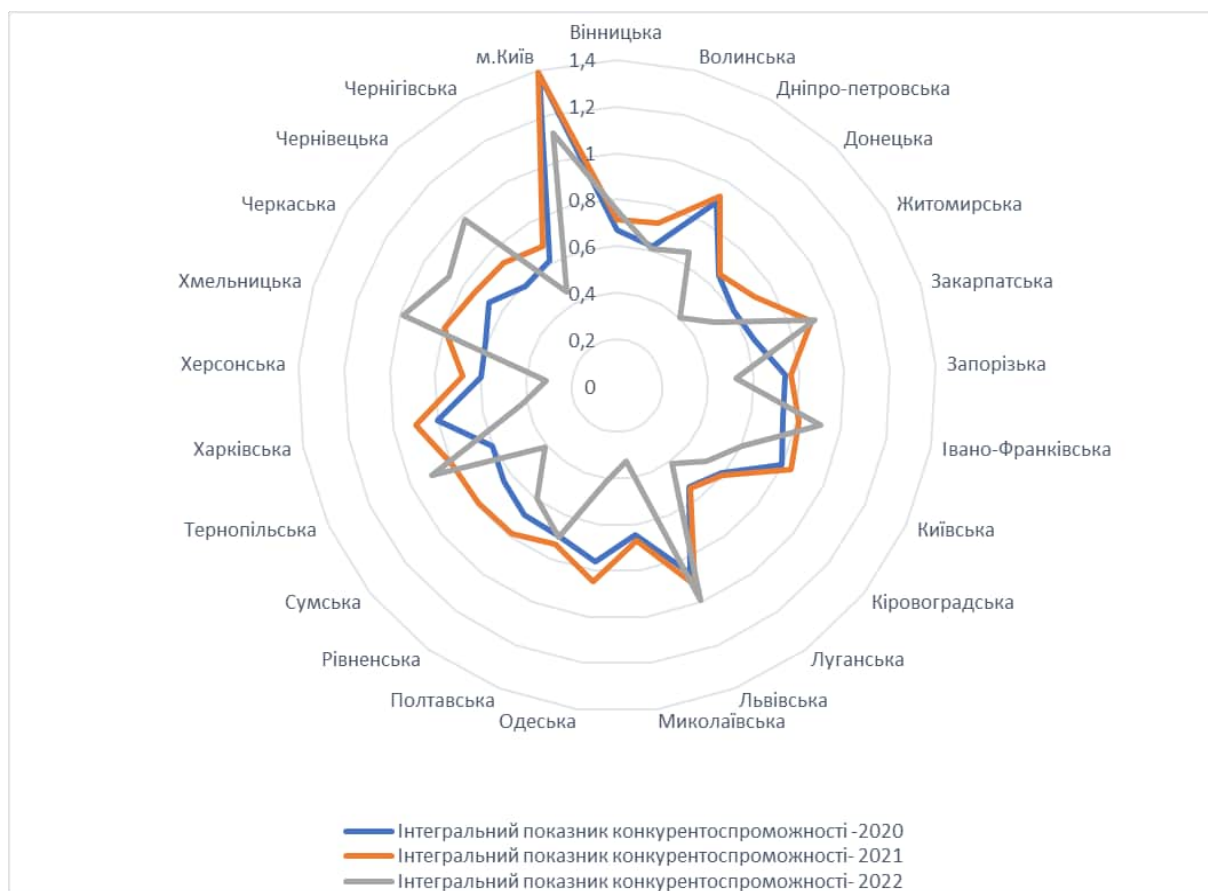

Рис. 3.10. Інтегральний показник конкурентоспроможності туристичної діяльності в Україні за 2020–2022 роки, за регіонами

Джерело: складено автором на основі проведених розрахунків

Таблиця 3.5.

Інтегральний показник конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України за 2020-2022 роки

Часткові показники Регіони	Кількість туроператорів та турагентів за регіонами (нормовані значення)	Рейтинг	Кількість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами (нормовані значення)	Рейтинг	Вартість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами (нормовані значення)	Рейтинг	Кількість ночівель туристів, що включені до туристичних пакетів (нормовані значення)	Рейтинг	Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами (нормовані значення)	Рейтинг	Інтегральний показник конкурентоспроможності		
											2020 рік	2021 рік	2022 рік
Вінницька	0,077	16	0,011	9	0,013	9	0,017	9	0,015	9	0,669	0,712	0,753
Волинська	0,068	17	0,004	21	0,005	18	0,007	16	0,006	20	0,618	0,721	0,61
Дніпропетровська	0,421	2	0,034	4	0,044	2	0,057	3	0,045	3	0,903	0,932	0,654
Донецька	0,080	14	0,009	10	0,009	11	0,009	14	0,011	10	0,651	0,66	0,401
Житомирська	0,058	20	0,005	19	0,005	19	0,007	17	0,006	21	0,605	0,712	0,511
Закарпатська	0,070	15	0,007	14	0,006	15	0,010	13	0,008	15	0,633	0,899	0,914
Запорізька	0,144	7	0,018	7	0,017	6	0,022	7	0,019	7	0,738	0,766	0,521
Івано-Франківська	0,102	9	0,053	3	0,014	8	0,017	10	0,036	4	0,74	0,811	0,911
Київська	0,215	5	0,020	6	0,026	4	0,032	4	0,028	5	0,797	0,841	0,603
Кіровоградська	0,056	21	0,004	22	0,004	21	0,004	24	0,004	23	0,59	0,601	0,51
Луганська	0,036	25	0,002	25	0,002	25	0,002	25	0,002	25	0,536	0,543	0,41
Львівська	0,259	3	0,065	2	0,038	3	0,070	2	0,058	2	0,867	0,921	0,989
Миколаївська	0,087	12	0,005	20	0,006	16	0,007	18	0,006	18	0,646	0,669	0,325
Одеська	0,190	6	0,017	8	0,016	7	0,018	8	0,016	8	0,762	0,847	0,415
Полтавська	0,121	8	0,008	11	0,010	10	0,014	11	0,011	11	0,696	0,733	0,699
Рівненська	0,100	10	0,008	12	0,009	12	0,027	6	0,011	12	0,688	0,785	0,599
Сумська	0,083	13	0,007	15	0,006	17	0,007	19	0,007	17	0,643	0,789	0,411
Тернопільська	0,064	18	0,003	24	0,004	22	0,005	20	0,005	22	0,604	0,798	0,899
Харківська	0,229	4	0,023	5	0,026	5	0,031	5	0,025	6	0,803	0,899	0,425
Херсонська	0,053	24	0,007	16	0,004	23	0,005	21	0,008	16	0,598	0,681	0,314
Хмельницька	0,062	19	0,006	17	0,005	20	0,005	22	0,006	19	0,609	0,798	0,984
Черкаська	0,097	11	0,008	13	0,007	14	0,009	15	0,009	13	0,665	0,741	0,874
Чернівецька	0,054	23	0,004	23	0,003	24	0,005	23	0,004	24	0,588	0,722	0,978
Чернігівська	0,056	22	0,006	18	0,008	13	0,011	12	0,009	14	0,617	0,682	0,458
м.Київ	1,000	1	1,000	1	1,000	1	1,000	1	1,000	1	1,38	1,39	1,12

Джерело: складено автором на основі проведених розрахунків

У першу п'ятірку регіонів України входять м. Київ, Дніпропетровська, Львівська, Харківська та Київська області, про що свідчать і окремі часткові показники за відповідними регіонами. Також слід зазначити, що найбільший вплив на інтегральний показник конкурентоспроможності, серед усіх часткових показників, має «кількість туроператорів та турагентів». Варто відзначити, що лідируючі позиції за усіма частковими показниками займає м. Київ.

Наступним кроком є визначення завдань, вконання яких необхідне для досягнення специфічних цілей формування туристично-рекреаційного потенціалу в межах антисипативного управління (до прикладу, виявлення сигналів загроз і можливостей, розробка сценаріїв їх розвитку, моделювання реакції на можливі зміни бізнес-середовища тощо)(табл. 3.6).

Таблиця 3.6.

**Приклади завдань туристично-рекреаційного потенціалу в межах
антисипативного управління**

Сигнал	Загроза	Завдання подолання загроз	Сценарій реалізації подолання загроз
Негативна реакція в он-лайн середовищі на туристичний продукт з боку споживачів	Зниження реального і потенційного попиту на туристичний продукт	Встановлен ня контактів зі споживачем	Формування у клієнтів переконання, що обрана для відпочинку локація, наявні об'єкти інфраструктури, рівень сервісу, очікувані вигоди та користь повністю відповідають їх власним очікуванням
Зменшення кількості споживачів туристичного продукту в зв'язку з карантинними обмеженнями	Зниження доходів від реалізації туристичних продуктів	Інноваційний розвиток відносин та контактів зі споживачами	Розробка та впровадження інновацій, котрі відповідатимуть технологічним потребам потенційних споживачів, забезпечать суб'єктам господарювання новітні можливості для формування пропозиції
Зменшення частки споживачів зі статусом «постійногоклієнта»	Зниження конкурентоспроможності туристичного підприємства	Контроль та аудит корисності контактів	Аналіз продажів з метою оцінки ефективності використання усіх можливостей та ресурсів
Зниження попиту на туристичний продукт порівняно з конкурентами	Втрата частки ринку та зниження конкурентоспроможності туристичного підприємства	Перегляд механізму ресурсного забезпечення	Використання актуального програмного забезпечення та технічних засобів, залучення достатніх фінансових ресурсів, підбір кваліфікованих фахівців

Продовження табл. 3.6

1	2	3	4
Скарги споживачів туристичного продукту на невідповідність очікувань реальним умовам подорожі	Втрата конкурентних позицій на ринку, формування негативного іміджу підприємства	Зміни у кадровій політиці туристичного підприємства	Набір персоналу, котрий володіє сучасними компетентностями, має належний досвід, сформовані погляди та професійні принципи

Джерело: складено автором на основі [37; 44]

Попри всі збитки, яких зазнала туристична сфера України внаслідок пандемії Covid-19, у 2021 році відбувалося відновлення та поступовий ріст туристичного збору, про що свідчать відповідні статистичні дані за 2021 рік.

Зокрема, за даними Державного агентства розвитку туризму, в Україні у 2021 році до бюджету громад надійшло 244 млн грн туристичного збору, що на 86,8% перевищило показник 2020 року (130,6 млн грн.), а також на 20% вищий за аналогічний показник 2019 року (196 млн грн.).

До регіонів-лідерів за сплатою туристичного збору увійшли м. Київ (68 млн грн.), Одеська (26,8 млн грн.), Львівська (23 млн грн.), Київська (15,3 млн грн.) та Закарпатська (отримала 11,7 млн грн, що удвічі більше у порівнянні з 2020 роком, коли дохід до бюджету становив 5,6 млн грн) області [96].

Однак, у 2022 році, з початком збройної агресії рф проти України державний бюджет недоотримав значну суму податків від туристичної галузі (на 25,7% ніж за аналогічний період 2021 р.) за рахунок скорочення самих платників податків, що займалися туризмом (юроїб - на 24,5%, фізосіб - на 13,5%) (Додаток АА) [95].

Найбільшу частку надходжень до державного бюджету України за перше півріччя 2022 року сплатили готелі та санаторії – 461 млн грн. Проте, це на 30% менше ніж в аналогічний період 2021 року. Сума сплаченого податку пансіонатами та гуртожитками зросла на 39%, що пояснюється їх використанням в якості тимчасового прихистку ВПО. Натомість на 59% знизилась частка сплати

податку турбазами таборами відпочинку, кемпінгами. Окрім того, зафіксовано спад на 21% надходжень від діяльності туристичних операторів, які сплатили до держбюджету за перше півріччя 2022 року 83 млн грн податків, тоді, як за аналогічний період у 2021 році цей показник становив 106 млн грн. Найбільший розмір сплаченого податку за перше півріччя 2022 року продемонстрували місто Київ, Львівська, Івано-Франківська, Київська та Одеська області (Додаток АБ) [110].

Розвиток туристично-рекреаційної сфери створює високе антропогенне навантаження на екосистеми. Проведена оцінка потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери України показує значне зростання туристичних потоків протягом останніх років, що тягне за собою збільшення відходів споживання, викидів від автомобільного транспорту та скидів стічних вод, внаслідок чого екологічна ситуація в регіонах характеризується як критична.

Екосистема певної території є невід’ємною частиною пропозиції туристично-рекреаційних послуг, одним із індикаторів її економічного благополуччя та конкурентним фактором.

Сталий та збалансований розвиток туристично-рекреаційної сфери передбачає дбайливе використання ресурсів, скорочення відходів та підтримку біологічного розмаїття, а також може позитивно впливати на екосистеми. Проте в умовах відсутності необхідного комплексу вищезгаданих заходів дана сфера набуває деструктивного характеру.

Загальновизнаним є взаємозв’язок сталого економічного благополуччя території та стану екосистем (Індекс Даллі-Кобба) [144]. Подальше збільшення антропогенного навантаження призведе до ще більшої деградації екосистем та формування кризової екологічної ситуації на курортних територіях, знижуючи тим самим рівень конкурентоспроможності вітчизняної туристично-рекреаційної сфери.

Зменшення негативного впливу на екосистеми, досягнення їхньої стійкості, а також підвищення економічної ефективності можливо досягти завдяки сукупності інструментів державного регулювання (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Інструменти державного регулювання розвитку екосистем та їх вплив на відновлення туристично-рекреаційного потенціалу у постковідний та поствоєнний періоди

Джерело: складено автором

Одним із найбільш перспективних інструментів у блоці економічних регуляторів виступає соціальна відповідальність бізнесу як ефективна стратегія реалізації довгострокових соціально-економічних цілей щодо досягнення

балансу стійкості екосистем, задоволення туристичних потреб та економічних інтересів представників бізнесу всіх галузей, що функціонують на курортних територіях.

В Україні надання податкових пільг та цільових субсидій для співфінансування інвестиційних проектів у сфері охорони екосистем передбачено лише для суб'єктів санаторно-курортної сфери. Впровадження планових заходів екологічної політики показало свою ефективність у порівнянні з витратами на відшкодування збитків від забруднення навколишнього природного середовища.

До інструментів податкового стимулювання, які, на нашу думку, найбільш ефективно повинні застосовуватися світовою практикою у сфері збереження та розвитку екосистем, слід віднести: податкові пільги; податковий інвестиційний кредит для впровадження найкращих доступних технологій; екологічні податки; внесення плати за користування курортною інфраструктурою (курортний збір); зниження ставки екологічного податку на величину витрат, які компенсують природоохоронні заходи.

Висока інтенсивність використання природних ресурсів при недостатньому фінансуванні природоохоронних заходів у сукупності призводять до деградації екосистем, що є основою туристично-рекреаційного потенціалу та джерелом конкурентної переваги курортних територій. Зацікавленими сторонами у забезпеченні безпеки та розвитку екосистем є: держава, суспільство та бізнес, що функціонує в різних регіонах України.

Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу залежить від стану екосистем та вимагає від суб'єктів бізнесу перегляду підходу, орієнтованого на максимізацію прибутку, оскільки падіння конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України призведе до більш серйозних наслідків для всіх учасників туристичного бізнесу. Зниження фінансового результату в короткостроковій перспективі є фактором, що серйозно стримує розвиток соціальної відповідальності бізнесу, тому самостійна адаптація бізнесу до обов'язкового обліку впливу діяльності на екосистеми може вимагати

невизначеного періоду часу. У зв'язку з цим основна роль покладається на органи державної влади, які за допомогою адміністративно-управлінських, нормативно-правових, соціальних та економічних регуляторів впливають на процес використання туристично-рекреаційного потенціалу та розвитку екосистем курортних територій.

На нашу думку, підвищення ефективності застосування регуляторів розвитку екосистем з метою впливу на відновлення туристично-рекреаційного потенціалу у постковідний та поствоєнний періоди може бути забезпечено, проведенням наступного комплексу заходів:

- постійний незалежний екологічний моніторинг та екологічний аудит впливу туристично-рекреаційної сфери на стан екосистем з метою аналізу дотримання організаціями нормативів і правил з метою підвищення екологічної ефективності;
- впровадження моделі еколого-економічних компенсацій, заснованої на виявленні джерел забруднення та оцінки еколого-економічних збитків з метою перерозподілу фінансових коштів за територіями, які цього найбільше потребують;
- закріплення на законодавчому рівні обов'язків щодо сплати збору за користування курортною інфраструктурою та підвищення його величини;
- ліцензування уповноваженими органами всіх джерел забруднення та контроль за дотриманням ліцензійних вимог;
- стимулювання соціальної відповідальності бізнесу за допомогою податкових пільг та цільових субсидій.

Регіони України, які характеризуються значним туристично-рекреаційним потенціалом, мають також і велике навантаження на екосистеми, збереження та розвиток яких має бути пріоритетним у формуванні економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України. Оскільки окремо взяті інструменти державного регулювання не можуть забезпечити виконання вищеназваних цілей, необхідний комплексний підхід, що полягає у посиленні ролі соціальної відповідальності бізнесу та інструментів податкового

стимулювання, а також у додатковому впровадженні інших економічних регуляторів.

Узагальнюючи, можна виокремити наступні рекомендації щодо відновлення потенціалу сектору туризму та рекреації України після пандемії Covid-19 та війни.

Під час пандемії Covid-19 світова туристична галузь зазнала значних втрат через обмеження на подорожі. В Україні туристичний сектор також потребує відновлення від наслідків пандемії Covid-19 та війни. Важливу роль у цьому відіграє Національний план дій у сфері туризму, спільно розроблений Національним агентством розвитку туризму та Європейським банком реконструкції та розвитку. План пропонує кілька рішень для підтримки малих та середніх підприємств під час пандемії та підготовки їх до відновлення. Серед основних заходів – національна система туристичних ваучерів, державна фінансова підтримка підприємств у сфері гостинності, послаблення правил, що регулюють туристичний бізнес, та створення спеціальної онлайн-платформи підтримки бізнесу [158].

Вплив пандемії Covid-19 був особливо швидким і відчутним для підприємств сфери гостинності. Швидка розробка та впровадження комплексних протоколів безпеки мала важливе значення для стримування поширення вірусу. У більшості держав, включаючи Україну, поєднання дефіциту часу та величезної невизначеності призвело до прийняття численних нормативно-правових актів, які часто не враховують специфіку деяких видів бізнесу: Згідно зі звітом Всесвітньої ради з подорожей та туризму (WTTC) за 2020 рік, у 2019 році туристичний сектор становив 5,9% валового внутрішнього продукту та забезпечив зайнятість до 1 мільйона осіб (близько 6,2% від загальної кількості зайнятих) [131].

Малі та середні підприємства, на які припадає близько 90% усіх підприємств в українському туристичному секторі, є найбільш вразливими до економічної нестабільності. Крім того, пандемія вдарила по туристичному сектору в той час, коли він поступово відновлювався (доходи від міжнародного

туризму становили 4,1% від загального експорту товарів і послуг у 2019 році порівняно з 3,5% у 2014 році). Водночас пандемія перервала період підвищення конкурентоспроможності в секторі гостинності – Україна продемонструвала найшвидші темпи покращення серед держав Євразії за Індексом конкурентоспроможності подорожей та туризму в період з 2017 по 2019 рік, піднявшись на 10 позицій до 78-го місця зі 140 держав [156].

Серед недоліків у галузевому управлінні, які збільшили невизначеність під час пандемії та сприяли серйозній нездатності планувати економічну діяльність та відновлювати потенціал розвитку туризму та рекреації, стала відсутність комплексного плану розвитку туризму, що охоплював би національний, регіональний та місцевий рівні управління та визначав роль кожного органу державної влади. Це є основною проблемою в туристичному секторі. Крім того, правила, що регулюють діяльність усіх зацікавлених сторін у секторі, мають бути прозорими та простими до виконання [131].

На основі аналізу змін у туристично-рекреаційному потенціалі України під час пандемії Covid-19 та у воєнний час, а також вивчення заходів, вжитих державами світу, були сформульовані наступні рекомендації.

1. Малим та середнім підприємствам, які зазнали значних втрат у туристичному секторі, має бути надана цільова фінансова та адміністративна підтримка. Ця підтримка повинна надаватися шляхом запровадження нових кредитних ліній, додаткових критеріїв та спрощення процедури подання заявок.

2. Доцільно створити веб-платформу для підприємств у туристичному секторі, яка слугуватиме інформаційним порталом щодо Covid-19, а також для реклами та маркетингу різноманітних туристичних пропозицій.

3. Впровадження комплексної системи туристичної статистики. На нашу думку, туристична статистика в Україні потребує вдосконалення. Це вимагає залучення низки різних організацій та тісної міжвідомчої координації.

4. Збільшення залучення місцевих органів влади до розробки ключових національних стратегій. Доцільно запровадити та чітко визначити правила на користь державно-приватного партнерства у розвитку туризму в Україні.

5. Слід внести зміни до туристичного законодавства України, щоб краще відображати нові місцеві умови та потреби сектору гостинності, подорожей та відпочинку.

6. Необхідно розробити організаційні рішення для малих та середніх підприємств, беручи до уваги їх важливу роль у туристичному секторі у збільшенні зайнятості та розвитку інновацій в цілому.

Таким чином, підвищення конкурентоспроможності сектору туризму та рекреації в регіонах України дозволить значно покращити діяльність малих та середніх підприємств у туристичному секторі та відновити потенціал туризму та рекреації. Це, в свою чергу, допоможе швидше подолати наслідки пандемії Covid 19 та війни в Україні.

Висновки до розділу 3

За результатами дослідження сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери визнано одним із механізмів розвитку регіональної економіки України при збереженні культурно-історичних, природних, еколого-пізнавальних ресурсів та забезпеченні їх раціонального використання. При дослідженні туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України передбачається комплексна організація туристичної діяльності в конкретних регіонах, поєднання історико-культурних та природних ресурсів із соціально-економічними умовами, за участю підприємств туристичного та сервісного обслуговування.

Інноваційно-інвестиційне забезпечення формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України – це динамічний процес впровадження інновацій, що передбачає реалізацію комплексу заходів техніко-технологічного, організаційно-управлінського, фінансового, соціально-психологічного та нормативно-правового характеру, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності підприємств та збереження і відтворення їх природно-ресурсного та історико-культурного потенціалу.

Реалізація запропонованих етапів формування стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу призводить до раціонального вибору напрямів та сучасного інструментарію реалізації стратегії у післявоєнний період, збільшення частки туристичної галузі у створенні валового внутрішнього продукту регіону, врахування індивідуальних регіональних умов розвитку, своєчасного та комплексного вирішення проблем, охорони навколишнього середовища, збереження та відновлення унікальних природних ресурсів, відродження національної культури тощо.

Для оцінки впливу факторів на розвиток туристично-рекреаційного сектору України пропонується використовувати множинний регресійний аналіз. Використовуючи відповідні статистичні дані та метод кореляційно-регресійного аналізу, розроблено кореляційно-регресійну модель інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічних стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Результати розрахунків свідчать, що найбільший вплив на туристично-рекреаційну сферу має інвестиційне забезпечення відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. Застосовуючи запропоновану модель, можна спрогнозувати подальші зміни рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України.

Доведено, що у постковідний та поствоєнний періоди в Україні необхідним є розробка та впровадження в державне управління інноваційних механізмів формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Основними завданнями цього процесу є інституційне забезпечення вказаного процесу за рівнями управління та розвиток екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури.

Запропоновано підхід антисипативного управління, який є найбільш комплексним в контексті розгляду відповідних соціально-економічних заходів відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України після пандемії та війни за умови формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу.

Процес антисипативного управління складними економічними системами передбачає:

- ідентифікація та аналіз внутрішнього та зовнішнього середовища з метою пошуку слабких сигналів загроз;
- моделювання подальшого розвитку загроз;
- формування низки превентивних реакцій з метою прийняття оптимальних управлінських рішень щодо загроз.

З огляду на представлені результати дослідження у першому та другому розділі даної роботи зрозуміло, що туристично-рекреаційний потенціал характеризується високим рівнем невизначеності, нестабільності та низькою передбачуваністю, що ставить нові вимоги до управління його суб'єктами господарювання. Забезпечення цих вимог можливе шляхом антисипативного управління, спрямованого на випередження усіх можливих подій внутрішнього та зовнішнього середовища на засадах визначення слабких сигналів у середовищі діяльності.

Антисипативне управління туристично-рекреаційного потенціалу може охоплювати стадії планування для забезпечення ефективності процесу випереджувального управління. Система антисипативного управління туристично-рекреаційного потенціалу передбачає аналіз впливу унікального внутрішнього середовища кожного суб'єкта господарювання та врахування змін факторів зовнішнього середовища.

Проведено розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності туристичної діяльності України за 2020–2022 роки. Складовими індексу є: кількість туроператорів та турагентів за регіонами; кількість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами; вартість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами; кількість ночей, заброньованих туристами та кількість туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами (включаючи юридичних та фізичних осіб-підприємців). Встановлено, що найбільший вплив на інтегральний показник конкурентоспроможності серед усіх часткових показників має кількість

туроператорів та турагентів. Варто відзначити, що лідируючі позиції за усіма частковими показниками займає м. Київ.

Розглянуто пул специфічних випереджувальних необхідних до виконання для виявлення загроз для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, розроблені як відповідь на зміни в робочому середовищі (наприклад, виявлення слабких сигналів щодо загроз або можливостей, розробка сценаріїв та моделей реакції на можливі зміни тощо).

З метою відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України запропоновано рекомендації щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери України після пандемії Covid-19 та війни, серед яких нами визначено: цілеспрямовану підтримку малого та середнього бізнесу в туристичній сфері, які зазнали значних збитків; створення веб-платформи для малих і середніх підприємств у туристично-рекреаційній сфері; запровадження комплексної системи статистики туризму; збільшення кількості регіональних представників влади у розробці основної національної стратегії; зміну туристичного законодавства держави з метою кращого відображення нової ситуації в регіонах та потреб туристично-рекреаційної індустрії; розробку системних управлінських рішень для малого та середнього бізнесу у сфері туризму та рекреації, враховуючи їхню важливу роль у збільшенні зайнятості у регіонах України.

ВИСНОВКИ

1. Зміст дефініції «туристично-рекреаційний потенціал» пропонуємо розуміти як сукупність природних, культурних, історичних, соціально-економічних та інших ресурсів, які можуть бути використані для регіонального розвитку та залучення туристів з дотриманням умов сталого розвитку. Туристично-рекреаційна сфера є ваговою складовою відновлення національної економіки в постковідний та повоєнний періоди, оскільки забезпечує створення робочих місць, сприяє відновленню психологічно-емоційного стану населення. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу є ваговою передумовою розвитку місцевих громад завдяки зростанню регіональної економіки, а також збереженню історико-культурної спадщини.

Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в постковідний та повоєнний періоди ґрунтується на ряді теоретико-економічних засад, які враховують економічні, соціокультурні та екологічні аспекти. Серед пріоритетних: ефективне використання ресурсів та залучення інвестицій; розробка та реалізація маркетингової стратегії та брендування України як туристичної дестинації; покращення інфраструктури та формування безпечних умов для відпочинку; розвиток міжнародного співробітництва через створення маркетингових альянсів та спільних промо-кампаній; збереження та промоція культурної спадщини; врахування принципів сталого розвитку та екологічної відповідальності; активна участь громадянського суспільства, включаючи місцеві громадські організації та ініціативи; використання інноваційних технологій в туризмі; врахування регіональних особливостей та потенціалу, що допоможе створити індивідуальні туристичні пропозиції для кожного регіону; підвищення кадрового потенціалу фахівців галузі.

2. Розвиток туризму в Україні в повоєнному відновленні можемо розглядати як вектор позитивного впливу на економіку, соціокультурний розвиток та міжнародні відносини держави. При цьому необхідно враховувати різноманітні аспекти та потреби різних регіонів. Враховуючи досвід держав, що пройшли через випробування

війною, перед Україною мають відкритись нові можливості для розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму.

3. Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України пропонуємо розглядати через призму стійкого розвитку. Зміна функцій держави має відбуватися в результаті активізації її регуляторних функцій шляхом встановлення параметрів розвитку та контролю за їх дотриманням. Ключовими методами реалізації переходу до сталого розвитку є системна керована трансформація суспільства, держави та економіки, що призведе до переходу на більш високий рівень розвитку після відновлення. В рамках такого підходу визначено наступні пріоритети відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України: формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту; розвиток людських ресурсів галузі; збереження туристичного ресурсного потенціалу, формування просторів з високою туристичною привабливістю для забезпечення раціонального та ефективного використання туристичних ресурсів; створення інтегрованої інформаційної системи в туристичній сфері; формування єдиної системи маркетингу в туристичній сфері та маркетингове забезпечення підвищення конкурентоспроможності національного та регіональних туристичних продуктів; розвиток міжнародного співробітництва.

4. Пандемія COVID-19 стала одним із найсерйозніших викликів для національної індустрії подорожей і туризму з часу російської анексії Криму та окупації східної України. Системний вплив кризи погіршив фінансовий стан закладів тимчасового розміщення та харчування. У новій туристичній реальності на перший план вийшла не лише вартість туру та конкретні вподобання, але й карантинні обмеження, правила в'їзду та поширення хвороби. Суттєве скорочення туристичних потоків позначилося на надходженнях до державного бюджету від туристичного сектору. У 2020 році обсяги туристичного збору зменшилися на 34% від рівня попереднього року і склали приблизно 130 млн грн. При цьому уже з першого півріччя 2021 року спостерігалось поступове налагодження туристичних потоків в Україні та в світі загалом. Стало помітним значне переосмислення туристичних маршрутів та підвищення рівня внутрішніх поїздок у всьому світі.

5. Повномасштабне вторгнення військ РФ 24 лютого 2022 року спричинило значні руйнування туристичної інфраструктури, втрату іноземних туристів та заборону на використання повітряного простору. Руйнівного впливу зазнали об'єкти інфраструктури, природно-заповідний фонд. Згідно висновків Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів під окупацією або в зоні ведення бойових дій знаходяться близько 900 природоохоронних територій. В результаті воєнних дій постраждало близько 600 000 гектарів лісів у Київській, Чернігівській, Житомирській, Сумській, Харківській, Луганській та Донецькій областях. Уже станом на листопад 2022 року збитки сектору культури, туризму та спорту становили 2,1 млрд. грн. Проте навіть у надскладних умовах галузь продовжує функціонувати. Нові туристичні маршрути розробляються із врахуванням наявності бомбосховищ, часових обмежень, зумовлених комендантською годиною, із дотриманням заборони прогулянок та екскурсій поблизу важливих або військових об'єктів, враховуються обмеження на відвідування лісів, водойм та гірських стежок у певних регіонах України тощо.

6. Орієнтація на сталий системний повоєнний розвиток туристично-рекреаційної сфери України обумовлює необхідність комплексного моніторингу стійкості до системних загроз туристично-рекреаційному потенціалу України та її регіонів. Запропоновано модель моніторингу стійкості туристично-рекреаційного потенціалу України, яка спирається на чотири базові компоненти – економічну, соціальну, екологічну та інноваційно-інвестиційну стійкості, для кожної із яких виокремлено показники для моніторингу.

Для характеристики соціальної та економічної компонент стійкості туристично-рекреаційного потенціалу запропоновано враховувати: показники динаміки податкових надходжень від суб'єктів туристичної діяльності; кількість активних суб'єктів туристичної діяльності по регіонах; структура зайнятості в туризмі та гостинності; залежність обсягів валового регіонального продукту та обсягів туристичного збору в регіонах України. Екологічну компоненту стійкості туристично-рекреаційного потенціалу запропоновано аналізувати через три показники: площу рекреаційних територій на душу населення регіонів, відсоток

заповідності території регіонів, відсоток площі громад в регіонах, які не мають об'єктів ПЗФ.

На основі узагальнених коефіцієнтів здійснено рейтингування областей України за рівнем природного туристично-рекреаційного потенціалу. Визначено, що найвищий рейтинг за рівнем екологічної стійкості мають Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька та Запорізька області. У 21 із 24 проаналізованих регіонів спостерігається тісна пряма регресійна залежність між обсягами валового регіонального продукту та туристичним збором (за винятком Львівської, Тернопільської та Херсонської областей).

7. Стратегічний розвиток туристичної галузі України у повоєнний період вимагає визначення можливостей, пріоритетів і тенденцій розвитку, ефективного використання туристично-рекреаційного потенціалу, розробки універсальної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу, котру можна представити як комплекс рішень, спрямованих на забезпечення сталого розвитку галузі. Стратегія дозволить поєднати інтереси представників туристичної галузі та населення, зусилля держави та бізнес-сектору для вирішення складних економічних проблем туристично-рекреаційної галузі в умовах воєнного стану.

Запропонована в роботі стратегія відновлення туристично-рекреаційного потенціалу передбачає п'ять основних етапів. Їх послідовна реалізація забезпечить збільшення частки туризму у валовому внутрішньому продукті регіону; створення умов для розвитку окремих регіонів; своєчасне та комплексне вирішення проблем; належну охорону навколишнього середовища; збереження та відновлення унікальних природних ресурсів; відродження національної культури та традиційних ремесел, відновлення історичних пам'яток; підвищення ефективності державної політики у сфері туризму та рекреації; реалізацію державних та місцевих програм розвитку туристичної галузі; розвиток міжнародного співробітництва та інтеграція в європейський туристично-рекреаційний сектор; збільшення обсягів іноземних інвестицій в туристично-рекреаційну галузь.

8. Для оцінки впливу факторів на розвиток туристично-рекреаційного сектору України пропонується використовувати множинний регресійний аналіз.

Використовуючи відповідні статистичні дані та метод кореляційно-регресійного аналізу, розроблено кореляційно-регресійну модель інноваційно-інвестиційного забезпечення формування економічних стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України. Результати розрахунків дозволяють стверджувати, що найбільший вплив на туристично-рекреаційну сферу має інвестиційне забезпечення відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу. Застосування запропонованої кореляційно-регресійної моделі інноваційно-інвестиційної діяльності дозволяє спрогнозувати подальші зміни туристично-рекреаційної сфери, сприятиме розробці економічних стратегій відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України.

9. Характеристиками туристично-рекреаційного потенціалу виступають високий рівень невизначеності, непередбачуваність та нестабільність, що висуває нові вимоги до менеджменту суб'єктів сфери туризму. За таких обставин для нівіляції характеристик виникає потреба введення антисипативного (прогнозного) управління, спрямованого на прогнозування всіх можливих подій у внутрішньому та зовнішньому середовищі суб'єкта на основі виявлення слабких сигналів у його робочому середовищі. Система антисипативного управління туристично-рекреаційним потенціалом включає підсистему аналізу впливу внутрішнього середовища, характерного для кожного суб'єкта господарювання, а також врахування змін факторів зовнішнього середовища.

В цьому контексті було виконано розрахунок інтегрального індексу конкурентоспроможності туристичної діяльності України за 2020–2022 роки. Складовими індексу є: кількість туроператорів та турагентів за регіонами; кількість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами; вартість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами; кількість ночівель туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами; кількість туристів, обслуговуваних туроператорами та турагентами (включаючи юридичних та фізичних осіб-підприємців). Встановлено, що найбільший вплив на інтегральний показник конкурентоспроможності серед усіх часткових показників має кількість

туроператорів та турагентів. За усіма частковими показниками лідируючі позиції посідає м. Київ.

З метою відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України запропоновано рекомендації щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери України після завершення пандемії Covid-19 та російсько-української війни. Серед пріоритетних завдань визначено: цілеспрямовану підтримку малого та середнього бізнесу в туристичній сфері; створення веб-платформи для малих і середніх суб'єктів ринку туристичних послуг; запровадження комплексної системи статистики туризму; збільшення кількості регіональних представників влади у розробці основної національної стратегії; зміну туристичного законодавства держави з метою кращого відображення нової ситуації в регіонах та потреб туристично-рекреаційної індустрії; розробку системних управлінських рішень для малого та середнього бізнесу у сфері туризму та рекреації, враховуючи їхню важливу роль у збільшенні зайнятості у регіонах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова М.В. Механізм оцінювання впливу воєнно-економічної складової на стан економічної безпеки національного господарства: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Київ, 2016. 165 с.
2. Бейдик О.О., Лупішко О.В., Тарабарова І.В. COVID-19: світовий та національний туризм в умовах форс-мажору. *Рекреаційно-туристичний потенціал регіонів України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку* : Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція. URL: <https://turizmliol.wordpress.com/2020/05/27/covid-19-світовий-та-національний-туризм-в-у/> (дата звернення: 16.10.2023).
3. Бондаренко М.П. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму. *Економічний часопис XXI*. 2012. № 3–4. С. 19–22.
4. Борблік К.Е. Передумови формування стратегії сталого розвитку ринку туристичних послуг України. *Вісник Приазовського Державного Технічного Університету. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 9(37). С. 34–41.
5. Бордун О.Ю. Формування та оптимізація геопросторової системи туристичних потоків: міжнародний, національний, регіональний та локальний рівні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 344 с.
6. ВВП України за роками. URL: <https://nabu.ua/ua/vvp-2.html> (дата звернення: 16.10.2023).
7. Водний кодекс України : від 06.06.1995 №213/95-ВР. Редакція від 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
8. Горин Г.В. Рекреаційно-туристичний потенціал Західного регіону України у контексті транскордонного співробітництва. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. Вип. 2(106). С. 171–178.
9. ДАРТ та UHRA запускають акцію з благодійного бронювання номерів в українських готелях. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/810589.html> (дата звернення: 01.08.2023).

10. Дерев'янка С.М. Внутрішньо переміщені особи: проблеми політичної соціалізації в Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2017. №1(87). С. 199–216.
11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2024).
12. Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua> (дата звернення: 10.01.2024).
13. Дутчак С.В. Управління регіональним розвитком туризму : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 128 с.
14. Ейтутіс Г., Клецька Т., Крищенко С., Зіць О. Стратегічний аналіз ключових показників бізнес-процесів інфраструктури ПАТ «Укрзалізниця». *Збірник наукових праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. Сер. : Економіка і управління*. 2016. Вип. 37. С. 64–75.
15. Жаліло Я.А., Ковалівська С.В., Филипенко А.О., Химинець В.В., Головка А.А. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків : аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> (дата звернення: 01.12.2023).
16. Жарикова А. Податки від туризму в Україні протягом року впали на третину. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/12/23/695386/> (дата звернення: 01.12.2023).
17. Зарічняк А., Лозинська О. Концепція креативного туризму: генеза та основні компоненти. *Сталий розвиток економіки, суспільства та підприємництва : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 27-28 квітня 2023 р. / За ред. І. Перемозової*. Львів : Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023. С. 723–726.
18. Зарічняк А.П. Напрями стратегії відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України із залученням інвестицій. *Академічні візії*. 2023. Вип. 18. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/875/790> (дата звернення: 10.01.2024).

19. Зарічняк А.П. Основні підходи до визначення ефективності подієвого туризму як інструменту економічного розвитку регіону. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2015. №6–7. С. 156–162.
20. Зарічняк А.П. Реалізація державної підтримки національної туристичної галузі в період пандемії COVID-19. *Інновації у маркетингу та менеджменті: погляд молоді: тези доп. І Всеукр. наук.-практ. конф., (10 листопада 2023 р., м. Хмельницький)*. Хмельницький : ХКТЕІ, 2023. С. 49–51.
21. Зарічняк А.П., Шикеринець В.В. Міжнародні туристичні виставкові заходи як інструмент розвитку туристичної галузі. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2017. №9. С. 179–187.
22. Звіт за результатами опитування «Проведення дослідження внутрішнього та виїзного туризму українців» / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VbzkC8sG9muJGJjEUCFkzBfAsIVbke9A/view> (дата звернення: 01.10.2023).
23. Звіт за результатами опитування «Проведення кількісних досліджень в'їзного туризму на пунктах пропуску через державний кордон» : презентація / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://drive.google.com/file/d/1rltoXVxPX-ZXAUbFh6MX682sYRP48ZQ2/view> (дата звернення: 01.10.2023).
24. Звіт про прямі збитки інфраструктури, непрямі втрати економіки від руйнувань внаслідок військової агресії росії України, та попередня оцінка потреб України у фінансуванні відновлення. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/07/NRC_CLEAN_Final_Jul1_Losses-and-Needs-Report.pdf (дата звернення: 01.10.2023).
25. Земельний кодекс України : від 25.10.2001 №2768-III. Редакція від 26.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
26. Інформація щодо фінансово-економічних показників сфери туризму та курортів (2016–2018 роки) (за даними Державної фіскальної служби України). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=82f4f7d1-0860-49d3-b2b5-d0fe365cd886> (дата звернення: 10.12.2023).

27. Калущкий І.Ф., Зарічняк А.П. Сучасні проблеми рекреаційного лісокористування в Горганах (на прикладі ДП «Осмолодське лісове господарство»). *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2019. №1–2 (12–13). С. 136–145.
28. Капітальні інвестиції підприємств за видами економічної діяльності у 2012–2022 роках / Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/pdp/pdp_ue/kip_ed_2010_2020ue.xlsx (дата звернення: 10.01.2024).
29. Капко О.А., Зарічняк А.П. Характеристика ресурсного потенціалу міста Львів як дестинації сентиментального туризму. *The current state of development of world science: characteristics and features : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference (December 15, 2023). Lisbon : International Center of Scientific Research, 2023. P. 30–35.*
30. Карта Руйнувань та Відновлення. URL: <https://reukraine.shtab.net/> (дата звернення: 10.01.2024).
31. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посібн. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.
32. Кицюк І.В., Павліха Н.В. Управління конкурентоспроможністю національної економіки: регіональний вимір : монографія / відп. ред. Н.В. Павліха. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 188 с.
33. Кількість туристів до України за 1-е півріччя 2021 року зросла на 9% в порівнянні з 2-им півріччям 2020 року. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/kilkosti-turistiv-do-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2021-roku-zroslo-na-9-v-porivnyanni-z-drugim-pivrichchyam-2020-roku> (дата звернення: 01.06.2023).
34. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму. URL: http://www.ck.ukrstat.gov.ua/source/arch/2021/turizm_20.pdf (дата звернення: 01.08.2023).
35. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2013 р.

- № 638-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-2013-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2023).
36. Кузь Д.В., Зарічняк А.П., Солонець І.Ф. Портрет споживача гастрономічного туризму в Одеській області. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Boston (December 22, 2023). Boston – Vinnytsia : Primedia eLaunch & European Scientific Platform, 2023. Р. 34–39.
 37. Кузьмін О.Є., Мельник О.Г., Адамів М.Є. Антисипативне управління підприємствами: процесно-структурований підхід. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 2(3). С. 71–77.
 38. Кундрик М.Т. Напрями державного регулювання розвитку екологічно орієнтованої інноваційної інфраструктури в Україні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.14. С. 225–231.
 39. Ліси забруднені боєприпасами. Що з цим робити? URL: <https://wwf.ua/?6479466/forests-polluted-explosive> (дата звернення: 01.12.2023).
 40. Лісовий кодекс України : від 21.01.1994 №3852-ХІІ. Редакція від 04.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
 41. Мальська М.П., Бордун О.Ю, Антонюк Н.В. Медичний і оздоровчий туризм (міжнародні та національні аспекти) : навчальний посібник. Київ : Каравела, 2022. 234 с.
 42. Мальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу : навч. посібн. Київ : Центр навч. літ-ри, 2004. 272 с.
 43. Маринич О.М., Тищенко П.Г. Фізична географія України : підручник. Київ : Знання, КОО, 2003. 479 с.
 44. Мартієнко А.І., Бондаренко С.А. Екологічні інновації в регіональній інноваційній системі. *Ефективна економіка*. 2015. №8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4232> (дата звернення: 01.10.2023).

45. Машіка Г.В., Горюнова К.А. Правові та економічні аспекти туристичної галузі України під час пандемії COVID-19. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. №3. С. 5–11.
46. Мережа організацій з управління дестинаціями України (DMO) / Національна туристична організація України. URL: https://nto.ua/dmonetwork_ua.html (дата звернення: 01.10.2023).
47. Михайліченко Г.І. Інвестиційне забезпечення інноваційних процесів підприємств індустрії туризму. *Інвестиції: практика та досвід*. № 6. 2011. С. 3–8.
48. Набори даних / Держстат. URL: <https://stat.gov.ua/uk/datasets> (дата звернення: 10.01.2024).
49. На засіданні Радбезу ООН обговорили знищення Росією культурної спадщини України. URL: <https://www.unian.ua/war/na-zasidanni-radbezu-onn-obgovorili-znishchennya-rosiyeyu-kulturnoji-spadshchini-ukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11905119.html> (дата звернення: 01.12.2023).
50. На листопад 2022 року загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, складає майже \$136 млрд / Kyiv School of Economics. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/na-listopad-2022-roku-zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-skladaye-mayzhe-136-mlrd/> (дата звернення: 16.10.2023).
51. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році / Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. 514 с. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2023/01/Natsdopovid-2021-n.pdf> (дата звернення: 15.07.2023).
52. Національна туристична інвестиційна платформа: URL: https://www.ntoukraine.org/investmentwhyukraine_ua.html (дата звернення: 01.12.2023).
53. Носирєв О., Деділова Т., Токар І. Розвиток туризму та індустрії гостинності в стратегії постконфліктного відновлення економіки України. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2022. Вип. 1 (26). С. 55–68.

54. Овчинніков О. Заповідні території під час війни. Відновити міста буде простіше, ніж природу. URL: <https://eco.rayon.in.ua/topics/514206-zapovidni-teritorii-pid-chas-viyni-vidnoviti-mista-bude-prostishe-nizh-prirodu> (дата звернення: 01.08.2023).
55. Огієнко А.В., Огієнко М.М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. №1(75). С. 31–37.
56. Омельчук О., Садогурська С. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html> (дата звернення: 10.01.2024).
57. Павлова О.М., Павлов К.В., Блянюк М.О., Євпак Ю.С. Соціальні та креативні індустрії в розвитку концепції розумних міст. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк. Вежа-Друк. 2019. №4(20). С. 7–14.
58. Павлов К.В., Павлова О.М. Інноваційно-інвестиційний потенціал транспортної галузі України. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. №1. С. 17–24.
59. Перемозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Вплив кризових процесів на туристично-рекреаційний потенціал України: ретроспективний аналіз даних 2014–2022 рр. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Т. 34. С. 296–305.
60. Перемозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Вплив російської агресії на екосистемну безпеку туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 12. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/127/116> (дата звернення: 01.06.2023).
61. Перемозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Особливості впливу пандемії COVID-19 на безпеку світового туристично-рекреаційного потенціалу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2021. Вип. 30. С. 298–307.

62. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Стан туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах російського вторгнення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 35. С. 65–73.
63. Писаревський І.М., Мелешко К.К. Туристично-рекреаційний потенціал як елемент конкурентоспроможності територій. *Бізнес Інформ*. 2019. №12. С. 148–154.
64. Подорожі під час війни: яких правил безпеки варто дотримуватись / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/podorozhi-pid-chas-viyni-yakih-pravil-bezpeki-varto-dotrimuvatis> (дата звернення: 10.01.2024).
65. Про екологічну мережу України : Закон України від 24.06.2004 №1864-IV. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1864-15#Text> (дата звернення: 16.10.2023).
66. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму (від 29.09.2020 №4162). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70072 (дата звернення: 16.10.2023).
67. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо державної підтримки культури, малого бізнесу та креативних індустрій у зв'язку з дією заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19) (від 22.04.2020 №3379). URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68645 (дата звернення: 16.10.2023).
68. Проект Закону про землі рекреаційного призначення (від 18.04.2012 №10367). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/jf7zz00a_70072 (дата звернення: 16.10.2023).
69. Проект Закону про сільський та сільський зелений туризм (від 05.03.2021 №5206). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71321 (дата звернення: 16.10.2023).

70. Про затвердження Державної програми стимулювання економіки для подолання негативних наслідків, спричинених обмежувальними заходами щодо запобігання виникненню і поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, на 2020–2022 роки : Постанова Кабінету Міністрів України (від 27 травня 2020 р. №534). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534-2020-п#Text> (дата звернення: 16.10.2023).
71. Про курорти : Закон України від 05.10.2000 №2026-III. Редакція від 01.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2026-14#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
72. Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах : Закон України від 17.03.2011 №3159-VI. Редакція від 21.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3159-VI#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
73. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 №2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
74. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 №1264-XII. Редакція від 08.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
75. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16.06.1992 №2456-XII. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
76. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 № 324/95-ВР. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
77. Родіонова І.В. Фінансове забезпечення розвитку туристично-рекреаційної сфери в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 1. С. 152–155.

78. Роїк О.Р., Недзвецька О.В. Шляхи розвитку туристичної сфери України у воєнний період. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2022. №46. С. 11–15.
79. Романова А.А. Управління розвитком туристичної сфери в умовах збройних конфліктів. *Modern Economics*. 2018. №9. С. 93–104.
80. Росіяни зруйнували 183 релігійні споруди в Україні. Найбільше на Донеччині. URL: https://risu.ua/rosiyani-zrujnuvali-25-religijnih-sporud-u-harkivskij-oblasti_n131102 (дата звернення: 01.12.2023).
81. Самодай В., Левковська Ж. Характерні особливості туристичного потенціалу України. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2641/2559> (дата звернення: 01.12.2023).
82. Саркісян Г.О. Напрями впровадження інноваційних заходів на регіональних туристичних ринках. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. №2. С. 343–351.
83. Свеженцева І. Обстріл «Сумихімпрому». Як вберегтися від отруєння аміаком у результаті аварій на підприємствах. URL: <https://suspilne.media/220058-obstril-cumihimpromu-ak-vberegtisa-vid-otruenna-amiakom-u-rezultati-avarij-na-pidpriemstvah/> (дата звернення: 01.08.2023).
84. Свеженцева І. Як війна впливає на довкілля і як можна допомогти його відновлювати – розповідає екологиня. URL: <https://suspilne.media/231917-ak-vijna-vplivae-na-dovkilla-i-ak-mozna-dopomogti-jogo-vidnovluvati-rozpovidaae-ekologina/> (дата звернення: 01.08.2023).
85. Сич В.А. Систематика і оцінка рекреаційно-туристичного потенціалу регіону на засадах географічного середовища та рекреаційних кластерів : дис. ... д-ра географічних наук : 11.00.02. Одеса, 2021. 365 с.
86. Скільки українців подорожує країною під час війни? / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/skilki-ukrayinciv-podorozhuie-krayinoyu-pid-chas-viyni> (дата звернення: 15.12.2023).

87. Скоробогатов В., Василюк О. Кожна десята громада України – без заповідних територій / Українська природоохоронна група (UNCG). URL: <https://uncg.org.ua/kozhna-desyata-gromada/> (дата звернення: 01.08.2023).
88. Смаль І.В. Рекреація і туризм: короткий тлумачний словник термінів і понять. Ніжин : Вид-во НДУ ім. Гоголя, 2006. 80 с.
89. 44% найцінніших природних територій України охоплені війною: долучайтесь до ініціативи «Рятуємо природу у дні війни разом»! / Українська природоохоронна група (UNCG). URL: <https://uncg.org.ua/44-pzf/> (дата звернення: 01.08.2023).
90. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 р. № 168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-p#Text> (дата звернення: 10.01.2024).
91. Ткачук Л.М., Сайчук В.С. Інноваційно-інвестиційна політика як інструмент модернізації туристсько-рекреаційного комплексу України. *Географія та туризм*. 2014. Вип.28. С. 28–36.
92. Турзбір в Україні за перше півріччя 2022 року зріс майже на 29% / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/turzbir-v-ukrayini-za-pershe-pivrichchya-2022-roku-zris-mayzhe-na-29> (дата звернення: 15.12.2023).
93. Туристична статистика України (2015–2021, в'їзд іноземних громадян, виїзд українців закордон). URL: https://lookerstudio.google.com/reporting/ef4e05ee-33c4-49af-b70b-ddb7f5568c68/page/p_u24mioylmc (дата звернення: 15.12.2023).
94. Туристичний збір. URL: <https://datastudio.google.com/s/tF1oLCJNEN4> (дата звернення: 15.12.2023).
95. У 2022 році сума туристичного збору в Україні скоротилася на 24% збору / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/u-2022-roci-suma-turistichnogo-zboru-v-ukrayini-skorotilasya-na-24> (дата звернення: 19.08.2023).

96. Україна отримала рекордні 244 млн грн туристичного збору / Державне агентство розвитку туризму. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/ukrayina-otrimala-rekordi-244-mln-grn-turistichnogo-zboru> (дата звернення: 15.03.2023).
97. Український культурний фонд розпочинає фандрейзингову кампанію для підтримки культури. URL: <https://ucf.in.ua/news/donate> (дата звернення: 10.01.2024).
98. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Візія стратегії екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. *Академічні візії*. 2022. Вип. 8-9. С. 124–131.
99. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Екосистемна безпека як парадигма державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу (на прикладі кризи COVID-19). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 32. С. 339–346.
100. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Ідентифікація загроз екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час. *Академічні візії*. 2023. Вип. 16. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/137/125> (дата звернення: 01.12.2023).
101. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Нормативно-економічні принципи екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 10-11. С. 67–74.
102. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Пріоритетні цілі екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у довгостроковій перспективі. *Академічні візії*. 2022. Вип. 13. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/128/117> (дата звернення: 15.03.2023).
103. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Ретроспективний аналіз політики екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу у період кризи (на прикладі світової пандемії COVID-19). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 33. С. 223–229.

104. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Розвиток туристичного потенціалу у воєнний час: міжнародний досвід і перспективи України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/129/118> (дата звернення: 15.03.2023).
105. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Стратегічне планування екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2023. Вип. 15. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/130/119> (дата звернення: 15.10.2023).
106. Філюк С.М., Зарічняк А.П., Худик Н.І. Сучасний стан сільського, зеленого туризму на території Яремчанської міської ради. *Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України» (Івано-Франківськ, 6 грудня 2022 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / гол. редкол. – проф. Володимир Клапчук. Івано-Франківськ, 2022. С. 408–413.
107. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Шляхи удосконалення економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі загрози COVID-19. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2021. Вип. 31. С. 200–205.
108. Філюк С.М. Система інноваційно-інвестиційних заходів економічної стратегії для відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2022. Том 7. №2. С. 417–425.
109. Цвілій С.М., Кукліна Т.С. Стратегічні маркетингові пріоритети готельно-ресторанного підприємства в посткоронавірусному середовищі вітчизняного туристичного ринку. *Особливості розвитку ринку туристичних послуг України під впливом COVID-19 та карантинних обмежень* : монографія / Г.О. Горіна, С.Р. Бабушко, Л.В. Безкоровайна, Г.А. Богатирьова та ін.; наук. ред. Г.О. Горіна. Кривий Ріг : ДонНУЕТ, 2021. С. 48-80.
110. Через війну надходження до держбюджету від тургалузії скоротилися майже на 26% / Державне агентство розвитку туризму. URL:

<https://www.tourism.gov.ua/blog/cherez-viynu-nadhodzhennya-do-derzhbyudzhetu-vid-turgaluzi-skorotilisya-mayzhe-na-26> (дата звернення: 15.03.2023).

111. Через війну надходження до держбюджету від тургалузі скоротилися майже на 34%. URL: <https://www.tourism.gov.ua/blog/cherez-viynu-nadhodzhennya-do-derzhbyudzhetu-vid-turgaluzi-skorotilisya-mayzhe-na-34> (дата звернення: 15.03.2023).
112. Члени Ради Безпеки ООН визнають дії росії такими, що спрямовані на знищення культурної спадщини українців. URL: https://risu.ua/chleni-radi-bezpeki-onn-viznayut-diyi-rosiyi-takimi-shcho-spryamovani-na-znishchennya-kulturnoyi-spadshchini-ukrayinciv_n130916 (дата звернення: 10.01.2024).
113. 4 місяці війни: вигоріли 100 тис. га України / Українська природоохоронна група (UNCG). URL: <https://uncg.org.ua/4-misiatsi-vijny-vyhorily-100-tys-ha-ukrainy/> (дата звернення: 01.08.2023).
114. Шевчук В.Р., Бордун О.Ю., Бабенко В.В. Застосування факторного аналізу для дослідження збалансованого розвитку туристичної дестинації (на прикладі України). *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 4 (70). С. 103–109.
115. Шикеринець В.В., Зарічняк А.П. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики в сфері культури. *Сучасні тенденції розвитку туризму* : Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ», 2019. С. 39–42.
116. Шикеринець В., Польова Л., Зарічняк А. Застосування зарубіжного досвіду та особливостей реалізації державної політики в сфері культури. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : матеріали 17-ї регіон. наук-практ. конф. 14 травня 2020 р., Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 345–348.
117. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків : аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf> (дата звернення: 16.10.2023).
118. Що таке Смарагдова мережа і чому вона потрібна українцям / Екодія. URL: <http://surl.li/pvjzk> (дата звернення: 01.08.2023).

119. Яковчук О.В. Оцінка туристичного потенціалу України. *Географія та туризм*. 2010. Вип. 10. С. 57–65.
120. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. Rapid Response Economics. №1. London : CERP, 2022. URL: https://cepr.org/system/files/publication-files/147614-a_blueprint_for_the_reconstruction_of_ukraine.pdf (дата звернення: 01.10.2024).
121. Behsudi A. Wish You Were Here: Tourism-Dependent Economies Are among Those Harmed the Most by the Pandemic. *Finance & Development*. 2020. Vol. 57, №4. P. 36–39.
122. Bernecker P. Methods and Media of Tourist Publicity. Vienna : Austrian National Tourist Office, 1961. 125 p.
123. Bezuhla L., Bieloborodova M., Bondarenko L., Herasymenko T. Recreation areas optimisation and nature exploitation in urban ecosystems. *Studia Regionalne i Lokalne*. 2023. №3(93). P. 55–68.
124. Bieloborodova M., Bessonova S. External environment transformation of Ukraine's tourist enterprises during the crisis. *European Journal of Management Issues*. 2020. Vol. 28. №3. P.72–80.
125. Breus S., Bielialov T., Denysenko M., Zarichniak A., Al-Tmeizi A. Strategic Management of Deployment of Innovation Projects at the Enterprise. *Academy of Strategic Management Journal*. 2019. Vol. 18, Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/strategic-management-of-deployment-of-innovation-projects-at-the-enterprise-8713.html> (дата звернення: 01.08.2023).
126. Charter for Sustainable Tourism. *UNWTO Declarations*. 1995. Vol. 5. №4. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/unwtodeclarations.1995.05.04> (дата звернення: 01.08.2023).
127. Constantin M., Saxon S., Yu J. Reimagining the \$9 trillion tourism economy – what will it take? / McKinsey & Company, Travel, Logistics & Transport Infrastructure Practice. August 2020. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/travel%20transport%20and%20logistics/our%20insights/reimagining%20the%209%20trillion%20tourism%20ec>

onomy%20what%20will%20it%20take/reimagining-the-9-trillion-tourism-economy_what-will-it-take-vf.pdf (дата звернення: 01.08.2023).

128. COVID-19 and tourism statistics. URL: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/covid-19-and-tourism-statistics> (дата звернення: 16.10.2023).
129. Curley A., Garber R., Krishnan V., Tellez J. For corporate travel, a long recovery ahead. URL: <https://www.mckinsey.com/industries/travel-logistics-and-infrastructure/ourinsights/for-corporate-travel-a-long-recovery-ahead#/> (дата звернення: 10.01.2024).
130. Devastated by lockdowns, lthaii's struggling tourism industry pins its hopes on the first signs of reopening. URL: <https://www.washingtonpost.com/road-to-recovery/2020/10/15/hawaii-economy-tourism-travelcoronavirus> (дата звернення: 01.08.2023).
131. Economic Impact Research. 2020 / World Tourism and Travel Council. URL: <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact> (дата звернення: 26.05.2023).
132. European Travel Commission extends complimentary membership to Ukraine's Tourism Agency. 2022. URL: <https://etc-corporate.org/news/european-travel-commission-extends-complimentary-membership-to-ukraines-tourism-agency/> (дата звернення: 01.08.2023).
133. GDP, current prices (billions of U.S. dollars) / International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPD@WEO/UKR?zoom=UKR&highlight=UKR> (дата звернення: 10.10.2023).
134. Impact assessment of the COVID-19 outbreak on international tourism / UNWTO. URL: <https://www.unwto.org/impact-assessment-of-the-covid-19-outbreak-on-international-tourism> (дата звернення: 01.12.2023).
135. Impact of the Russian offensive in Ukraine on international tourism / UNWTO Tourism Market Intelligence and Competitiveness. URL: <https://www.unwto.org/impact-russian-offensive-in-ukraine-on-tourism> (дата звернення: 01.12.2023).
136. Kucher A., Honcharova A., Kucher L., Bieloborodova M., Bondarenko L. Impact of War on the Natural Preserve Fund: Challenges for the Development of Ecological

Tourism and Environmental Protection. *Journal Of Environmental Management And Tourism*. 2023. Vol. 14. №5 P. 2414–2425.

137. Leiper N. Tourism Management. 3rd Ed. Malaysia : Pearson Education Australia, 2004. 455 p.
138. MacDonald M., Piazza R., Sher G. A Simple Guide to Estimating the Impact of COVID-19 on Travel and Hospitality Activity. *IMF Research, Special Series on COVID-19*. 2020. p. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid-19-a-simple-guide-to-estimating-the-impact-of-covid-19.ashx> (дата звернення: 01.08.2023).
139. McCartney G. The Impact of the Coronavirus Outbreak on Macao. From Tourism Lockdown to Tourism Recovery. *Current Issues in Tourism*. 2021. Vol. 24. Is. 19: COVID-19 and Tourism. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13683500.2020.1762549> (дата звернення: 01.08.2023).
140. Nguyen A.T.N. Japan's Inbound Tourism Boom: Lessons for its Post-COVID-19 Revival / International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WP/2020/English/wpia2020169-print-pdf.ashx> (дата звернення: 01.10.2023).
141. One Planet Vision for Responsible Recovery of the Tourism Sector. UNWTO, COVID-19 Response. 2020. URL: <https://www.unwto.org/covid-19-oneplanet-responsible-recovery-initiatives> (дата звернення: 01.12.2023).
142. Our Initiatives / World Travel & Tourism Council. URL: <https://wtcc.org/initiatives/to-recoverybeyond> (дата звернення: 01.12.2023).
143. Polova L., Zarichniak A. Corporate governance: new time requirements. *International Conference on Corporate Management*. 2020. P. 133–135. URL: <https://conf.scnchub.com/index.php/ICCM/ICCM-2020/paper/view/136> (дата звернення: 01.08.2023).
144. R/ISEW – Regional/Index of Sustainable Economic Welfare/Well-Being. URL: <https://www.imzuwi.org/index.php/homepage/79-ueber-uns/157-r-isew-regional-index-of-sustainable-economic-well-being> (дата звернення: 01.12.2023).

145. Rohrer G., Lemongello S. Florida tourism will take up to three years to recover from COVID-19, state economist predicts. URL: www.orlandosentinel.com/politics/os-ne-legislature-budget-outlook-20200910-bvoevxuvnvcfvtwnbewposao4-story.html (дата звернення: 01.12.2023).
146. Sakhno A., Salkova I., Petruk N., Popovych Y., Vychivskyi P., Zarichniak A., Abuselidze G. The efficiency evaluation of providing excursion services in the tourist activity of Ukraine. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2023. Vol. 574. P. 1216–1224. DOI: 10.1007/978-3-031-21432-5_129.
147. Shapoval V., Bondarenko L., Bieloborodova M. Ways to overcome the crisis in tourism sector under quarantine restrictions. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2021. №8. С. 15–21.
148. Sharma G.D., Thomas A., Paul J. Reviving Tourism Industry Post-COVID-19: A Resilience-Based Framework. *Tourism Management Perspectives*. 2021. №37. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211973620301537?via%3Dihub> (дата звернення: 01.12.2023).
149. Shivers J.S. Leisure and recreation concepts: a critical analysis. Boston : Allyn and Bacon, 1981. 200 p.
150. Shykerynets V., Polova L., Zarichniak A. Bases of modern paradigm of state administration are in sphere of culture (aspect of respectability). *International Conference «Academic integrity in public administration and educational institutions»*. Scientific Center of Innovative Researches. Kyiv-Tallinn. March, 2020. P. 24–28.
151. Shykerynets V.V., Polyova L.V., Zarichniak A.P. Peculiarities of implementation by state authorities of state policy in the sphere of culture at the regional level. *Public management*. 2020. №5 (25). P. 259–271.
152. Škare M., Soriano D.R., Porada-Rochon M. Impact of COVID-19 on the Travel and Tourism Industry. *Technological Forecasting and Social Change*. 2021. №163. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162520312956?via%3Dihub> (дата звернення: 16.10.2023).

153. Skills developments and trends in the tourism sector. Skills intelligence. Cedefop. 2020. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/data-insights/skills-developments-and-trends-tourism-sector> (дата звернення: 01.08.2023).
154. Strategic Planning of the Recreational and Tourism industry Development: the Ukrainian Evidence / Shpak N. and others. *International Journal of Entrepreneurial Knowledge*. 2022. Is. 1, Vol. 10. URL: <https://www.ijek.org/index.php/IJEK/article/view/158/136> (дата звернення: 01.11.2023).
155. The architecture of infrastructure recovery in Ukraine / OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. URL: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/the-architecture-of-infrastructure-recovery-in-ukraine-d768a2e4/> (дата звернення: 01.09.2023).
156. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. Travel and Tourism at a Tipping Point / World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
157. Tourism in a Post-Pandemic World. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2021/02/24/na022521-how-to-save-travel-and-tourismin-a-post-pandemic-world> (дата звернення: 01.12.2023).
158. Tourism Sector Support for Covid-19 Recovery in Ukraine. EBRD coronavirus policy response. URL: <https://www.ebrd.com/documents/corporate-strategy/tourism-sector-support-for-covid19-recovery-in-ukraine.pdf> (дата звернення: 25.01.2023).
159. 2021 Tourism Forecast From Visit Britain And The Rest Of The World From The IMF. URL: <https://caithness-business.co.uk/article/12896> (дата звернення: 01.02.2023).
160. UN Tourism. URL: <https://www.unwto.org/> (дата звернення: 10.01.2024).
161. Villacé-Molinero T., Fernández-Muñoz J.J., Orea-Giner A., Fuentes-Moraleda L. Understanding the New Post-COVID-19 Risk Scenario: Outlooks and Challenges for a New Era of Tourism. *Tourism Management*. 2021. №86. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0261517721000431?via%3Dihub> (дата звернення: 01.08.2023).

162. World Economic Outlook, October 2020: A Long and Difficult Ascent. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/09/30/world-economic-outlook-october-2020> (дата звернення: 01.03.2023).
163. World Economic Situation Prospects. New York : UN, 2022. 232 p.
164. Yang Y., Altschuler B., Liang Z., Li X.R. Monitoring the Global COVID-19 Impact on Tourism: The COVID-19 Tourism Index. *Annals of Tourism Research*. 2021. Vol. 90. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160738320302644?via%3Dihub> (дата звернення: 16.10.2023).

ДОДАТКИ

Додаток А

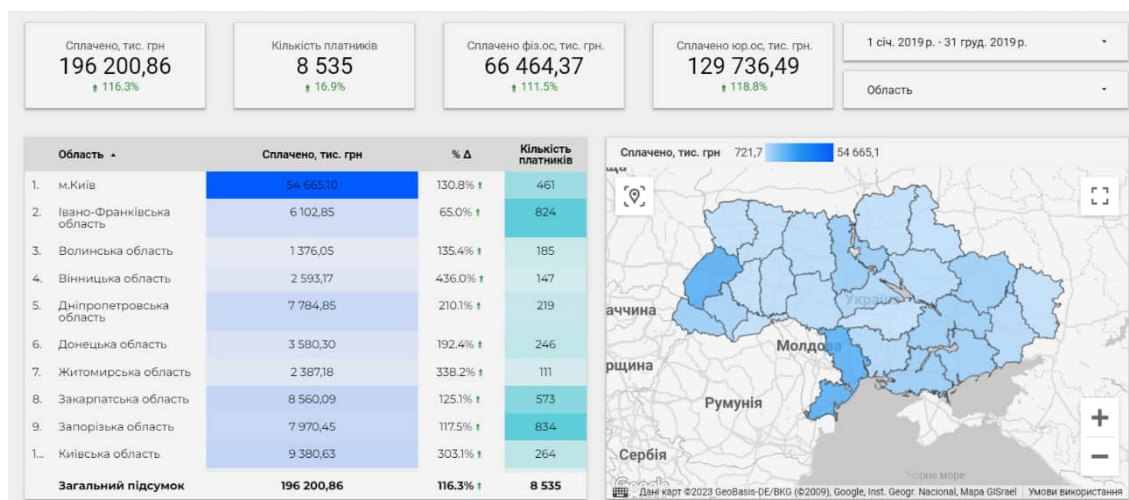

Рис. А1. Туристичний збір за 2019 рік у розрізі регіонів України [94]

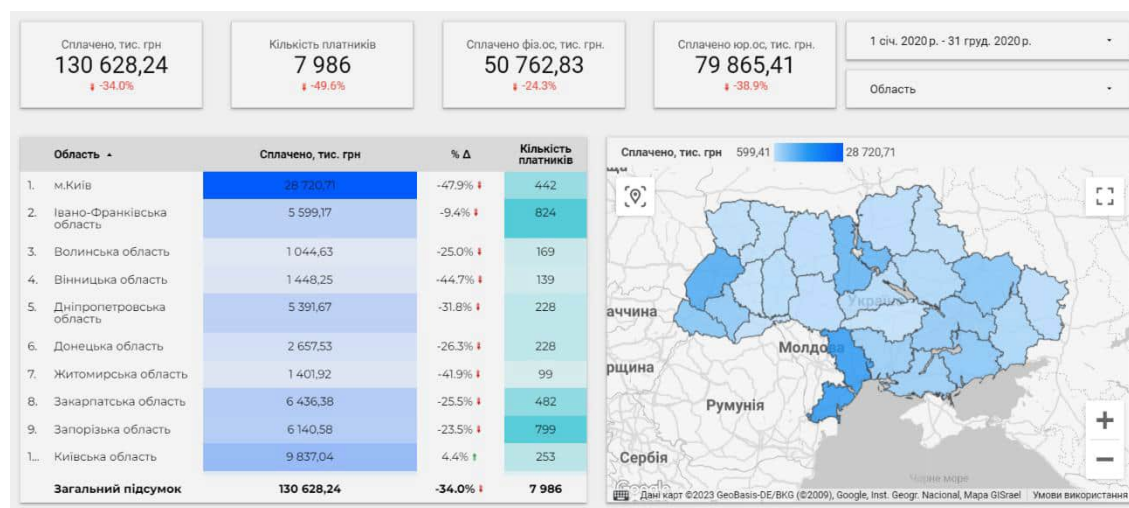

Рис. А2. Туристичний збір за 2020 рік у розрізі регіонів України [94]

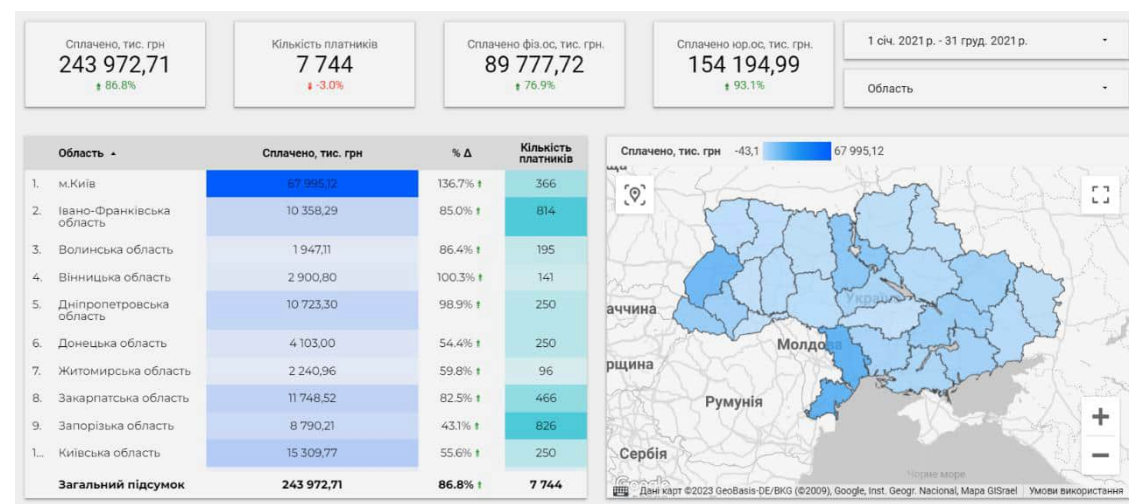

Рис. А3. Туристичний збір за 2021 рік у розрізі регіонів України [94]

Додаток Б

**Матриця спостережень взаємозв'язку валового регіонального продукту та
туристичного збору**

Область	Показник, млн. грн	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницька	ВРП	74411	92288	111489	129097	135867	173531
	Тур. збір	0.31	0.39	0.48	2.59	1.35	2.90
Волинська	ВРП	35744	51919	60445	75637	77404	92535
	Тур. збір	0.37	0.49	0.58	1.38	1.04	1.95
Дніпропет- ровська	ВРП	244478	313527	369356	390325	398732	582363
	Тур. збір	1.75	2.08	2.52	4.55	2.85	10.80
Донецька	ВРП	137500	165932	192161	204893	206309	283326
	Тур. збір	0.91	0.84	1.22	3.58	2.66	4.10
Житомирська	ВРП	47919	61424	77103	85267	91365	113919
	Тур. збір	0.35	0.45	0.54	2.39	1.40	2.24
Закарпатська	ВРП	32390	43037	52445	61325	62022	75626
	Тур. збір	2.20	2.90	3.80	8.56	6.44	11.75
Запорізька	ВРП	104323	130187	147043	155158	167260	228906
	Тур. збір	2.09	2.71	3.67	8.21	6.21	8.79
Івано- Франківська	ВРП	51404	63809	78439	86679	90398	119680
	Тур. збір	2.29	3.02	3.70	6.10	5.60	10.36
Київська	ВРП	128638	156829	198142	218647	242406	291519
	Тур. збір	1.25	1.56	2.33	9.38	9.84	15.31
Кіровоградська	ВРП	46021	52978	64417	73066	75208	99564
	Тур. збір	0.17	0.20	0.26	0.72	0.66	0.77
Луганська	ВРП	31356	30265	35204	40291	43204	52135
	Тур. збір	0.10	0.12	0.14	1.09	1.45	2.13
Львівська	ВРП	114842	147308	177233	214400	236254	296182
	Тур. збір	8.42	10.73	13.42	21.56	11.79	23.08
Миколаївська	ВРП	57815	69299	79903	92427	96648	124162
	Тур. збір	1.16	1.43	1.83	4.34	4.65	7.86
Одеська	ВРП	119800	149392	173224	197153	220242	271669
	Тур. збір	7.34	9.06	11.55	21.38	15.18	26.76
Полтавська	ВРП	116272	150543	174089	187289	188424	266694
	Тур. збір	0.72	1.08	1.34	2.96	2.55	4.35
Рівненська	ВРП	39469	48796	56835	67363	71901	88859
	Тур. збір	0.27	0.31	0.36	1.38	1.00	1.71
Сумська	ВРП	46287	56473	68476	75827	80432	105254
	Тур. збір	0.23	0.29	0.33	1.19	1.03	1.39
Тернопільська	ВРП	31072	40715	49127	57140	62661	81485
	Тур. збір	0.24	0.29	0.40	1.10	0.60	0.99
Харківська	ВРП	154871	187238	233279	247592	257805	319796
	Тур. збір	1.78	2.50	2.98	8.53	6.60	9.83

Продовження додатку Б

Херсонська	ВРП	38743	47819	55152	61939	68467	88182
	Тур. збір	1.89	2.70	3.69	8.40	4.47	6.58
Хмельницька	ВРП	48859	63808	75638	83006	96380	119876
	Тур. збір	0.47	0.51	0.73	2.15	1.59	3.06
Черкаська	ВРП	59412	73073	93287	103466	108822	131154
	Тур. збір	0.41	0.55	0.72	4.73	1.97	7.47
Чернівецька	ВРП	21239	28579	33905	41660	45054	54582
	Тур. збір	0.32	0.42	0.53	1.12	0.71	1.10
Чернігівська	ВРП	43362	56611	70611	77981	84068	113474
	Тур. збір	0.31	0.44	0.60	1.61	1.46	2.26
м.Київ	ВРП	559140	699378	833299	949570	1014693	1276376
	Тур. збір	18.76	25.15	32.98	63.63	34.69	76.42

Додаток В

Динаміка структури капітальних інвестицій за окремими видами економічної діяльності в Україні, грн

Роки	Усього	Тимчасове розміщення й організація харчування										Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок			
		Усього	тимчасове розміщення					діяльність із забезпечення стравами та напоями				Усього	діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг	функціонування бібліотек, архівів, музеїв та інших закладів культури	діяльність у сфері спорту, організування відпочинку та розваг
			Усього	діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення	діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання	надання місць кемпінгами та стоянками для житлових автофургонів в і причепів	діяльність інших засобів тимчасового розміщення	Усього	діяльність ресторанів, надання послуг мобільного харчування	постачання готових страв	обслуговування напоями				
2012	229487189	3245755	2453905	2297905	133072	—	22928	791850	516500	122789	152561	2758235	52727	56705	2561841
2013	216986932	2399530	1624024	1456543	138322	—	29159	775506	698524	50774	26208	2811689	21734	10594	2703156
2014	178384897	1409244	847610	783491	60975	583	2561	561634	526138	27376	8120	385520	10694	2651	350815
2015	213478158	1076074	639129	596080	36817	79	6153	436945	417858	14358	4729	804390	16974	6396	777689
2016	281667897	1503890	983794	941890	35163	129	6612	520096	460656	42445	16995	645892	46024	к/с	593831
2017	359159803	2063126	1282958	1144192	122697	92	15977	780168	684200	77888	18080	1106544	107148	к/с	950071
2018	471115542	2501747	1396991	1155422	192281	275	49013	1104756	1003592	71727	29437	2809362	183693	к/с	2519280
2019	524474074	2413664	990954	877883	82881	4	30186	1422710	1356444	47809	18457	3383320	228337	к/с	3076391
2020	398478079	1960740	855959	691827	119006	—	45126	1104781	1069902	31194	3685	1771054	55603	к/с	1675829
2021	536338858	2701549	962105	785541	34938	—	141626	1739444	1709027	27006	3411	3252416	130509	89805	2769287

Джерело: [28]

Динаміка туристичного збору та ВВП, млрд. грн

Роки	Туристичний збір	ВВП
2016	0,054	0,722
2017	0,070	0,891
2018	0,090	1,049
2019	0,196	1,112
2020	0,130	1,310
2021	0,244	1,730
2022	0,178	Немає даних

Джерело: [6; 26; 34; 95; 96; 133]

Додаток Д

Кількість туроператорів та турагентів за регіонами, од.*

	2019				2020			
	Кількість туропера- торів та турагентів юридичних осіб	З них		Кількість турагентів - фізичних осіб- підприєм- ців	Кількість туропера- торів та турагентів- юридич- них осіб	З них		Кількість турагентів - фізичних осіб- підприємців
		тур- опе- рато- ри	тур- агенти			туропе- ратори	тур- агенти	
Україна	1797	538	1259	2644	1561	452	1109	2306
Вінницька	23	6	17	64	19	6	13	60
Волинська	18	4	14	71	13	2	11	57
Дніпропетровська	111	15	96	318	109	15	94	322
Донецька	29	3	26	65	26	2	24	56
Житомирська	16	3	13	50	16	3	13	43
Закарпатська	29	12	17	55	22	9	13	50
Запорізька	61	3	58	85	57	4	53	90
Івано- Франківська	29	8	21	88	25	7	18	79
Київська	48	6	42	175	47	10	37	173
Кіровоградська	14	—	14	54	13	—	13	44
Луганська	7	—	7	37	6	—	6	31
Львівська	134	61	73	225	97	38	59	168
Миколаївська	21	3	18	63	20	1	19	69
Одеська	120	13	107	141	92	12	80	102
Полтавська	14	—	14	136	14	—	14	110
Рівненська	27	3	24	80	28	2	26	74
Сумська	18	3	15	86	17	2	15	68
Тернопільська	18	7	11	67	14	4	10	51
Харківська	85	8	77	168	84	7	77	150
Херсонська	10	2	8	63	8	1	7	46
Хмельницька	21	2	19	57	18	1	17	45
Черкаська	27	7	20	83	20	6	14	79
Чернівецька	35	7	28	42	28	6	22	27
Чернігівська	17	1	16	40	18	1	17	39
м. Київ	865	361	504	331	750	313	437	273

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Е

Витрати туроператорів на послуги сторонніх організацій, що включені до вартості туристичних пакетів, у 2020 році за регіонами, тис. грн. (юридичні особи)*

	Витрати на послуги сторонніх організацій, усього	У тому числі												
		послуги з розміщування туристів			послуги пасажирського транспорту					надання в оренду транспортних засобів	послуги із забезпечення стравами та напоями	спортивні та рекреаційні послуги	послуги в галузі культури, екскурсійне обслуговування (без урахування транспортних послуг)	інші послуги, що включені до вартості туристичного пакета
		усього	з них		усього	з них за видами пасажирського транспорту								
			у готелях та аналогічних засобах розміщування	в інших засобах розміщування		залізничного	повітряного	водного	наземного					
Україна	18338938,4	14361219,6	14242363,1	46973,7	3468085,5	15509,7	3265100,5	33879,1	1535962,2	3474,1	125526,7	2502,9	216236,3	161893,3
Вінницька	3928,6	1956,5	1741,9	214,6	1654,8	—	20,6	—	1634,2	24,2	178,1	—	58,5	56,5
Волинська	2309,9	2076,9	290,7	1786,2	189,8	—	—	—	189,8	—	—	—	41,3	1,9
Дніпропетровська	5519,0	3645,6	3634,8	10,8	989,8	714,8	255,0	—	20,0	11,2	857,3	—	9,2	5,9
Донецька	1482,8	1443,5	1443,5	—	37,0	—	—	—	37,0	—	—	—	—	2,3
Житомирська	234,0	148,9	148,9	—	56,7	—	—	—	56,7	—	25,0	—	—	3,4
Закарпатська	5763,1	5056,3	4895,6	160,7	341,5	—	—	—	341,5	—	2,9	50,0	51,7	260,7
Запорізька	426,2	197,7	74,1	123,6	155,5	—	73,7	—	81,8	—	—	—	71,7	1,3
Івано-Франківська	235824,7	182650,9	182650,9	—	6883,1	—	5840,0	41,3	1001,8	—	11256,8	432,0	32,1	34569,8
Київська	39514,9	34506,0	34501,0	5,0	4814,7	—	4794,1	—	20,6	—	15,3	—	25,0	153,9
Кіровоградська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Луганська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Львівська	149464,5	85109,5	68951,2	4776,8	26900,6	—	7719,1	—	19181,5	146,0	28567,7	518,7	11,4	8210,6
Миколаївська	128,9	—	—	—	13,6	—	—	—	13,6	—	11,9	55,3	19,7	28,4
Одеська	13624,9	10868,3	10818,3	50,0	1777,9	21,8	1253,8	—	502,3	—	359,8	81,0	370,2	167,7
Полтавська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Рівненська	6993,4	3801,6	94,6	3707,0	406,2	—	—	—	406,2	—	721,6	—	1236,6	827,4
Сумська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тернопільська	83,9	48,0	48,0	—	34,9	—	—	—	34,9	—	1,0	—	—	—
Харківська	14966,0	12295,0	1764,1	10530,9	2445,9	—	1714,1	—	731,8	—	40,0	—	68,2	116,9
Херсонська	4630,6	2375,0	—	—	842,8	—	—	20,0	822,8	—	1211,0	—	32,3	169,5
Хмельницька	362,4	—	—	—	123,2	—	—	—	123,2	—	—	—	—	239,2
Черкаська	803,7	87,6	18,0	69,6	685,7	—	2,0	633,0	50,7	—	—	—	15,1	15,3
Чернівецька	10863,3	10138,0	10138,0	—	555,8	—	555,8	—	—	—	—	—	—	169,5
Чернігівська	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
м.Київ	17842013,6	14004814,3	13921149,5	25538,5	3419176,0	14773,1	3242872,3	33184,8	128345,8	3292,7	82278,3	1365,9	214193,3	116893,1

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Ж

Кількість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами, у
2020 році за регіонами, од. (юридичні особи)*

	Кількість туристич- них пакетів, усього	У тому числі реалізованих				
		іншим туроператор- ам або турагентам для їх подальшої реалізації туристам	туристам, усього	з них		
				внутрішнім туристам для подорожі по Україні	виїзним туристам для подорожі за кордон	в'їзним (іноземним) туристам для подорожі по Україні
Україна	1225131	320654	904477	141998	751842	10637
Вінницька	4121	—	4121	2937	1184	—
Волинська	1384	104	1280	101	1160	19
Дніпропетровська	12041	3	12038	1606	10432	—
Донецька	4499	—	4499	1427	3072	—
Житомирська	2215	20	2195	115	2080	—
Закарпатська	4304	—	4304	2036	2268	—
Запорізька	10855	1	10854	4674	6169	11
Івано-Франківська	53365	36	53329	50012	1748	1569
Київська	7349	123	7226	344	6836	46
Кіровоградська	1038	—	1038	11	1027	—
Луганська	334	—	334	4	330	—
Львівська	42970	9106	33864	16044	17560	260
Миколаївська	2005	—	2005	135	1870	—
Одеська	10421	2	10419	1505	8769	145
Полтавська	1388	—	1388	121	1267	—
Рівненська	2530	151	2379	705	1673	1
Сумська	3496	—	3496	2168	1328	—
Тернопільська	816	—	816	15	801	—
Харківська	10017	77	9940	2648	7290	2
Херсонська	2152	—	2152	1823	329	—
Хмельницька	3497	360	3137	371	2766	—
Черкаська	1092	—	1092	456	636	—
Чернівецька	2836	—	2836	102	2734	—
Чернігівська	2379	—	2379	90	2289	—
м.Київ	1038027	310671	727356	52548	666224	8584

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток 3

Кількість реалізованих турагентами туристичних пакетів у 2020 році за регіонами,

од.

(фізичні особи-підприємці)*

	Кількість туристичних пакетів, усього	У тому числі реалізованих		
		внутрішнім туристам для подорожі по Україні	виїзним туристам для подорожі за кордон	в'їзним (іноземним) туристам для подорожі по Україні
Україна	192899	20260	172497	142
Вінницька	7977	905	7072	—
Волинська	3017	265	2752	—
Дніпропетровська	24562	1233	23329	—
Донецька	4829	565	4264	—
Житомирська	2816	363	2453	—
Закарпатська	2884	182	2702	—
Запорізька	8164	1488	6676	—
Івано-Франківська	3402	251	3151	—
Київська	13958	1093	12863	2
Кіровоградська	2880	627	2253	—
Луганська	1435	16	1419	—
Львівська	26185	3510	22602	73
Миколаївська	3736	129	3607	—
Одеська	7984	730	7254	—
Полтавська	7124	149	6975	—
Рівненська	5738	112	5626	—
Сумська	3838	189	3649	—
Тернопільська	2352	55	2297	—
Харківська	14837	2042	12795	—
Херсонська	4776	967	3809	—
Хмельницька	2396	34	2362	—
Черкаська	7647	1611	6036	—
Чернівецька	1423	7	1416	—
Чернігівська	4375	187	4188	—
м.Київ	24564	3550	20947	67

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток И

Вартість туристичних пакетів, реалізованих туроператорами та турагентами, у 2020 році за регіонами, тис. грн. (юридичні особи)*

	Вартість туристичних пакетів (з урахуванням ПДВ), усього	У тому числі туристичних пакетів, реалізованих				
		іншим туроператорам або турагентам для їх подальшої реалізації туристам	туристам, усього	з них		
				внутрішнім туристам для подорожі по Україні	виїзним туристам для подорожі за кордон	в'їзним (іноземним) туристам для подорожі по Україні
Україна	27617877,3	5474342,8	22143534,5	817627,9	21254016,9	71889,7
Вінницька	52536,8	—	52536,8	7710,3	44826,5	—
Волинська	34676,5	1248,3	33428,2	1046,7	32173,6	207,9
Дніпропетровська	344970,6	59,0	344911,6	19236,5	325675,1	—
Донецька	105291,1	—	105291,1	6851,3	98439,8	—
Житомирська	67425,7	55,0	67370,7	337,4	67033,3	—
Закарпатська	70859,9	—	70859,9	7006,9	63853,0	—
Запорізька	240077,1	12,9	240064,2	30108,8	209826,7	128,7
Івано-Франківська	262272,0	360,1	261911,9	206958,9	48715,0	6238,0
Київська	228751,0	34268,2	194482,8	3783,4	190061,2	638,2
Кіровоградська	32987,7	—	32987,7	50,6	32937,1	—
Луганська	6057,2	—	6057,2	18,0	6039,2	—
Львівська	486502,9	100406,5	386096,4	146492,1	236679,7	2924,6
Миколаївська	54945,4	—	54945,4	638,4	54307,0	—
Одеська	196519,6	26,4	196493,2	6396,0	189914,5	182,7
Полтавська	31809,7	—	31809,7	700,1	31109,6	—
Рівненська	63927,0	291,7	63635,3	9383,8	54249,5	2,0
Сумська	44850,3	—	44850,3	7386,5	37463,8	—
Тернопільська	23853,7	—	23853,7	240,9	23612,8	—
Харківська	243994,3	2848,4	241145,9	18536,6	222588,8	20,5
Херсонська	12643,7	—	12643,7	5483,2	7160,5	—
Хмельницька	52111,1	101,4	52009,7	264,6	51745,1	—
Черкаська	22551,5	—	22551,5	2158,4	20393,1	—
Чернівецька	52989,4	—	52989,4	1161,8	51827,6	—
Чернігівська	66871,6	—	66871,6	510,0	66361,6	—
м.Київ	24818401,5	5334664,9	19483736,6	335166,7	19087022,8	61547,1

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток К

Вартість реалізованих турагентами туристичних пакетів у 2020 році за регіонами,

тис. грн.

(фізичні особи-підприємці)*

	Вартість туристичних пакетів (з урахуванням ПДВ), усього	У тому числі туристичних пакетів, реалізованих		
		внутрішнім туристам для подорожі по Україні	виїзним туристам для подорожі за кордон	в'їзним (іноземним) туристам для подорожі по Україні
Україна	5139011,0	125881,6	5011338,2	1791,2
Вінницька	272669,2	5319,0	267350,2	—
Волинська	90248,2	913,6	89334,6	—
Дніпропетровська	783993,9	12107,7	771886,2	—
Донецька	113627,5	4931,8	108695,7	—
Житомирська	69808,9	1712,3	68096,6	—
Закарпатська	89411,1	587,8	88823,3	—
Запорізька	181906,8	6290,2	175616,6	—
Івано-Франківська	99749,9	2061,9	97688,0	—
Київська	442300,1	10224,5	432067,3	8,3
Кіровоградська	75240,0	2142,7	73097,3	—
Луганська	41358,3	507,2	40851,1	—
Львівська	473710,1	29652,5	443193,9	863,7
Миколаївська	99523,7	730,4	98793,3	—
Одеська	198432,8	4508,3	193924,5	—
Полтавська	221554,7	1107,7	220447,0	—
Рівненська	164351,1	433,3	163917,8	—
Сумська	101601,9	1911,4	99690,5	—
Тернопільська	77416,6	715,8	76700,8	—
Харківська	410933,4	16284,3	394649,1	—
Херсонська	98682,2	2746,7	95935,5	—
Хмельницька	71262,0	165,0	71097,0	—
Черкаська	165261,6	8124,4	157137,2	—
Чернівецька	29384,1	93,8	29290,3	—
Чернігівська	127304,3	3098,1	124206,2	—
м.Київ	639278,6	9511,2	628848,2	919,2

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Л

Кількість ночівель туристів, що включені до туристичних пакетів, у 2020 році за
регіонами, од.
(юридичні особи)*

	Кількість ночівель туристів, що включені до туристичних пакетів, усього	У тому числі туристичних пакетів, реалізованих				
		іншим туроператорам або турагентам для їх подальшої реалізації туристам	туристам, усього	з них		
				внутрішнім туристам для подорожі по Україні	виїзним туристам для подорожі за кордон	в'їзним (іноземним) туристам для подорожі по Україні
Україна	11998352	2846579	9151773	706448	8413407	31918
Вінницька	40853	—	40853	18542	22311	—
Волинська	23407	1290	22117	1210	20713	194
Дніпропетровська	179719	38	179681	18707	160974	—
Донецька	41671	—	41671	7640	34031	—
Житомирська	29972	91	29881	493	29388	—
Закарпатська	52780	—	52780	9715	43065	—
Запорізька	128423	7	128416	47723	80657	36
Івано-Франківська	125826	407	125419	104675	18187	2557
Київська	99132	4600	94532	3218	91142	172
Кіровоградська	11935	—	11935	114	11821	—
Луганська	3189	—	3189	34	3155	—
Львівська	424240	76590	347650	184149	161014	2487
Миколаївська	21120	—	21120	951	20169	—
Одеська	100480	14	100466	14666	85537	263
Полтавська	16225	—	16225	1206	15019	—
Рівненська	43165	453	42712	10394	32315	3
Сумська	19678	—	19678	4135	15543	—
Тернопільська	15604	—	15604	855	14749	—
Харківська	126745	1970	124775	12307	112430	38
Херсонська	16181	—	16181	12520	3661	—
Хмельницька	23143	360	22783	1037	21746	—
Черкаська	8685	—	8685	1092	7593	—
Чернівецька	30815	—	30815	2056	28759	—
Чернігівська	35780	—	35780	1200	34580	—
м.Київ	10379584	2760759	7618825	247809	7344848	26168

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток М

Кількість ночівель туристів, що включені до туристичних пакетів, у 2020 році за регіонами, од.

(фізичні особи-підприємці)*

	Усього	У тому числі туристичних пакетів, реалізованих		
		внутрішнім туристам для подорожі по Україні	виїзним туристам для подорожі за кордон	в'їзним (іноземним) туристам для подорожі по Україні
Україна	2956907	172663	2782582	1662
Вінницька	144643	14726	129917	—
Волинська	49623	2514	47109	—
Дніпропетровська	427532	15071	412461	—
Донецька	50780	4081	46699	—
Житомирська	42464	1904	40560	—
Закарпатська	49690	620	49070	—
Запорізька	104389	13023	91366	—
Івано-Франківська	51041	1867	49174	—
Київська	244623	9127	235486	10
Кіровоградська	25890	3669	22221	—
Луганська	22716	249	22467	—
Львівська	326833	42560	283271	1002
Миколаївська	58687	1854	56833	—
Одеська	97005	5026	91979	—
Полтавська	129410	1198	128212	—
Рівненська	246917	463	246454	—
Сумська	54575	2034	52541	—
Тернопільська	42094	547	41547	—
Харківська	204342	22923	181419	—
Херсонська	35307	6559	28748	—
Хмельницька	34463	206	34257	—
Черкаська	85221	9339	75882	—
Чернівецька	20518	91	20427	—
Чернігівська	77576	3452	74124	—
м.Київ	330568	9560	320358	650

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Н

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, у 2020 році за
 регіонами, осіб
 (юридичні особи)*

	Кількість обслугованих туристів, усього	У тому числі		
		в'їзних (іноземних) туристів	виїзних туристів	внутрішніх туристів
Україна	1957410	11773	1758107	187530
Вінницька	7936	—	2808	5128
Волинська	2726	19	2410	297
Дніпропетровська	22611	—	20288	2323
Донецька	10324	—	6840	3484
Житомирська	5052	—	4914	138
Закарпатська	7893	—	5643	2250
Запорізька	17984	36	12024	5924
Івано-Франківська	54864	1569	3119	50176
Київська	14086	92	13526	468
Кіровоградська	1937	—	1917	20
Луганська	404	—	400	4
Львівська	52690	267	34052	18371
Миколаївська	2890	—	2754	136
Одеська	14948	145	12886	1917
Полтавська	2660	—	1909	751
Рівненська	5186	3	4123	1060
Сумська	4199	—	1861	2338
Тернопільська	2318	—	1881	437
Харківська	18164	4	13930	4230
Херсонська	2426	—	603	1823
Хмельницька	5312	—	4567	745
Черкаська	1811	—	1194	617
Чернівецька	4555	—	4035	520
Чернігівська	4383	—	4273	110
м.Київ	1690051	9638	1596150	84263

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток П

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, у 2020 році за
 регіонами, осіб
 (фізичні особи-підприємці)*

	Кількість обслугованих туристів, усього	У тому числі		
		в'їзних (іноземних) туристів	виїзних туристів	внутрішніх туристів
Україна	402868	191	367595	35082
Вінницька	18534	—	16310	2224
Волинська	7321	—	6754	567
Дніпропетровська	55489	—	52914	2575
Донецька	8348	—	7654	694
Житомирська	6151	—	5599	552
Закарпатська	6776	—	6513	263
Запорізька	15185	—	13493	1692
Івано-Франківська	7615	—	7311	304
Київська	33864	2	31625	2237
Кіровоградська	5837	—	4924	913
Луганська	3007	—	2973	34
Львівська	48134	90	42677	5367
Миколаївська	8213	—	7937	276
Одеська	13234	—	12315	919
Полтавська	16333	—	16030	303
Рівненська	14083	—	13853	230
Сумська	7805	—	7300	505
Тернопільська	5881	—	5705	176
Харківська	25825	—	22252	3573
Херсонська	11341	—	7631	3710
Хмельницька	5761	—	5704	57
Черкаська	13950	—	11176	2774
Чернівецька	3270	—	3252	18
Чернігівська	11466	—	10334	1132
м.Київ	49445	99	45359	3987

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Р

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (юридичні особи)*

	Кількість туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	1957410	59627	1871767	14603	1165	4557	5691
Вінницька	7936	—	7936	—	—	—	—
Волинська	2726	—	2657	69	—	—	—
Дніпропетровська	22611	64	22156	283	108	—	—
Донецька	10324	—	10312	10	2	—	—
Житомирська	5052	—	5052	—	—	—	—
Закарпатська	7893	—	7893	—	—	—	—
Запорізька	17984	450	17047	487	—	—	—
Івано-Франківська	54864	55	54805	4	—	—	—
Київська	14086	4897	8587	495	15	92	—
Кіровоградська	1937	—	1924	13	—	—	—
Луганська	404	—	402	2	—	—	—
Львівська	52690	125	41118	11447	—	—	—
Миколаївська	2890	—	2888	2	—	—	—
Одеська	14948	1141	13703	10	67	—	27
Полтавська	2660	24	2636	—	—	—	—
Рівненська	5186	—	5186	—	—	—	—
Сумська	4199	1755	2440	4	—	—	—
Тернопільська	2318	—	2318	—	—	—	—
Харківська	18164	18	18091	55	—	—	—
Херсонська	2426	—	2426	—	—	—	—
Хмельницька	5312	—	5311	1	—	—	—
Черкаська	1811	—	1809	2	—	—	—
Чернівецька	4555	24	4504	7	20	—	—
Чернігівська	4383	—	4383	—	—	—	—
м.Київ	1690051	51074	1626183	1712	953	4465	5664

*Тип (-) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток С

Розподіл туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (фізичні особи-підприємці)*

	Кількість туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	402868	1571	397504	3318	373	27	75
Вінницька	18534	—	18534	—	—	—	—
Волинська	7321	4	7311	6	—	—	—
Дніпропетровська	55489	112	55254	59	64	—	—
Донецька	8348	8	8315	15	—	10	—
Житомирська	6151	1	6131	19	—	—	—
Закарпатська	6776	—	6776	—	—	—	—
Запорізька	15185	—	14971	214	—	—	—
Івано-Франківська	7615	5	7610	—	—	—	—
Київська	33864	448	33307	65	—	—	44
Кіровоградська	5837	—	5835	2	—	—	—
Луганська	3007	—	2996	6	5	—	—
Львівська	48134	15	45783	2336	—	—	—
Миколаївська	8213	6	8101	11	95	—	—
Одеська	13234	5	13225	4	—	—	—
Полтавська	16333	69	16222	26	16	—	—
Рівненська	14083	—	14082	—	—	—	1
Сумська	7805	—	7784	10	—	6	5
Тернопільська	5881	—	5881	—	—	—	—
Харківська	25825	2	25531	287	5	—	—
Херсонська	11341	—	11291	39	—	11	—
Хмельницька	5761	—	5761	—	—	—	—
Черкаська	13950	—	13950	—	—	—	—
Чернівецька	3270	—	3270	—	—	—	—
Чернігівська	11466	4	11462	—	—	—	—
м.Київ	49445	892	48121	219	188	—	25

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Т

Розподіл в'їзних (іноземних) туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (юридичні особи)*

	Кількість в'їзних (іноземних) туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	11773	481	8444	232	256	2304	56
Вінницька	—	—	—	—	—	—	—
Волинська	19	—	6	13	—	—	—
Дніпропетровська	—	—	—	—	—	—	—
Донецька	—	—	—	—	—	—	—
Житомирська	—	—	—	—	—	—	—
Закарпатська	—	—	—	—	—	—	—
Запорізька	36	—	36	—	—	—	—
Івано- Франківська	1569	—	1569	—	—	—	—
Київська	92	—	—	—	—	92	—
Кіровоградська	—	—	—	—	—	—	—
Луганська	—	—	—	—	—	—	—
Львівська	267	—	87	180	—	—	—
Миколаївська	—	—	—	—	—	—	—
Одеська	145	120	25	—	—	—	—
Полтавська	—	—	—	—	—	—	—
Рівненська	3	—	3	—	—	—	—
Сумська	—	—	—	—	—	—	—
Тернопільська	—	—	—	—	—	—	—
Харківська	4	—	4	—	—	—	—
Херсонська	—	—	—	—	—	—	—
Хмельницька	—	—	—	—	—	—	—
Черкаська	—	—	—	—	—	—	—
Чернівецька	—	—	—	—	—	—	—
Чернігівська	—	—	—	—	—	—	—
м.Київ	9638	361	6714	39	256	2212	56

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток У

Розподіл в'їзних (іноземних) туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (фізичні особи-підприємці)*

	Кількість в'їзних (іноземних) туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	191	—	152	39	—	—	—
Вінницька	—	—	—	—	—	—	—
Волинська	—	—	—	—	—	—	—
Дніпропетровська	—	—	—	—	—	—	—
Донецька	—	—	—	—	—	—	—
Житомирська	—	—	—	—	—	—	—
Закарпатська	—	—	—	—	—	—	—
Запорізька	—	—	—	—	—	—	—
Івано- Франківська	—	—	—	—	—	—	—
Київська	2	—	—	2	—	—	—
Кіровоградська	—	—	—	—	—	—	—
Луганська	—	—	—	—	—	—	—
Львівська	90	—	53	37	—	—	—
Миколаївська	—	—	—	—	—	—	—
Одеська	—	—	—	—	—	—	—
Полтавська	—	—	—	—	—	—	—
Рівненська	—	—	—	—	—	—	—
Сумська	—	—	—	—	—	—	—
Тернопільська	—	—	—	—	—	—	—
Харківська	—	—	—	—	—	—	—
Херсонська	—	—	—	—	—	—	—
Хмельницька	—	—	—	—	—	—	—
Черкаська	—	—	—	—	—	—	—
Чернівецька	—	—	—	—	—	—	—
Чернігівська	—	—	—	—	—	—	—
м.Київ	99	—	99	—	—	—	—

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Ф

Розподіл виїзних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (юридичні особи)*

	Кількість виїзних туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	1758107	14089	1741695	642	336	28	1317
Вінницька	2808	—	2808	—	—	—	—
Волинська	2410	—	2410	—	—	—	—
Дніпропетровська	20288	29	20255	4	—	—	—
Донецька	6840	—	6832	6	2	—	—
Житомирська	4914	—	4914	—	—	—	—
Закарпатська	5643	—	5643	—	—	—	—
Запорізька	12024	141	11883	—	—	—	—
Івано-Франківська	3119	—	3119	—	—	—	—
Київська	13526	4884	8211	431	—	—	—
Кіровоградська	1917	—	1906	11	—	—	—
Луганська	400	—	400	—	—	—	—
Львівська	34052	125	33927	—	—	—	—
Миколаївська	2754	—	2754	—	—	—	—
Одеська	12886	484	12323	9	43	—	27
Полтавська	1909	15	1894	—	—	—	—
Рівненська	4123	—	4123	—	—	—	—
Сумська	1861	102	1759	—	—	—	—
Тернопільська	1881	—	1881	—	—	—	—
Харківська	13930	18	13912	—	—	—	—
Херсонська	603	—	603	—	—	—	—
Хмельницька	4567	—	4567	—	—	—	—
Черкаська	1194	—	1194	—	—	—	—
Чернівецька	4035	16	4019	—	—	—	—
Чернігівська	4273	—	4273	—	—	—	—
м.Київ	1596150	8275	1586085	181	291	28	1290

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Х

Розподіл виїзних туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (фізичні особи-підприємці)*

	Кількість виїзних туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	367595	998	366212	94	189	27	75
Вінницька	16310	—	16310	—	—	—	—
Волинська	6754	4	6750	—	—	—	—
Дніпропетровська	52914	11	52871	28	4	—	—
Донецька	7654	1	7638	5	—	10	—
Житомирська	5599	1	5598	—	—	—	—
Закарпатська	6513	—	6513	—	—	—	—
Запорізька	13493	—	13493	—	—	—	—
Івано-Франківська	7311	5	7306	—	—	—	—
Київська	31625	43	31507	31	—	—	44
Кіровоградська	4924	—	4924	—	—	—	—
Луганська	2973	—	2964	4	5	—	—
Львівська	42677	—	42677	—	—	—	—
Миколаївська	7937	5	7927	5	—	—	—
Одеська	12315	5	12308	2	—	—	—
Полтавська	16030	57	15949	16	8	—	—
Рівненська	13853	—	13852	—	—	—	1
Сумська	7300	—	7288	1	—	6	5
Тернопільська	5705	—	5705	—	—	—	—
Харківська	22252	2	22245	—	5	—	—
Херсонська	7631	—	7618	2	—	11	—
Хмельницька	5704	—	5704	—	—	—	—
Черкаська	11176	—	11176	—	—	—	—
Чернівецька	3252	—	3252	—	—	—	—
Чернігівська	10334	4	10330	—	—	—	—
м.Київ	45359	860	44307	—	167	—	25

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

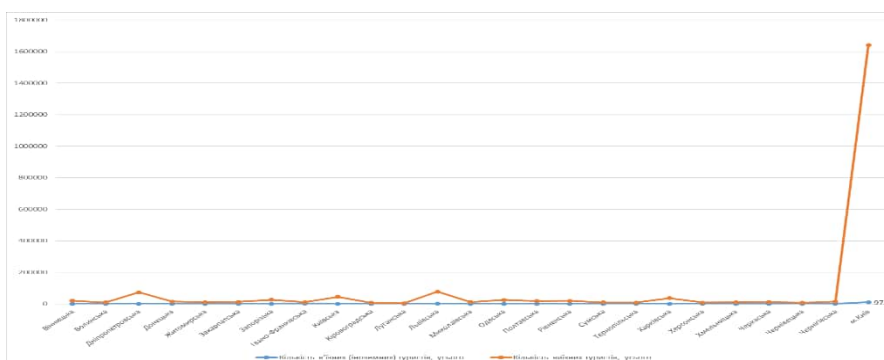
Додаток Ц

Кількість в'їзних (іноземних) та виїзних туристів, осіб*

	Кількість в'їзних (іноземних) туристів, усього*	Кількість виїзних туристів, усього	Туристичне сальдо
Україна	11964	2125702	-2113738
Вінницька	–	19118	-19118
Волинська	19	9164	-9145
Дніпропетровська	–	73202	-73202
Донецька	–	14494	-14494
Житомирська	–	10513	-10513
Закарпатська	–	12156	-12156
Запорізька	36	25517	-25481
Івано-Франківська	1569	10430	-8861
Київська	94	45151	-45057
Кіровоградська	–	6841	-6841
Луганська	–	3373	-3373
Львівська	357	76729	-76372
Миколаївська	–	10691	-10691
Одеська	145	25201	-25056
Полтавська	–	17939	-17939
Рівненська	3	17976	-17973
Сумська	–	9161	-9161
Тернопільська	–	7586	-7586
Харківська	4	36182	-36178
Херсонська	–	8234	-8234
Хмельницька	–	10271	-10271
Черкаська	–	12370	-12370
Чернівецька	–	7287	-7287
Чернігівська	–	14607	-14607
м.Київ	9737	1641509	-1631772

*Тире (–) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Кількість в'їзних (іноземних) та виїзних туристів, осіб

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток III

Розподіл внутрішніх туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (юридичні особи)*

	Кількість внутрішніх туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	187530	45057	121628	13729	573	2225	4318
Вінницька	5128	—	5128	—	—	—	—
Волинська	297	—	241	56	—	—	—
Дніпропетровська	2323	35	1901	279	108	—	—
Донецька	3484	—	3480	4	—	—	—
Житомирська	138	—	138	—	—	—	—
Закарпатська	2250	—	2250	—	—	—	—
Запорізька	5924	309	5128	487	—	—	—
Івано-Франківська	50176	55	50117	4	—	—	—
Київська	468	13	376	64	15	—	—
Кіровоградська	20	—	18	2	—	—	—
Луганська	4	—	2	2	—	—	—
Львівська	18371	—	7104	11267	—	—	—
Миколаївська	136	—	134	2	—	—	—
Одеська	1917	537	1355	1	24	—	—
Полтавська	751	9	742	—	—	—	—
Рівненська	1060	—	1060	—	—	—	—
Сумська	2338	1653	681	4	—	—	—
Тернопільська	437	—	437	—	—	—	—
Харківська	4230	—	4175	55	—	—	—
Херсонська	1823	—	1823	—	—	—	—
Хмельницька	745	—	744	1	—	—	—
Черкаська	617	—	615	2	—	—	—
Чернівецька	520	8	485	7	20	—	—
Чернігівська	110	—	110	—	—	—	—
м.Київ	84263	42438	33384	1492	406	2225	4318

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток ІІІ

Розподіл внутрішніх туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки та регіонами у 2020 році, осіб (фізичні особи-підприємці)*

	Кількість внутрішніх туристів, усього	У тому числі за метою поїздки					
		службова, ділова, навчання	дозвілля, відпочинок	лікування	спортивний туризм	спеціалізований туризм	інші
Україна	35082	573	31140	3185	184	—	—
Вінницька	2224	—	2224	—	—	—	—
Волинська	567	—	561	6	—	—	—
Дніпропетровська	2575	101	2383	31	60	—	—
Донецька	694	7	677	10	—	—	—
Житомирська	552	—	533	19	—	—	—
Закарпатська	263	—	263	—	—	—	—
Запорізька	1692	—	1478	214	—	—	—
Івано-Франківська	304	—	304	—	—	—	—
Київська	2237	405	1800	32	—	—	—
Кіровоградська	913	—	911	2	—	—	—
Луганська	34	—	32	2	—	—	—
Львівська	5367	15	3053	2299	—	—	—
Миколаївська	276	1	174	6	95	—	—
Одеська	919	—	917	2	—	—	—
Полтавська	303	12	273	10	8	—	—
Рівненська	230	—	230	—	—	—	—
Сумська	505	—	496	9	—	—	—
Тернопільська	176	—	176	—	—	—	—
Харківська	3573	—	3286	287	—	—	—
Херсонська	3710	—	3673	37	—	—	—
Хмельницька	57	—	57	—	—	—	—
Черкаська	2774	—	2774	—	—	—	—
Чернівецька	18	—	18	—	—	—	—
Чернігівська	1132	—	1132	—	—	—	—
м.Київ	3987	32	3715	219	21	—	—

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Ю

Розподіл виїзних туристів за країнами, до яких вони виїжджали, та в'їзних (іноземних) туристів за країнами, з яких вони прибули в Україну, у 2020 році, осіб (юридичні особи)*

	Виїзні туристи	В'їзні (іноземні) туристи
Усього	1758107	11773
у тому числі за країнами		
Албанія	11943	—
Антарктика	2	—
Алжир	2	—
Андорра	2409	—
Ангола	6	—
Азербайджан	84	156
Аргентина	34	1
Австралія	85	17
Австрія	2491	64
Багамські Острови	17	—
Бахрейн	1	—
Бангладеш	1	—
Вірменія	26	26
Барбадос	9	—
Бельгія	149	71
Буган	2	—
Болівія (Багатонаціональна держава)	4	—
Боснія і Герцеговина	5	—
Бразилія	130	65
Британські Віргінські Острови	—	12
Болгарія	17772	31
М'янма	16	—
Білорусь	274	613
Камбоджа	33	—
Канада	35	68
Шри-Ланка	11285	—
Чилі	31	11
Китай	3879	729
Тайвань, Провінція Китаю	9	15
Колумбія	1	—
Коста-Рика	13	—
Хорватія	7821	1
Куба	2244	—
Кіпр	3044	67
Чехія	11583	135
Данія	176	238
Домініка	382	—
Домініканська Республіка	21454	—
Еквадор	21	—
Екваторіальна Гвінея	4	—
Ефіопія	27	—
Естонія	183	116
Фінляндія	1817	45
Франція	3291	132
Французька Полінезія	3	—
Грузія	1704	75
Держава Палестина	1	—
Німеччина	1722	516

Продовження додатку Ю

Гібралтар	3	—
Греція	2276	145
Гваделупа	35	—
Гуам	1	—
Гонконг, Особливий адміністративний район Китаю	—	5
Угорщина	6010	40
Ісландія	76	41
Індія	1948	817
Індонезія	2179	—
Іран (Ісламська Республіка)	—	5
Ірландія	91	59
Ізраїль	889	142
Італія	4632	193
Ямайка	52	—
Японія	67	25
Казахстан	390	121
Йорданія	18	—
Кенія	19	—
Корейська Народно-Демократична Республіка	—	73
Республіка Корея	23	2
Кувейт	—	4
Киргизстан	11	—
Лаоська Народно-Демократична Республіка	2	—
Ліван	3	5
Латвія	290	84
Литва	210	213
Люксембург	6	2
Мадагаскар	123	—
Малайзія	118	3
Мальдіви	8194	22
Мальта	71	—
Маврикій	244	4
Мексика	1679	—
Монако	12	—
Республіка Молдова	76	734
Чорногорія	29371	5
Марокко	18	—
Мозамбік	2	—
Оман	5	—
Намібія	5	—
Непал	3	—
Нідерланди	577	306
Аруба	6	—
Нова Зеландія	19	11
Нікарагуа	2	—
Нігерія	6	67
Норвегія	174	19
Палау	53	—
Пакистан	76	15
Перу	45	—
Філіппіни	101	6
Польща	4627	556
Португалія	446	88
Пуерто-Рико	5	—
Катар	687	5
Румунія	200	271
Російська Федерація	556	263

Продовження додатку Ю

Ангола	1	1
Саудівська Аравія	35	60
Сенегал	1	—
Сербія	14	2
Сейшельські Острови	305	—
Сингапур	247	—
Словаччина	1855	5
В'єтнам	614	—
Словенія	134	1
Південна Африка	69	—
Зімбабве	19	—
Іспанія	5555	203
Швеція	341	157
Швейцарія	621	81
Таджикистан	1	—
Таїланд	10219	200
Об'єднані Арабські Емірати	43485	125
Туніс	297	—
Туреччина	698057	1701
Туркменистан	4	—
Острови Теркс і Кайкос	2	—
Північна Македонія	37	—
Єгипет	814989	130
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	690	776
Гернсі	4	—
Об'єднана Республіка Танзанія	6206	—
США	1243	750
Уругвай	—	1
Узбекистан	78	25
Замбія	27	—

*Тире (—) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Додаток Я

Розподіл виїзних туристів за країнами, до яких вони виїжджали, та в'їзних (іноземних) туристів за країнами, з яких вони прибули в Україну, у 2020 році, осіб (фізичні особи-підприємці)*

Усього	367595	191
у тому числі за країнами		
Афганістан	11	—
Албанія	2293	—
Андорра	182	—
Азербайджан	14	31
Аргентина	13	2
Австралія	26	—
Австрія	433	—
Багамські Острови	3	—
Вірменія	8	—
Бельгія	25	—
Болівія (Багатонаціональна держава)	21	—
Боснія і Герцеговина	94	—
Бразилія	24	4
Болгарія	4317	—
М'янма	2	—
Білорусь	23	8
Канада	9	20
Шри-Ланка	1328	—
Чилі	2	1
Китай	235	1
Тайвань, Провінція Китаю	1	—
Коста-Рика	1	—
Хорватія	1550	1
Куба	166	—
Кіпр	511	—
Чехія	1082	4
Данія	8	2
Домініка	372	—
Домініканська Республіка	3960	2
Естонія	20	—
Фінляндія	39	—
Франція	435	—
Грузія	371	—
Німеччина	316	15
Греція	1431	—
Гренландія	2	—
Гуам	1	—
Угорщина	704	—
Ісландія	2	—
Індія	144	—
Індонезія	250	—
Ірландія	3	—
Ізраїль	859	5
Італія	931	3
Японія	7	—
Казахстан	23	2
Йорданія	5	—
Кенія	5	—
Республіка Корея	3	—

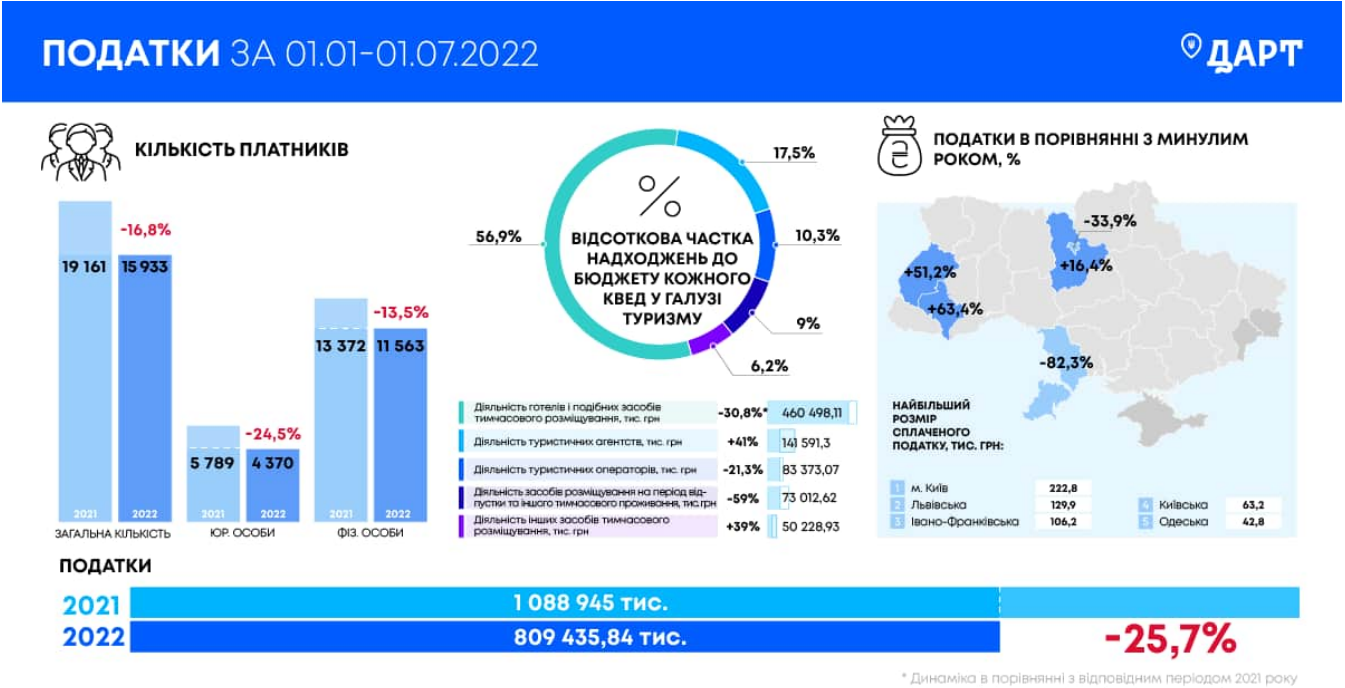
Продовження додатку Я

Киргизстан	–	3
Латвія	16	–
Ліберія	43	–
Литва	79	–
Мадагаскар	6	–
Малайзія	14	–
Мальдіви	1453	–
Мальта	1	–
Маврикій	25	–
Мексика	227	–
Республіка Молдова	2	24
Чорногорія	3495	–
Марокко	3	–
Нідерланди	105	–
Норвегія	70	–
Панама	5	–
Філіппіни	1	–
Польща	734	2
Португалія	55	2
Катар	67	–
Румунія	155	–
Російська Федерація	12	–
Саудівська Аравія	2	–
Сербія	7	–
Сейшельські Острови	53	–
Сингапур	15	–
Словаччина	67	–
В'єтнам	20	–
Словенія	26	–
Зімбабве	22	–
Іспанія	1050	–
Швеція	42	–
Швейцарія	73	3
Таджикистан	–	4
Таїланд	812	–
Об'єднані Арабські Емірати	6248	6
Туніс	99	–
Туреччина	165009	11
Уганда	1	–
Північна Македонія	3	–
Єгипет	163803	5
Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії	61	4
Об'єднана Республіка Танзанія	1250	–
США	98	26
Узбекистан	1	–

*Тире (–) – явищ не було.

Джерело: [дані Державної служби статистики України]

Надходження до державного бюджету від туристичної галузі у 2021–2022 рр.

ВІДСОТКОВА ЧАСТКА НАДХОДЖЕНЬ ДО БЮДЖЕТУ КОЖНОГО КВЕД У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

56,9%

17,5%

10,3%

9%

6,2%

Діяльність готелів і подібних засобів тимчасового розміщення, тис. грн

-30,8%*

460 498,11

Діяльність туристичних агентств, тис. грн

+41%

141 591,3

Діяльність туристичних операторів, тис. грн

-21,3%

83 373,07

Діяльність засобів розміщення на період відпустки та іншого тимчасового проживання, тис. грн

-59%

73 012,62

Діяльність інших засобів тимчасового розміщення, тис. грн

+39%

50 228,93

ПОДАТКИ В ПОРІВНЯННІ З МИНУЛИМ РОКОМ, %

+51,2%

+63,4%

-33,9%

+16,4%

-82,3%

НАЙБІЛЬШИЙ РОЗМІР СПЛАЧЕНОГО ПОДАТКУ, ТИС. ГРН:

1

м. Київ

222,8

2

Львівська

129,9

3

Івано-Франківська

106,2

4

Київська

63,2

5

Одеська

42,8

ПОДАТКИ

2021

1 088 945 тис.

2022

809 435,84 тис.

-25,7%

* Динаміка в порівнянні з відповідним періодом 2021 року

Джерело: [110].

Туристичний збір в Україні за перше півріччя 2022 року

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР ЗА 01.01-01.07.2022

ДАРТ

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР

НАЙБІЛЬШИЙ ПРИРІСТ*

НАЙБІЛЬШЕ ТУРИСТИЧНОГО ЗБОРУ СПЛАТИЛИ, МЛН ГРН

* Динаміка в порівнянні з відповідним періодом 2021 року ** тис. грн

Джерело: [92].

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз

1. Sakhno A., Salkova I., Petruk N., Popovych Y., Vychivskiy P., Zarichniak A., Abuselidze G. The efficiency evaluation of providing excursion services in the tourist activity of Ukraine. *Lecture Notes in Networks and Systems*. 2023. Vol. 574. P. 1216–1224. DOI: 10.1007/978-3-031-21432-5_129. (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено результати діяльності суб'єктів туристичної діяльності із надання екскурсійних послуг в областях України в 2019 р. - 0,05 друк. арк.). Scopus (Q4).
2. Breus S., Bielialov T., Denysenko M., Zarichniak A., Al-Tmeizi A. Strategic Management of Deployment of Innovation Projects at the Enterprise. *Academy of Strategic Management Journal*. 2019. Vol. 18, Special Issue 1. URL: <https://www.abacademies.org/articles/strategic-management-of-deployment-of-innovation-projects-at-the-enterprise-8713.html> (дата звернення: 01.08.2023). (0,2 друк. арк., особистий внесок: розглянуто основні етапи інноваційного процесу на підприємстві - 0,04 друк. арк.). Scopus (Q2).
3. Зарічняк А.П. Напрями стратегії відновлення та розвитку туристично-рекреаційного потенціалу України із залученням інвестицій. Академічні візії. 2023. Вип. 18. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/875/790> (дата звернення: 10.01.2024). (0,3 друк. арк.)
4. Зарічняк А.П. Основні підходи до визначення ефективності подієвого туризму як інструменту економічного розвитку регіону. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2015. №6–7. С. 156–162. (0,30 друк. арк.)
5. Зарічняк А.П., Шикеринець В.В. Міжнародні туристичні виставкові заходи як інструмент розвитку туристичної галузі. *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2017. №9. С. 179–187. (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено світовий досвід проведення виставково-ярмаркових заходів

на прикладі провідних івентів, з'ясовано ключові аспекти впливу виставкових заходів на розвиток туристичної галузі - 0,2 друк. арк.).

6. Калущий І.Ф., Зарічняк А.П. Сучасні проблеми рекреаційного лісокористування в Горганах (на прикладі ДП «Осмолодське лісове господарство»). *Карпатський край. Наукові студії з історії, культури, туризму*. 2019. №1–2 (12–13). С. 136–145. (0,35 друк. арк., особистий внесок: охарактеризовано рекреаційні ресурси ДП «Осмолодське лісове господарство» - 0,2 друк. арк.).
7. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Вплив кризових процесів на туристично-рекреаційний потенціал України: ретроспективний аналіз даних 2014–2022 рр. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Т. 34. С. 296–305. (0,4 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано кількісні показники діяльності туристичних підприємств України за період 2019-2020 рр. - 0,15 друк. арк.).
8. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Вплив російської агресії на екосистемну безпеку туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 12. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/127/116> (дата звернення: 01.06.2023). (0,25 друк. арк., особистий внесок: узагальнено основні дані щодо туристично-рекреаційного потенціалу областей, що частково знаходяться під окупацією або розташовані поблизу зони бойових дій - 0,1 друк. арк.).
9. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Особливості впливу пандемії COVID-19 на безпеку світового туристично-рекреаційного потенціалу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2021. Вип. 30. С. 298–307. (0,35 друк. арк., особистий внесок: наголошено на феномені зростання ВВП за доходами туристичної галузі у окремих державах внаслідок COVID-19 і на основі аналізу Індексу конкурентоспроможності подорожей та туризму охарактеризовано докризові показники цих держав; здійснено ранжування держав, які зазнали найбільшого впливу від туристичної кризи на ВВП у 2020 р. - 0,1 друк. арк.).

10. Перевозова І.В., Філюк С.М., Зарічняк А.П. Стан туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах російського вторгнення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 35. С. 65–73. (0,35 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано динаміку збитків внаслідок війни, узагальнено втрати та виконано попередню оцінку потреб секторів туристичної сфери внаслідок воєнної агресії РФ проти України - 0,15 друк. арк.).
11. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Візія стратегії екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу. *Академічні візії*. 2022. Вип. 8-9. С. 124–131. (0,35 друк. арк., особистий внесок: визначено основні напрямки майбутньої стратегії екосистемного відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України - 0,2 друк. арк.).
12. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Екосистемна безпека як парадигма державної соціально-економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу (на прикладі кризи COVID-19). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 32. С. 339–346. (0,35 друк. арк., особистий внесок: розглянуто особливості державної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу; конкретизовано ключові аспекти трансформації посткризової політики відновлення туристично-рекреаційних ресурсів, котра повинна базуватися на основі екосистемної парадигми; обґрунтовано створення територіально-рекреаційних систем як одного з напрямків відновлення туристично-рекреаційної галузі - 0,2 друк. арк.).
13. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Ідентифікація загроз екосистемному відновленню безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час. *Академічні візії*. 2023. Вип. 16. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/137/125> (дата звернення: 01.12.2023). (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено основні перешкоди розвитку туризму в умовах війни; визначено обмежуючі фактори відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України у воєнний час - 0,15 друк. арк.).

14. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Нормативно-економічні принципи екосистемної безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 10-11. С. 67–74. (0,35 друк. арк., особистий внесок: узагальнено критеріїв класифікації туристично-рекреаційних ресурсів - 0,2 друк. арк.).
15. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Пріоритетні цілі екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України у довгостроковій перспективі. *Академічні візії*. 2022. Вип. 13. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/128/117> (дата звернення: 15.03.2023). (0,35 друк. арк., особистий внесок: розглянуто зміни у структурі туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах активної фази російсько-української війни; - 0,15 друк. арк.).
16. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Ретроспективний аналіз політики екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу у період кризи (на прикладі світової пандемії COVID-19). *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. 2022. Вип. 33. С. 223–229. (0,3 друк. арк., особистий внесок: узагальнено нормативно-правові аспекти подолання наслідків COVID-19 в Україні - 0,15 друк. арк.).
17. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Розвиток туристичного потенціалу у воєнний час: міжнародний досвід і перспективи України. *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/129/118> (дата звернення: 15.03.2023). (0,3 друк. арк., особистий внесок: висвітлено закордонний досвід (на прикладі Хорватії, Кіпру, Ізраїлю та Грузії) відновлення туристично-рекреаційного потенціалу в умовах повоєнної відбудови - 0,15 друк. арк.).
18. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Стратегічне планування екосистемного відновлення безпеки туристично-рекреаційного потенціалу України. *Академічні візії*. 2023. Вип. 15. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/130/119> (дата звернення: 15.10.2023). (0,35 друк. арк., особистий внесок: запропоновано схему планування розвитку туристичного потенціалу в межах реалізації стратегії відновлення та розбудови післявоєнної України - 0,15 друк. арк.).

19. Філюк С.М., Зарічняк А.П. Шляхи удосконалення економічної політики у сфері відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України на тлі загрози COVID-19. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 31. С. 200–205. (0,25 друк. арк., особистий внесок: викладено основні компоненти теоретичної моделі розвитку туристично-рекреаційної потенціалу на мікрорівні, обґрунтовано неможливість його ефективного і безпечного функціонування без участі суб'єктів мезо- і макrorівня - 0,15 друк. арк.).
20. Shykerynets V.V., Polyova L.V., Zarichniak A.P. Peculiarities of implementation by state authorities of state policy in the sphere of culture at the regional level. *Public management*. 2020. №5 (25). P. 259–271. (0,45 друк. арк., особистий внесок: визначено пріоритетні завдання та можливості регіональної політики у сфері культури, розглянуто можливі негативні наслідки децентралізації - 0,1 друк. арк.).

Публікації, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

21. Зарічняк А.П. Реалізація державної підтримки національної туристичної галузі в період пандемії COVID-19. *Інновації у маркетингу та менеджменті: погляд молоді: тези доп. І Всеукр. наук.-практ. конф., (10 листопада 2023 р., м. Хмельницький)*. Хмельницький : ХКТЕІ, 2023. С. 49–51. (0,15 друк. арк.).
22. Зарічняк А., Лозинська О. Концепція креативного туризму: генеза та основні компоненти. *Сталий розвиток економіки, суспільства та підприємництва : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф., Івано-Франківськ, 27-28 квітня 2023 р. / За ред. І. Перевозової*. Львів : Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023. С. 723–726. (0,15 друк. арк., особистий внесок: узагальнено основні підходи до визначення дефініції - 0,1 друк. арк.).
23. Капко О.А., Зарічняк А.П. Характеристика ресурсного потенціалу міста Львів як дестинації сентиментального туризму. *The current state of development of world science: characteristics and features : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the VI International Scientific and Theoretical Conference (December 15, 2023)*. Lisbon : International Center of Scientific Research, 2023. P.

- 30–35. (0,25 друк. арк., особистий внесок: охарактеризовано пам'ятки єврейської та вірменської культури у Львові - 0,1 друк. арк.).
24. Кузь Д.В., Зарічняк А.П., Солонець І.Ф. Портрет споживача гастрономічного туризму в Одеській області. *Scientific practice: modern and classical research methods* : Collection of scientific papers «ΛΟΓΟΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, Boston (December 22, 2023). Boston – Vinnytsia : Primedia eLaunch & European Scientific Platform, 2023. Р. 34–39. (0,25 друк. арк., особистий внесок: визначено та обґрунтовано критерії для формування портрету споживача - 0,05 друк. арк.).
25. Філюк С.М., Зарічняк А.П., Худик Н.І. Сучасний стан сільського, зеленого туризму на території Яремчанської міської ради. *Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Готельно-ресторанний бізнес і курортна справа України» (Івано-Франківськ, 6 грудня 2022 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / гол. редкол. – проф. Володимир Клапчук. Івано-Франківськ, 2022. С. 408–413. (0,25 друк. арк., особистий внесок: охарактеризовано складові регіонального турпродукту - 0,1 друк. арк.).
26. Polova L., Zarichniak A. Corporate governance: new time requirements. *International Conference on Corporate Management*. 2020. Р. 133–135. URL: <https://conf.scnchub.com/index.php/ICCM/ICCM-2020/paper/view/136> (дата звернення: 01.08.2023). (0,15 друк. арк., особистий внесок: розглянуто актуальні моделі державного фінансування культури - 0,05 друк. арк.).
27. Shykerynets V., Polova L., Zarichniak A. Bases of modern paradigm of state administration are in sphere of culture (aspect of respectability). *International Conference «Academic integrity in public administration and educational institutions»*. Scientific Center of Innovative Researches. Kyiv-Tallinn. March, 2020. Р. 24–28. (0,2 друк. арк., особистий внесок: проаналізовано існуючі моделі державної політики у сфері культури - 0,05 друк. арк.).
28. Шикеринець В.В., Зарічняк А.П. Нормативно-правове забезпечення реалізації державної політики в сфері культури. *Сучасні тенденції розвитку туризму* :

Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Миколаїв : ВП «МФ КНУКІМ», 2019. С. 39–42. (0,2 друк. арк., особистий внесок: сформульовано рекомендації щодо вдосконалення існуючого механізму фінансової підтримки сфери культури - 0,05 друк. арк.).

29. Шикеринець В., Польова Л., Зарічняк А. Застосування зарубіжного досвіду та особливостей реалізації державної політики в сфері культури. *Актуальні проблеми європейської та євроатлантичної інтеграції України* : матеріали 17-ї регіон. наук-практ. конф. 14 травня 2020 р., Дніпро / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2020. С. 345–348. (0,2 друк. арк., особистий внесок: узагальнено європейський досвід державного регулювання в сфері культури - 0,05 друк. арк.).

УКРАЇНА

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

**ДЕПАРТАМЕНТ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ ГРОМАД**

вул. М. Грушевського, 21, м. Івано-Франківськ, 76004, тел./факс: (0342) 55-20-42
e-mail: ums@if.gov.ua, код ЄДРПОУ 44977807

01.02.2024 № 75/03.7-06/2-24

На №

від

Довідка

**щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження
Зарічняка Андрія Петровича**

Підтверджуємо інноваційну цінність та ефективність впровадження результатів дисертаційної роботи викладача кафедри туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Зарічняка Андрія Петровича на тему: «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ» щодо економетричних моделей розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності туристично-рекреаційної діяльності в Україні, на основі якого проведено оцінювання та сформований рейтинг регіонів за рівнем конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери. Основні результати, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження успішно пройшли апробацію в Департаменті міжнародного співробітництва та євроінтеграції громад Івано-Франківської обласної державної адміністрації.

Дослідження продемонстрували, що сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери залишається актуальним, і розглядається як один із механізмів розвитку економіки регіонів України, забезпечуючи при цьому збереження культурно-історичних, природно-екологічних та пізнавальних ресурсів, а також гарантуючи їхнє раціональне використання. Зроблено акцент на тому, що у постковідний та поствоєнний періоди в Україні необхідною є розробка та впровадження в державне управління інноваційних механізмів формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України.

Вважаємо, що рівень розробленості Зарічняком А.П. в дисертації теоретичних і методичних положень, що доведені до конкретних рекомендацій, заслуговує на ретельну увагу щодо формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, котрий враховує інтереси різних суб'єктів ринку туристичних послуг, передбачає поєднання зусиль держави та приватних ініціатив з метою вирішення складних економічних проблем галузі в умовах війни.

Директор департаменту

Олександр ЗРАЙКО

УКРАЇНА
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА МІСЬКА РАДА
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ

вул. Грушевського, 21, м. Івано-Франківськ, 76004, тел. (0342) 55-65-15, факс (0342) 55-60-20
e-mail: mvk@mvk.if.ua код ЄДРПОУ 04054346

№ _____

На № _____

від _____

01.02.2024 № 123/01-20/23в

Довідка

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження
Зарічняка Андрія Петровича

Підтверджуємо інноваційну цінність та ефективність впровадження результатів дисертаційної роботи викладача кафедри туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Зарічняка Андрія Петровича на тему: «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ» щодо економетричних моделей розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності туристично-рекреаційної діяльності в Україні, на основі якого проведено оцінювання та сформований рейтинг громади за рівнем конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери. Основні результати, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження успішно пройшли апробацію в Управлінні міжнародних зв'язків, туризму та промоції Департаменту інвестиційної політики, проєктів, міжнародних зв'язків, туризму та промоцій міста Івано-Франківської міської ради.

Дослідження продемонстрували, що сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери залишається актуальним, і розглядається як один із механізмів розвитку економіки регіонів України, забезпечуючи при цьому збереження культурно-історичних, природно-екологічних та пізнавальних ресурсів, а також гарантуючи їхнє раціональне використання. Зроблено акцент на тому, що у постковідний та поствоєнний періоди в Україні необхідною є розробка та впровадження в державне управління інноваційних механізмів формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу регіонів України.

Вважаємо, що рівень розробленості Зарічняком А.П. в дисертації теоретичних і методичних положень, що доведені до конкретних рекомендацій, заслуговує на ретельну увагу щодо формування економічної стратегії відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, котрий враховує інтереси різних суб'єктів ринку туристичних послуг, передбачає поєднання зусиль держави та приватних ініціатив з метою вирішення складних економічних проблем галузі в умовах війни.

Заступник міського голови

Святослав НИКОРОВИЧ

Виконавчий комітет ІФМР

ВІХ № 123/01-20/23в від 01.02.2024

113947

УКРАЇНА

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА МІСЬКА РАДА

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ, ЕКОЛОГІЇ ТА ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ
76004, м. Івано-Франківськ, вул. Грушевського, 21 тел. (0342) 552117, 551928 e-mail: economic@mvk.if.ua

Довідка

06.02.2024 № 11/40-11/35в

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження

Зарічняка Андрія Петровича

Підтверджуємо інноваційну цінність та ефективність впровадження результатів дисертаційної роботи старшого викладача кафедри туризмознавства і краєзнавства факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Зарічняка Андрія Петровича на тему: «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ» щодо економетричних моделей розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності туристично-рекреаційної діяльності в Україні. Основні результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження успішно пройшли апробацію в Департаменті економічного розвитку, екології та енергозбереження Івано-Франківської міської ради.

Удосконалена методика оцінювання рівня конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери у регіонах України може бути використана в роботі органів місцевого самоврядування для формування аналітичних матеріалів. Також значне практичне значення має запропонований дисертантом механізм стимулювання інвестиційної діяльності в туристично-рекреаційній сфері, пропозиції якого можуть бути використані при розробці місцевих цільових програм.

Вважаємо, що сформульовані Зарічняком А.П. в дисертаційному дослідженні теоретичні та методичні положення, котрі доведені до рівня конкретних рекомендацій, заслуговують на увагу та ретельне вивчення в контексті розробки та реалізації національної та регіональних стратегій розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.

Заступниця директора Департаменту –
начальниця управління економічного розвитку

Надія КРОМКАЧ

Виконавчий комітет ІФМР
ВІХ № 11/40-11/35в від 06.02.2024

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
 імейл office@pnu.edu.ua, сайт https://pnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125266

20.02.2024 № 01-23/45

На № _____ від _____

ДОВІДКА

Видана старшому викладачу Зарічняку Андрію Петровичу про те, що результати його дослідження на здобуття ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством на тему «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ» було впроваджено в навчальний процес на кафедрі туризмознавства і краєзнавства факультету туризму при викладанні навчальних дисциплін «Інноваційний розвиток туризму», «Статистика в туризмі» (ОР «бакалавр»), «Економіка в туризмі та готельно-ресторанній справі», «Ринок послуг в туризмі», «Стратегічне управління» (ОР «магістр»).

Результати дисертаційного дослідження також пройшли апробацію в рамках НДР «Рекреаційне природокористування, шляхи інтенсифікації та сталого розвитку в умовах Українських Карпат» (державний реєстраційний номер 0118U006620) та «Інноваційні підходи до розвитку туризму та дозвілля» (державний реєстраційний номер 0118U006616).

Ректор

Декан факультету туризму

Ігор ЦЕПЕНДА

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ

АСОЦІАЦІЯ МІСТ УКРАЇНИ

ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ РЕГІОНАЛЬНЕ ВІДДІЛЕННЯ

вул. Незалежності, 89, м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська обл., 76018

+38 050 447 57 88

if.rv.amu@gmail.com amu.if.ua

t.me/auc_ua auc.org.ua

СПІЛЬНИМИ ЗУСИЛЛЯМИ

07.02.2024 р. №08/2024

ДОВІДКА

Результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри туризмознавства і краєзнавства факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Зарічняка Андрія Петровича на тему: «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ» пройшли апробацію та успішно впроваджуються у науково-дослідній діяльності Івано-Франківського регіонального відділення ВАОМС «Асоціація міст України». Важливим напрацюванням дисертанта є вдосконалення методики розрахунку інтегрального індексу конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери у регіонах України, котра передбачає відбір, систематизацію та нормування статистичних показників, обрахунок часткових індикаторів та визначення інтегрального індексу, на основі якого формується рейтинг регіонів та здійснюється їх групування за рівнем конкурентоспроможності.

Значне практичне значення мають сформульовані дисертантом рекомендації щодо реалізації заходів, спрямованих на відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України. Запропоновані заходи враховують інтереси суб'єктів ринку туристичних послуг, передбачають поєднання зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, приватних ініціатив та інститутів громадянського суспільства з метою вирішення складних економічних проблем галузі в умовах війни.

Виконавчий директор

Юрій СТЕФАНЧУК

ТОВ «ЕДЕЛЬВЕЙС ТРЕВЕЛ»

вул. Ковпака, буд. 12, кв. 1, м.Яремче, Івано-Франківська область, Україна, 78500

№0009

від 05.12.2023р.

Довідка

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження Зарічняка Андрія Петровича в практичну діяльність підприємства

Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні Зарічняка Андрія Петровича на тему «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ» успішно пройшли апробацію та застосовуються в роботі туристичного агентства «Едельвейс Тревел».

В роботі компанії враховані висновки та результати досліджень щодо зміни динаміки та структури туристичних потоків в Україні в умовах пандемії COVID-19 та російсько-української війни. Використання напрацювань Зарічняка А.П. дозволило оптимізувати використання ресурсів компанії, чітко визначити пріоритети її розвитку в контексті контурованих автором детермінант розвитку туристично-рекреаційної галузі України.

Сформований Зарічняком А.П. системний підхід до відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, напрями економічної стратегії його відновлення сприятимуть поживавленню підприємницької активності та інноваційності в туристично-рекреаційному секторі у воєнний та повоєнний періоди.

підпис

Дмитро Копилець

/П.І.П./

ФОП Гугіль Н.Р.
ЄДРПОУ 3455911029
м. Івано-Франківськ вул. 24 серпня 3/72
тел. +30739117374

07.12.2023 р. №0012

ДОВІДКА

Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні Зарічняка Андрія Петровича на тему «Відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України в умовах кризових явищ», успішно пройшли апробацію та застосовуються в роботі туристичної агенції «Світу».

В діяльності агенції було враховано результати дисертаційного дослідження щодо зміни динаміки та структури туристичних потоків в Україні в умовах пандемії COVID-19 та російсько-української війни. Використання в практичній діяльності напрацювань дисертанта дозволило оптимізувати використання ресурсів компанії, підкорегувати пріоритети розвитку агенції із врахуванням визначених автором детермінант розвитку туристично-рекреаційної галузі України..

Сформований Зарічняком А.П. системний підхід до відновлення туристично-рекреаційного потенціалу України, напрями економічної стратегії його відновлення сприятимуть поживленню підприємницької активності та інноваційності в туристично-рекреаційному секторі у воєнний та повоєнний періоди.

Директор

Гугіль Н.Р.